

ІНСТИТУТ ВИЩОЇ ОСВІТИ НАПН УКРАЇНИ

Свідоцтво
про державну
реєстрацію
серія КВ
№ 23982-138223
від 14 червня 2019 р.

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ

Засновано
в 2001 році

Передплатний індекс
23823

**ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЧАСОПИС
2 (77)' 2020**

DOI 10.31392/NPU-VOU.2020.2(77)

Засновники

ДЕРЖАВНЕ ІНФОРМАЦІЙНО-ВИРОБНИЧЕ ПІДПРИЄМСТВО
ВИДАВНИЦТВО «ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Редакційна колегія журналу «Вища освіта України»

Головний редактор

Віктор АНДРУЩЕНКО

доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України, ректор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Редакційна колегія

Віль БАКІРОВ

доктор соціологічних наук, професор, академік НАН України, академік НАПН України, ректор Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна

Наталія БАХМАТ

доктор педагогічних наук, професор кафедри теорії та методики початкового навчання, заступник декана педагогічного факультету з наукової роботи та інформатизації освітнього процесу Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Галина БЕРЕГОВА

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри професійної освіти Херсонського державного аграрного університету

Мартіна БЛАСКОВА

доктор філософії, професор кафедри теорії управління факультету управлінських наук та інформатики Жилінського університету, Словацька Республіка

Леонід ГУБЕРСЬКИЙ

доктор філософських наук, професор, академік НАН України, академік НАПН України, ректор Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

Наталія ДЕМ'ЯНЕНКО

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і психології вищої школи Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Володимир ЄВТУХ

доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, декан факультету соціально-економічної освіти та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Ірина ЄРШОВА-БАБЕНКО

доктор філософських наук, професор, професор кафедри мистецтвознавства та загально-гуманітарних дисциплін Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса)

Наталія КОЧУБЕЙ

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (заступник головного редактора)

Сергій КУРБАТОВ

доктор філософських наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу лідерства та інституційного розвитку вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Владислава ЛЮБАРЕЦЬ

доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Наталія МОЗГОВА

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Мар'я НЕСТЕРОВА

доктор філософських наук, професор, академічний куратор модуля Жана Моне «Соціальна згуртованість в освіті та врядуванні: європейські студії» Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Володимир СЕРГІЄНКО

доктор педагогічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту неперервної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Віолета СКІРТАЧ

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін Донбаського державного педагогічного університету

Григорій ТОРБІН

доктор фізико-математичних наук, професор, проректор з наукової роботи Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Андрій ШЕВЦОВ

доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, професор кафедри ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Олена ЯЦЕНКО

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри методології науки та міжнародної освіти, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Адреса редакції:

01601, м. Київ вул. Пирогова, 9,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
Тел.: +38-044-239-30-17

Матеріали для публікації можна надсилати електронною поштою: wou@ukr.net
сайт журналу: www.wou.npu.edu.ua

Схвалено рішенням вченої ради НПУ ім. М. П. Драгоманова,
протокол № 7 від 27.02.2020.

ЗМІСТ

СТОРИНКА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Виступ В. П. Андрущенка на світовому саміті поборників миру, свободи, справедливості.....	5
---	---

АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Віктор АНДРУЩЕНКО Агресивність особистості та її мінімізація засобами освіти.....	7
---	---

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ХХІ СТОЛІТТЯ: ПОШУК ПРІОРИТЕТІВ

Сергій МАКСИМЕНКО, Ксенія МАКСИМЕНКО, Микола ПАПУЧА Системність психіки людини і психології навчання.....	13
---	----

Оксана ЯКИМЧУК Реформа української освіти: 2007–2015 рр.	25
---	----

НОВІТНЯ НАУКА ТА СУЧАСНА ОСВІТА

Тетяна САЄНКО Екологічна освіта – основа екобезпеки та сталого розвитку.....	30
--	----

Олена КОФАНОВА, Олексій КОФАНОВ Роль геоекології у формуванні дослідницьких компетентностей у студентів-екологів і майбутніх фахівців з гірництва.....	37
--	----

Ігор ШПАЧИНСЬКИЙ Безпека освітнього середовища в інновації вищої освіти.....	46
--	----

ДОСЛІДНИЦЬКІ ПРОЄКТИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Євгенія КОЧЕРГА, Світлана ЛУК'ЯНЧЕНКО, Станіслав ШАПОШНІКОВ, Роман КАНДИБУР, Альона ХЛИСТІК Ритмічне коло єднання – унікальні практичні інструменти роботи в згуртуванні освітніх спільнот.....	52
---	----

ЧАС РЕФОРМ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИКА ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Natalia DEMYANENKO Tutoring as pedagogical action and new profession: systematic approach to the problem (Тьюторинг як педагогічна дія і нова професія: системний підхід до проблеми).....	59
--	----

Галина КОЗЛАКОВА, Богдан СУСЬ, Оксана КОВАЛЕНКО, Юлія ІВАНОВА, Ірина СТАВИЦЬКА Дистанційна вища технічна освіта в умовах карантину.....	67
---	----

ГУМАНІЗАЦІЯ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ

Тамара БАККА

Підготовка майбутнього вчителя до навчання громадянської освіти в школі 75

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Марія ДЕБИЧ

Інтернаціоналізація систем забезпечення якості вищої освіти як глобальна тенденція 81

ІНФОРМАЦІЯ. РЕЦЕНЗІЇ. ПОВІДОМЛЕННЯ

Abstracting Review of Journal Articles..... 89

Contents..... 94

До уваги авторів..... 95

**Журнал «Вища освіта України»
згідно з постановою Президії ВАК України
від 10 травня 2017 р. № 693 внесено до Переліку видань,
де можуть друкуватися результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата
філософських наук**

DOI 10.31392/NPU-VOV.2020.2(77).01

У лютому 2020 року в м. Сеул (Південна Корея) відбувся світовий саміт поборників миру, свободи і справедливості. До виступу на Саміті був запрошений ректор НПУ імені М. П. Драгоманова, академік Віктор Андрущенко. В силу непереборних причин він не зміг особисто взяти участь у його роботі, однак представив матеріали до доповіді, які були озвучені на одному з засідань представниками делегації України. Зважаючи на актуальність проблематики, редколегія часопису розміщує їх у короткому викладі. Запрошуємо до обговорення.

Вельмишановні пані та панове!

Насамперед, дозвольте мені подякувати керівництву Всесвітньої федерації миру, господарям та організаторам цього представницького форуму, за можливість узяти участь у його роботі та долучитись до складного, багатовимірного процесу формування культури миру в сучасному нестабільному світі.

Як філософ і педагог, як ректор університету і Президент Асоціації ректорів педагогічних університетів Європи маю честь презентувати новітній проект формування та реалізації гуманістичного, миротворчого потенціалу освіти в лоні європейської цивілізації.

Цей проект підготовлений нами разом з ректорами провідних педагогічних університетів Європи, зокрема, Німеччини, Литви, Молдови, Білорусі, Італії, Польщі, Грузії, України.

Проаналізувавши сучасну соціально-політичну ситуацію, ми дійшли висновку, що **мир у сучасному світі є тією основною цінністю**, для збереження, утвердження і розвитку якої мають бути мобілізовані всі на-

явні ресурси цивілізації. Ми усвідомили також і те, що найбільш дієвою у формуванні культури миру, інших європейських цінностей може бути **просвітницька діяльність учителя**, який перший і систематичним чином формує аксіологічну платформу людини, що супроводжує її протягом життя.

Означений Проект, прийнятий Асоціацією ректорів педагогічних університетів Європи в університеті Гете (Німеччина, Франкфурт на Майні, 2013 р.), отримав назву **Педагогічної конституції Європи**.

Його суть і мета – **об'єднання зусиль університетів у справі підготовки нового вчителя для об'єднаної Європи XXI століття**.

Не секрет, у деяких країнах світу все ще існує настанова, яка підпорядковує освіту **пропаганді агресії та нетерпимості** до іншої позиції, розпалює протистояння, що нерідко доходять до збройного конфлікту.

Між тим, майбутнє цивілізації формується не через ворожнечу і протистояння, а на основі філософії миру, поваги між народами, взаємно вигідної співпраці в єди-

ному життєвому просторі. Саме цю настанову вчитель має впровадити в духовний світ майбутніх поколінь. Причому, не в одній країні, а в більшості країн європейського простору одночасно. Мова йде про нову **історичну місію вчителя**, підготовка якого до її ефективної реалізації стає одним з найголовніших завдань сучасності.

Учитель має стати головним провідником, поборником і вихователем цінностей миру і демократії, прав людини і толерантності, екологічної та інформаційної безпеки, співробітництва та солідарності як на теренах Європи, так і в більш широкому вимірі.

Він має передати означені цінності новим поколінням, які йдуть на зміну старшим і повновладно заявляють свою справедливу претензію на самостійність, творчість і свободу. Це змінює роль учителя в системі підготовки людини до життя. Центральним завданням його багатогранної діяльності тепер має стати не тільки надання учню відповідних знань чи формування необхідних компетенцій, а, насамперед, виховання системи цінностей зрощення гуманістичного потенціалу особистості, в центрі якого знаходяться миролюбство, демократія і права людини, екологічна і інформаційна безпека, толерантність і соціальна справедливість, відповідальність і свобода.

Нам разом жити в європейському просторі й ми прекрасно розуміємо, що його гармонія (як писав Великий Кант, гармонія

«вічного миру») досягається тільки по-розумінням, повагою і співпрацею. Ця гармонія формується, насамперед, закладами освіти, духовністю і мораллю, що притаманні більшості, а з часом і всім країнам Європи.

Останнє визначає сутність **Педагогічної конституції Європи**. Усім змістом своїх положень цей документ обумовлює людиноцентричний, гуманістичний характер розвитку освіти, духовної сфери загалом, презентує наше розуміння, наше бачення, наші уявлення про перспективи їх розвитку в руслі набуття характеристик, що відповідають вимогам інформаційного, глобалізованого суспільства, рис, скажімо так, «нового гуманізму».

Наважусь припустити, що це завдання є актуальним не тільки для Європи. Тому цілком можливим може бути інтерес до запропонованого нами Проекту в будь-якій національній традиції. Адже домінуюча в Конституції гуманістична складова багато в чому перегукується з ідеями відомого корейського діяча **Сон Мьон Муна**, що присвятив своє життя боротьбі за мир у всьому світі.

Дякую за увагу!

**Віктор Андрущенко,
Президент Асоціації ректорів
педагогічних університетів Європи,
ректор Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова,
професор**

Віктор АНДРУЩЕНКО

доктор філософських наук, професор,
академік НАПН України,
член-кореспондент НАН України,
ректор Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова,
Президент асоціації ректорів педагогічних
університетів Європи, головний редактор
часопису (м. Київ)

Ключові слова: людина, освіта, культура, агресивність, насильство, виховання.

Агресивність, як водиться, визначають як стійку рису особистості, що виявляється у дієвому прояві нетерпимості до іншої позиції чи поведінки, неприйнятті стану справ у колективі, існуючого порядку речей, їх заперечення, різкому протиставленні щодо них власної альтернативи. Цей стан особистості супроводжується емоціями гніву, ворожості, ненависті тощо.

Агресивність має різні прояви на різних стадіях соціалізації і може набувати форми залякування, образ іншої особистості, нанесення їй ушкоджень. Досить розповсюджену

УДК 37.013.2:316.613.434
DOI 10.31392/NPU-VOV.2020.2(77).02

**АГРЕСИВНІСТЬ
ОСОБИСТОСТІ
ТА ЇЇ МІНІМІЗАЦІЯ
ЗАСОБАМИ ОСВІТИ**

© Андрущенко В., 2020

ною агресивність є в системі освіти. Спостерігаються вияви агресивності не тільки у школярів, але й серед учителів. Звісно, навчальному і виховному процесу це не сприяє. Мінімізація (зниження) агресивності є завданням батьків і вихователів, товаришів і друзів. Найбільш дієвим засобом цього є освіта. Зупинимось на цій проблемі більш детально.

агалом феномен агресії детально досліджено багатьма науками, зокрема, психологією, соціологією, конфліктологією тощо. Основні дослідження, звичайно, здійснювалися в рамках психологічного категоріально-теоретичного апарату, адже агресія у своїй основі притаманна саме людській індивідуальній природі та в тій чи іншій формі виражається в поведінці будь-кого з нас. «Агресія – це будь-яка форма поведінки, спрямованої на образу чи нанесення шкоди іншій живій істоті, яка не бажає такого ставлення» [1, с. 27].

Дійсно, у загальному вигляді агресивна поведінка спрямована саме на нанесення шкоди комусь або чомусь. Водночас існує й безліч інших, більш конкретизованих визначень даного психологічного та поведінкового феномену. Наприклад, агресію визначають як «свідомий насильницький вплив суб'єкта (суб'єктів) на живий чи неживий об'єкт, що має на меті змінити статус-кво останнього (тобто теперішній, наявний стан справ, фізичний чи психічний стан)» [2, с. 33]. З філософської та філософсько-освітньої позиції тут важливо наголосити, що агресія людини стосовно іншої людини перетворює останню на об'єкт, тобто заперечує основний принцип гуманізму, за яким до людини завжди треба ставитися виключно як до суб'єкта і ніколи як до пасивного об'єкта, який можна змінювати чи використовувати за власною волею чи бажанням. Саме в такому плані, з нашого погляду, актуалізується проблематика агресії в контексті філософії освіти й едукології. Зрозуміло, що з царини людських відносин неможливо повністю виключити елемент агресії та насильства, але ми маємо вивчати потенціал освіти в справі обмеження агресії та мінімізації негативних наслідків, яким підлягають як об'єкт, так і суб'єкт агресивної поведінки або ж навіть мислення.

Сьогодні існує багато видів класифікації агресії як індивідуального, комунікативного і соціального феномену. Такі класифікації є важливими і в нашому дослідженні, адже агресивна поведінка і мислення в найрізноманітніших формах проявляються і в освітньому, навчально-виховному процесі, комунікативна складова якого передбачає прояв усього спектру людських емоцій і поведінкових реакцій. Відомі дослідники феномену агресивності А. Басе та А. Даркі так класифікували форми та види агресії: фізична агресія (фізичні дії проти когонебудь); роздратування (грубість, запальність); вербальна агресія (погрози, крики, лайка тощо); непряма агресія, спрямована (плітки, злі жарти) та неспрямована (вигуки в натовпі, тупанання тощо); негативізм (опозиційна поведінка) [3, с. 10–11].

Яким би чином не проявлялась агресія, усі її прояви несуть негативний та руйнівний для особистості характер, хоча в деяких психологічних розвідках підкреслю-

ється і позитивна роль цього феномену щодо мобілізації додаткових вольових зусиль індивіда. На нашу думку, педагогіка має вилучити агресію з навчально-виховного процесу, орієнтуватися на інші засоби активізації морально-вольових та творчих потенцій особистості, тим самим знижуючи потребу і мотивацію до агресивних форм самопрояву та самореалізації.

Тут і постає головне питання нашого дослідження: чи існують дієві освітні, педагогічні, навчально-виховні можливості (технології, прийоми, підходи тощо) протистояти агресії? З одного боку, можна сказати, що таке питання є суперечливим у самій основі. Відомий дослідник Крістіан Бютнер заявляє про парадоксальність ситуації, коли педагог прагне соціалізувати дитину в суспільстві, переповненому насильством, при цьому намагається довести, що насильства не повинно бути. «Цілі педагогіки мають бути спрямовані на те, щоб «соціалізувати» вихованця у світі, повному насильства, – як би парадоксально це не виглядало, – з позицій цілей виховання, яке прагне до звільнення від будь-якого насильства. Педагогіка також опиняється на межі можливостей у тих випадках, коли стикається з безпосередніми проявами афектів у дітей. Так, педагог нерідко буває вимушений усвідомлювати власне безсилля перед агресивними дітьми, переживати власну безпорадність перед дитячими страхами. Бажаючи виховувати без насильства, він не може подолати суперечності між власними цілями та цілями суспільства» [2, с. 4–5]. Водночас педагогічну діяльність тому й називають «вищим покликанням», що в ній людина дуже часто проявляє себе з позицій самопожертви та абсолютної толерантності. Дійсно, освіта у своєму гуманістичному вимірі покликана здійснювати нездійсненне завдання: прищеплювати людині ідеали миролюбства і ненасильницької поведінки попри те, що об'єктивна реальність сповнена агресією, насильством, соціальним примусом, брехнею і несправедливістю.

Існує також інший погляд, за яким суспільство, навпаки, сприяє бажанню людини позбавитися агресивних біологічно-психічних комплексів. Так В. Холлічер підкреслює, що «в самій суспільній “природі людини” укорінене постійно висхідне на

нові рівні прагнення до розвитку всіх творчих сил як до соціальної та індивідуальної самоцілі, а зовсім не прагнення до задоволення уявного потягу до агресії та смерті, наявність якого в людини ніким не була доведена» [4, с. 110]. Хай там що, а ставлення до соціальної природи особистості завжди було як мінімум амбівалентним, адже в ній завжди можна знаходити як позитивні, так і негативні риси. Завдання ж освіти полягає в тому, щоб культивувати в особистісному самостановленні людини та в її соціалізації саме позитивні цілі, цінності і мотиви. В цьому полягає гуманістична сутність освіти, її культуротворча та цивілізаційна роль у поступі всього людства до більш миролюбних і ненасильницьких форм соціального співіснування.

Головне твердження і постулат, на який ми спираємося в нашому філософсько-освітньому дослідженні, полягає в тому, що освіта розглядається нами як механізм навчання і виховання позитивних (духовних, моральних) якостей особистості. Саме в цьому, на нашу думку, й полягає фундаментально-аксіологічний та практично-виховний потенціал освіти щодо протистояння тому зростанню агресивності, несправедливості та насильства, яке спостерігається в сучасному світі. «На сьогоднішній день відмічається значне зростання агресії у різноманітних сферах життєдіяльності особистості, зростають стимули до агресивної поведінки в масовій культурі, активно пропагується використання агресивних проявів для досягнення певних цілей у засобах масової інформації. Сучасне суспільство пред'являє до людини, зокрема до її духовності, цінностей та уявлень щодо свого майбутнього та майбутнього суспільства, все більші і більші вимоги. Та проблемою є те, що агресія стає одним з найефективніших способів досягнення та утримання цінностей. Необхідність наукової розробки означеної проблеми, тобто вивчення співвідношення між агресивною поведінкою та ціннісними орієнтаціями особистості, визначається вимогами практики створення новітніх виховних технологій просвітницької, профілактичної та корекційної роботи з проблеми подолання агресії та її проявів» [5, с. 3]. Філософія ж освіти, своєю чергою, має постійно розгортати концептуально-

теоретичний фундамент гуманізму в освіті, насичуючи простір останньої концепціями і категоріями, які б переконливо доводили всім суб'єктам педагогічного процесу пріоритетність і важливість формування засобами освіти гуманістичного світогляду, неагресивного ставлення до інших, ненасильницьких форм поведінки, справедливого, толерантного і миролюбного ставлення до інших людей, культур, форм самовияву, а також дбайливого ставлення до навколишнього природного середовища.

Гуманістично виховна роль освіти особливо важлива ще й з огляду на те, що психологічні й агресивні прояви мають певну вікову локалізацію й особливо активно проявляються в певні дитячі та юнацькі періоди особистісного розвитку. Освітні, виховні технології мають бути максимально зорієнтовані на те, щоб енергію агресії дитини чи підлітка вчасно і компетентно переводити в енергію позитивних морально-вольових та духовно-творчих проявів. «Педагогічна практика свідчить про зростання негативних проявів, зокрема агресії, серед школярів. Проблема агресивності набуває особливої гостроти в ранньому юнацькому віці, коли відбувається інтенсивне становлення життєвої позиції, переосмислюються суспільні та духовні цінності, а зустріч з невідзначеним майбутнім загострює амбівалентність думок, почуттів, рис характеру юнаків та дівчат. Особистісний портрет старшокласника відзначається мінливістю, поєднанням ідеалізму й цинізму, емпатійності та байдужості, толерантності та агресивності, прагненням духовного зростання і бездуховності. Загострення негативних особистісних тенденцій внаслідок дії вікових стресорів призводить до виникнення агресивних афектів, закріплення агресивних стратегій поведінки» [6, с. 3]. Інноваційно-гуманістичне освітнє середовище, в якому компетентні педагоги використовують сучасні суб'єкт-суб'єктні технології навчання і виховання, здатне активно сприяти тому, щоб зростаюча особистість орієнтувалася не на негативні, хоча й природні прояви (агресію, невдоволення, абсентеїзм тощо), а на позитивно-творчі способи самостановлення і самореалізації. У цьому, з нашої позиції, й полягає головний потенціал освіти в справі мінімізації агресивності особистості.

В аспекті розгляду освіти як механізму навчання і виховання позитивних духовно-моральних якостей особистості дуже гостро. У зв'язку з проблематикою агресивності, постають й інші проблеми моральної, духовної, культурної кризи, що спостерігаються в нашому посттоталітарному суспільстві. Особливо гостро кризові явища відображаються на моральному, духовному, особистісно-адаптивному стані дітей, юнацтва і молоді. Саме представники цих вікових груп у сучасному соціумі часто не можуть віднайти аксіологічного фундаменту для мотивації особистісного розвитку в позитивному морально-духовному руслі. «Агресія, жорстокість, адиктивність, інші прояви крайнього егоїзму стають нормою міжособистісних відносин й особистісного буття дітей і молоді. Як прояв егоїзму у молодіжному середовищі спостерігається відчуження, недовіра, байдужість один до одного, спотворення уявлень про товариськість, дружбу, ціннісних і смисложиттєвих орієнтирів. Усе це, звичайно, свідчить про неналежний духовний розвиток і дитини в садочку, і учня в школі, і студента вузу, взагалі нашої молоді, гідне виховання якої повинно бути основою державного будівництва. Проблеми духовності і моральності широко вивчаються у філософії, культурології, психології, педагогіці» [7, с. 56]. Водночас суто теоретичні, концептуальні, соціологічно-абстрактні розвідки часто не знаходять свого продовження в освітній практиці. Насправді, освітянська спільнота має активніше використовувати той світоглядно ціннісний фундамент, що створюється для вдосконалення конкретного навчально-виховного процесу такою сферою знання, як філософія освіти.

Часто можна почути думку про те, що освіта неспроможна в нашому кризовому суспільстві долати агресивне і насильницьке мислення, адже воно з'являється через такі об'єктивні фактори, як бідність, соціальне розшарування і несправедливість, неможливість самореалізації в наявній суспільній дійсності тощо. Насправді ж, як показують спеціальні дослідження, рівень агресії залежить далеко не тільки від добробуту та забезпеченості. Дійсно, дуже важлива саме духовна складова, за яку багато в чому відповідає саме освіта. «Якщо

ж згадати численні випадки, коли американські студенти чи навіть школярі холоднокровно розстрілюють своїх однокласників і педагогів, можна впевнитися в тому, що не існує лінійної кореляції між рівнем добробуту людей і їхньою освіченістю, з одного боку, та загальною культурою і духовністю – з іншого. Тому цілком закономірним видається поширення тези «від людини освіченої – до людини культури». При цьому передовсім мається на увазі той глибинний сенс філософії культури і філософії освіти, який є головною, інтегральною характеристикою внутрішнього, глибинного світу особистості, який визначає рівень її духовності й моральності, системи життєвих цінностей» [8, с. 21]. Освіта покликана надавати людині на будь-якому етапі її життя можливість вибору і використання тих смисло-ціннісних феноменів і концептів, які максимально сприяють творчому саморозвитку особистості без нанесення шкоди чи образ іншим. Освіта – спосіб максимальної гуманізації простору самоідентифікації і саморозвитку особистості.

Особливу роль тут грає розвиток засобами освіти духовності особистості, її моральної наснаги до толерантної комунікації з іншими. Визначень такого складного феномену, як духовність, є дуже багато. На нашу думку, найприйнятнішим з таких визначень буде те, в якому особливий акцент робиться на гуманістичній, миролюбній, толерантній енергії, що є феноменологічним підґрунтям духовності. «Духовність – це інтегративна якість особистості, що визначає смисложиттєві цінності, які формують людяне ставлення до інших, гуманізм, забезпечують духовний розвиток особистості» [9, с. 136]. Такі смисложиттєві цінності й має прищеплювати людині освіта засобами навчання, виховання, творчості, професійної самореалізації тощо. Окрім того, духовний розвиток через освіту передбачає безпосередній соціалізаційний шлях до кращих здобутків культури і цивілізації. «Під духовним розвитком особистості розуміється процес індивідуально-особистісного залучення до духовної культури суспільства, оволодіння загальнолюдськими, соціокультурними, національними цінностями і досвідом людства в процесі духовно-практичної діяльності та самостійно-

го творчого розвитку кожної особи» [10, с. 48]. Коли людська особистість розвивається, орієнтуючись на гуманістично-культурні, загальнолюдські цінності, відбувається певна рефлексія, самопізнання, саморозуміння, які й допомагають індивіду проявляти власну духовну наснагу в протистоянні внутрішнім потягам до насильства й агресії. Освіта ж має бути середовищем, що максимально сприяє на основі знання і творчості такому рефлексивному самоосмисленню кожної людини. У цьому, можна сказати, й полягає вища мета освіти – надати особистості міцний філософсько-аксіологічний фундамент культуротворчої, цивілізованої дії і мислення.

Інакше кажучи, освіта є тим соціальним, соціалізаційним, комунікативним, культуротворчим, миролюбно-свободолюбивим середовищем, яке в порівнянні з іншими сферами соціального функціонування найбільш активно і до того ж безпосереднім чином сприяє формуванню та розвитку духовних сил особистості, однією з найважливіших серед яких є здатність енергійно протистояти поривам агресії в самому собі. «Сам зміст освіти своєю гуманістичною спрямованістю сприяє духовному розвитку людини, надає їй імпульс для подальшого духовного зростання і самовиховання, самовдосконалення. Освіта має на меті досягнути оптимальної самореалізації людини відповідно до її потреб, інтересів, нахилів та здібностей. Однією з головних складових цього процесу є процес самореалізації у сфері духовного життя особистості, у сфері задоволення її духовних потреб. Ці процеси тісно пов'язані між собою і взаємно впливають один на одного» [11, с. 9]. Отже, можемо стверджувати про існування безпосереднього зв'язку та залежності таких явищ, як освіта, духовність та індивідуально-особистісні здатності до придушення внутрішньої агресії та її зовнішніх, відкритих проявів.

В аспекті подолання індивідуальної агресії дуже важливим є момент виховання і розвитку в особистісній структурі людини такого важливого виміру духовності, як відповідальність. Ця якість, яку в тому числі необхідно культивувати і засобами освіти, дає змогу людині, з одного боку, відчувати свободу і добровільність власних вчинків, тим самим актуалізуючи особис-

тість у світі, а з іншого – поводити себе гідно, виважено, толерантно до інших і вимогливо до самого себе. «Духовність неможлива без відповідальності – перед світом, перед близькими, відповідальності за долю планети Земля. Відповідальність є фундаментом добродійних вчинків, спрямованих на створення ситуації щасливого життя, в якій домінують радість, мир, взаєморозуміння, милосердя, толерантність, взаємодопомога, відповідальність за тих, кого ми «приручаємо». Відповідальність – загальнолюдська духовна цінність, на якій ґрунтується фундамент людяності, гуманізму, краси людських відносин» [11, с. 11]. В освітньому комунікативному просторі існує значна кількість засобів і механізмів виховного формування глибинного почуття відповідальності у феноменологічній та поведінково-мотиваційній структурі особистості. Особливо ефективними такі механізми виявляються в рамках суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії на основі інноваційно-гуманістичних навчально-виховних принципів і технологій.

Підсумовуючи проблематику антиагресивного потенціалу освіти як механізму навчання та виховання позитивних духовно-моральних якостей особистості, можемо впевнено стверджувати, що саме освіта є найпотужнішим у сучасному суспільстві засобом прищеплення кожній людині таких важливих особистісних якостей, як гуманізм, добра воля, повага до себе та інших, здатність розуміти інші форми поведінки, мислення, культурного самопрояву. Інакше кажучи, освіта сприяє активізації та позитивному аксіологічному спрямуванню розвитку духовності особистості. «Розвиток вільної, гуманної і відповідальної особистості безпосередньо пов'язаний із системою її морально-духовних цінностей. Адже духовність, моральність так чи інакше передбачає вихід за межі егоїстичних інтересів, особистої користі і зосередженість на морально-духовній культурі людства. То й цілі і наміри духовно та морально зрілої особистості вкорінені в системі надіндивідуальних цінностей, завдяки чому вони виконують функцію вищого критерію орієнтування у світі та є ключовими для особистості в її самовизначенні» [12, с. 94]. Своєю чергою, особистість з високим рівнем духовного розвитку, гума-

ністичними морально-етичними цінностями та орієнтаціями, глибинним почуттям відповідальності і доброї волі володіє максимальною спроможністю до опанування та

попередження агресивних проявів, які при-таманні їй від природи або ж нав'язуються та викликаються об'єктивними соціальними обставинами чи іншими людьми.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бэрон Р., Ричардсон Д.** Агрессия. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 352 с.
2. **Бютнер К.** Жить с агрессивными детьми. Москва: Педагогика, 1991. 144 с.
3. Агрессия у детей и подростков: учебное пособие / под ред. Н. М. Платоновой. Санкт-Петербург: Речь, 2006. 336 с.
4. **Холличер В.** Человек и агрессия. З. Фрейд и К. Лоренц в свете марксизма. Москва: Прогресс, 1975. 136 с.
5. **Спринська З. В.** Співвідношення агресивної поведінки та ціннісних орієнтацій особистості: автореф. дис. ... канд. псих. наук: спец.: 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. Одеса, 2008. 22 с.
6. **Федух І. С.** Психологічні особливості проявів агресивності в ранньому юнацькому віці: автореф. дис. ... канд. псих. наук: спец.: 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Київ, 2007. 23 с.
7. **Сідак Л. М.** Духовно-моральне виховання особистості в контексті її духовного розвитку // Соціально-гуманітарні вектори педагогіки вищої школи: матеріали наук.-практ. конф. (24–25 квітня 2014 р., Харків). Харків: ХНУГХ ім. А. Н. Бекетова, 2014. С. 56–58.
8. **Пономарьов О. С.** Духовність у системі філософії педагогічної культури // Теорія і практика управління соціальними системами. Філософія, психологія, педагогіка, соціологія. 2014. № 2. С. 18–26.
9. **Павлов В. І.** Духовність як екзистенційний простір особистості // Постсучасність: проблеми духовної свободи особистості: монографія / за ред. канд. філос. наук О. О. Сердюк. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток ЛТД», 2006. С. 135–143.
10. **Целякова О. М.** Формування духовної культури особистості в контексті трансформації сучасного українського соціуму // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: збірник наук. праць. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2008. Вип. 35. С. 46–54.
11. **Шевченко Г.** Освіта та духовне виховання людини // Витоки педагогічної майстерності: збірник наук. праць. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2014. Вип. 13. С. 8–12.
12. **Москаленко Ю.** Філософські засади проблеми морально-духовного становлення особистості // Гірська школа Українських Карпат. 2013. № 10. С. 93–94.

REFERENCES

1. **Beron, R. & Richardson, D.** (2001). Aggression. St. Petersburg: Peter, 352 p. [in Russian].
2. **Butner, K.** (1991). Zhit' s agressivnymi det'mi [Live with aggressive children]. Moscow: Pedagogy, 144 p. [in Russian].
3. Aggressiya u detey i podrostkov: uchebnoye posobiye [Aggression in children and adolescents: a training manual]. Ed. N.M. Platonov. St. Petersburg: Speech, 2006. 336 p. [in Russian].
4. **Hollitscher, W.** (1975). Chelovek i agressiya. Z. Freyd i K. Lorents v svete marksizma [Man and aggression. Z. Freud and K. Lorenz in the light of Marxism]. Moscow: Progress, 136 p. [in Russian].
5. **Spryn'ska, Z. V.** (2008). Spivvidnoshennya ahresyvnoyi povedinky ta tsinnisnykh orientatsiy osobystosti [The ratio of aggressive behavior and value orientations of the individual]; author, diss. ... Cand. psycho. Science: 19.00.01. general psychology, history of psychology. Odessa, 22 p. [in Ukrainian].
6. **Fedukh, I. S.** (2007). Psykholohichni osoblyvosti proyaviv ahresyvnoyi v ranniomu yunats'komu vitsi [Psychological features of manifestations of aggression in adolescence]; author, diss. ... Cand. psycho. Science: 19.00.07. pedagogical and age psychology. Kyiv, 23 p. [in Ukrainian].
7. **Sidak, L. M.** (2014). Dukhovno-moral'ne vykhovannya osobystosti v konteksti yiyi dukhovnoho rozvytku [Spiritual and moral education of the individual in the context of his spiritual development]. Proceedings from Naukovo-praktychna konferentsiia «Sotsial'no-humanitarni vektory pedahohiky vyshchoyi shkoly» – The Scientific and Practical Conference «Socio-humanitarian vectors of higher school pedagogy». (pp. 56–58). April 24–25, 2014, Kharkiv, KhNUGKh, pp. 56–58. [in Ukrainian].
8. **Ponomar'ov, O. S.** (2014). Dukhovnist' u systemi filosofiyi pedahohichnoyi kul'tury [Spirituality in the system of philosophy of pedagogical culture]. Teoriya i praktyka upravlinnyasotsial'nymysystemamy. Filosofiya, psykholohiya, pedahohika, sotsiolohiya. – Theory and practice of social systems management. Philosophy, psychology, pedagogy, sociology, 2, pp. 18–26. [in Ukrainian].
9. **Pavlov, V. I.** (2006). Dukhovnist' yak ekzystentsiynnyy prostir osobystosti [Spirituality as an existential space of personality]. Post-suchasnist': problemy dukhovnoyi svobody osobystosti – Postmodernity: problems of spiritual freedom of personality Donetsk: Yugo-Vostok LTD LLC, pp. 135–143. [in Ukrainian].
10. **Tselyakova, O. M.** (2008). Formuvannya dukhovnoyi kul'tury osobystosti v k konteksti transformatsiyi suchasnoho ukrayins'koho sotsiumu [Formation of spiritual culture of personality in the context of transformation of modern Ukrainian society]. Humanitarnyy visnyk Zaporiz'koyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi. – Humanities bulletin of Zaporizhzhzhe state engineering academy. Issue 35, pp. 46–54. [in Ukrainian].
11. **Shevchenko, H.** (2014). Osvita ta dukhovne vykhovannya lyudyny [Education and spiritual education of man]. Vytoky pedahohichnoyi maysternosti – Origins of pedagogical skill. Poltava: PNP. Issue 13, pp. 8–12. [in Ukrainian].
12. **Moskalenko, Y.** (2013). Filsofs'ki zasady problemy moral'no-dukhovnoho s tanovlennya osobystosti [Philosophical principles of the problem of moral and spiritual development of personality]. Hirs'ka shkola Ukrayins'kykh Karpat – Mountain School of the № 10, pp. 93–94. [in Russian].

УДК 159.9.07:37.015.3

DOI 10.31392/NPU-VOV.2020.2(77).04

СИСТЕМНІСТЬ ПСИХІКИ ЛЮДИНИ І ПСИХОЛОГІЇ НАВЧАННЯ

Сергій МАКСИМЕНКО

доктор психологічних наук, професор,
академік, директор Інституту психології
імені Г. С. Костюка НАПН України

Ксенія МАКСИМЕНКО

доктор психологічних наук, професор,
Національна академія внутрішніх справ
України, м. Київ

Микола ПАПУЧА

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної та практичної
психології Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя

© Максименко С., Максименко К., Папуча М., 2020

Ключові слова: системність психіки, самодетермінація, життя, особистість, психічні функції, психіка, психологія навчання, принципи побудови методів ЕГМ, експериментально-генетичний метод, розумові процеси, генетико-моделюючий метод (ГММ), нужда (джерело і рушійна сила розвитку особистості).

У статті наводяться результати системного дослідження психіки людини. Розглядаються генетичні методи та механізми проектування особистості. Визначено методологічну складову, згідно з якою особистість є формою існування психіки людини, яка являє собою цілісність до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяль-

ності і саморегуляції та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ. Генетично висхідною суперечливою одиницею особистості, яка постійно розвивається та формується, є нужда. Вона виступає як інформаційно-енергетична властивість людини, що полягає в експансії життя в онтогенезі та філогенезі. Обґрунтовуються принципи побудови ЕГМ (експериментально-генетичного методу) та ГММ (генетико-моделюючого методу). Доведено, що ці методи є найбільш адекватними в психології (поряд з лонгітюдним), що дають можливість досліджувати як вищі психічні функції, так і особистісні якості.

На основі теоретико-методологічного аналізу та експериментально-емпіричних матеріалів підтверджено ідею наукової та прикладної продуктивності генетичних методів (ЕГМ, ГММ) дослідження парадигми системності психіки в науці. Доведено, що ці методи є тією сферою психологічного знання, яка може забезпечити прогнозування розвитку системності психіки особистості.

Особистість як така не виникає – вона створюється.
С. Д. Максименко

Потреба в подальшому вдосконаленні системи освіти аж до її корінного реформування пов'язана з ростом темпу економічних та соціальних змін суспільства, серед яких, у зв'язку з розумінням ролі людського фактора в цих процесах, в останній час усе більш превалює гуманістичний напрям. І якщо існуюча система освіти йшла за потребами економіки і встигала готувати кадри для всіх сфер діяльності економіки, то перехід на постіндустріальний етап її розвитку докорінно змінює вимоги до функції системи освіти і, відповідно, до змісту, методів навчання і підготовки педагогічних кадрів: «продуктом» нової системи освіти повинні бути не вузькі фахівці, а творчі особистості, що володіють системним мисленням.

Недостатній системний ефект сучасного навчання зумовлюється, зокрема, недоліками в теоретичних уявленнях про навчальну діяльність. Вона найчастіше розглядається як інтелектуально-пізнавальна активність. Звідси випливає і її мета – дати учням необхідні для життя наукові знання і вміння. Навчальна діяльність штучно вичленовується із системи інших видів діяльності дитини.

Основними причинами кризи системи освіти стали швидке зростання загального обсягу наукової інформації, яку необхідно щодня механічно засвоювати, система підготовки педагогів, орієнтована на репродуктивну передачу інформації учням, а не на розвиток їх творчого мислення і комунікативних якостей для роботи в команді, та відсутність технологій навчання, здатних забезпечити масову підготовку фахівців творчих професій, діапазон яких швидко зростає.

Не забезпечує система освіти і можливості активної участі суб'єкта в суспільних відносинах і у власній життєтворчості, здатності до самореалізації у світі, що швидко змінюється.

Така зміна концептуальних положень вимагає поглибленого вивчення закономірностей формування особистості.

У різних підходах до особистості обов'язково відзначається якість саморегуляції і саморозвитку, як фундаментальних для особистості, рівень саморозвитку якої визначається самодетермінацією. З-поміж засад, що впливають на становлення самодетермінації, особливо виокремимо рівень розвитку мислення.

Прокоментуємо наше визначення. В ньому підкреслене головне: природа людської психіки – особистісна. Вищий, з відомих нам, рівень розвитку буття, наділений рефлексією і тому здатний відображати все інше буття і самого себе, втілюється і стає дійсним способом існування конкретної людини. Можна сказати і зворотно: життя людини у світі є дійсним способом (формою) існування вищої психіки. Ми не знаходимо у світі інших форм існування вищого рівня психіки, окрім особистості. Можна, звичайно, говорити про те, що предмети і явища культури являють собою інший, специфічно перетворений спосіб її існування. Це так, але вони – втілення особистості. Опредметнення, тобто додаткове переведення психічного (ідеального) у предметне (матеріальне), здійснюють особистості, залишаючи в предметі, закарбовуючи в ньому всю унікальну своєрідність саме цієї особистості – автора.

Особистісність і системність природи психіки людини означає, з іншого боку, що будь-який окремий психічний процес набуває дуже складного устрою. Він має власні закономірності і якості, але поряд із цим у ньому відображається вся цілісність особистості. Тому, коли вивчають окреме психічне явище (мислення, емоції, пам'ять тощо), лише спеціальне й штучне абстрагування дозволяє досліднику робити висновки щодо нього в «чистому», так би мовити, вигляді. Насправді ж, це завжди – мислення конкретної людини, її емоції або будь-які інші явища. Цей вплив цілісності (її проектування) на конкретне явище не є чимось «дріб'язковим», стороннім. Адже, якщо говорити про мислення, насправді його показники визначаються далеко не лише особливостями, власне, інтелектуальної сфери: мотиви діяльності, цілі, цінності, нахили, стійкі і тимчасові емоційні стани,

навіть соматичне здоров'я – усе це в сукупності й визначає функціонування будь-якої психічної функції [6].

Проблема механізмів розвитку системності і психіки, функціонування і самореалізації особистості лежить у тому пласті реальності, що належить як власне психології, так і тим соціальним і педагогічним впливам, які реалізують ці механізми. Розглянемо тепер, яким конкретним арсеналом засобів володіє сучасна вікова і педагогічна психологія для вирішення завдання у такій його постановці.

Основною умовою цілеспрямованого формування особистості виступає організована системність навчальної діяльності. Це стосується, насамперед, формування теоретичного мислення, умінь учитися, оволодівати здібностями, доцільно оперувати теоретичними знаннями.

Серед факторів, які впливають на розвиток особистості, чи не найважливішим є системне мислення.

Розуміння, що системність психіки загалом, свідомість і несвідоме зокрема являють собою функціональні органи діяльності суб'єкта, що виникли в процесі його пристосування до світу, а тому вивчати закономірності психічних явищ поза діяльністю немає сенсу, з першої половини ХХ ст. стало в психології основоположною концепцією.

Оскільки психіка не може існувати поза свого носія, для вивчення психологічної одиниці, що зберігає всі основні властивості цілого, нами була обрана особистість: «І в цій своїй іпостасі вона – далі не розкладається. Психіка людини – особистісна, і цей вираз означає, що будь-яке дослідження будьякого часткового процесу чи явища буде адекватним лише тоді, коли це останнє розглядатиметься як змістовне відгалуження особистості, і лише тоді воно стане зрозумілим (зазначимо, що це не враховується в психології далі, ніж декларація)» [5, с. 64].

Такий вибір «одиниць» у системності психіки ґрунтується на культурно-історичній теорії Л. Виготського і позиції П. Гальперіна, відповідно до яких психіка людини – це цілісне соціокультурне і семіотичне утворення, яке розвивається в процесі діяльності та спілкування ([1; 2]. При цьому

«складну суперечливу взаємодію біологічного і соціального є сенс розглядати у двох площинах – як фактори, які діють на особистість, і як фактори, які утворюють особистість і забезпечують її існування і розвиток “зсередини”» [5, с. 65].

Розвиток особистості як системної психіки відбувається в різних видах діяльності, зокрема і в процесі освоєння нових видів пізнавальної діяльності, насамперед, у навчальній, і можливий при дотриманні її системних принципів, визначених нами:

1) принцип аналізу по одиницях повинен забезпечити виділення «клітинки» – психологічної одиниці, що зберігає всі основні властивості цілого. Перша така «клітинка», перша реальна «одиниця» існування і розвитку людської психіки – це сама особистість;

2) принцип історизму, розглядаючи єдність генетичної та експериментальної лінії в дослідженні, «перекладає» накопичений людством досвід у навчальний предмет і навчальне завдання як засіб вирішення конкретної навчальної проблеми. В результаті такого присвоєння виникає нова психічна структура вищого рівня складності (одиниця свідомості). Для присвоєння суб'єктом культурних надбань суспільства навчальна діяльність як предметна повинна відповідати реальній внутрішній структурі самого психічного процесу;

3) принцип системності (принцип цілісного розгляду психічних утворень) пропонує розглядати психічні феномени, психічні утворення як процеси, як перетворення «речі в процесі», пов'язуючи предметно-перетворювальну діяльність зі знанням, яке воно породжує, і забезпечуючи перехід від менш розвинутого поняття до більш розвинутого;

4) принцип проектування (принцип активного моделювання, відтворення форм психіки в особливих умовах) визначає концептуальні форми для конструювання експерименту з метою виявлення закономірностей генезису таких психічних процесів, яких у внутрішньому світі індивіда ще немає, але повинні сформуватися в результаті логічної обробки освоєння нових видів пізнавальної діяльності, що становлять суть людської культури. Змістом такого експе-

римуенту повинна бути система предметно-перетворювальних дій, виконання яких моделює реально функціонуючі процеси і сформує в індивіда відповідну систему психологічних новоутворень [5; 7].

На цих принципах вибудований нами експериментально-генетичний метод (ЕГМ) – «метод психологічного дослідження процесу побудови вищих психічних функцій, які присвоюються суб'єктом у процесі перетворення ним певного змісту» [5, с. 56]. ЕГМ складається з теорії, у рамках якої він виник, проектування (моделювання), що перетворює (формує) експеримент, і діагностики (фіксації) як проміжних, так і, певною мірою, кінцевих психологічних новоутворень особистості, що розвивається [5, с. 60].

Поява такого методу «стала можливою в результаті взаємної асиміляції двох важливих для психології теоретичних ідей – принципу розвитку і принципу об'єктивно-експериментального вивчення психіки» [5, с. 58], розуміння психіки як історичного продукту, як конкретне вираження в її становленні переважання соціального компонента.

Теоретичне осмислення досвіду експериментального навчання, здійсненого в руслі вищезгаданого підходу, приводить до необхідності вичленування **системи принципів побудови експериментально-генетичного дослідження**, а також виявлення послідовності основних логіко-операціональних структур, що його реалізують.

Мета генетичної психології людини – вивчити умови, в яких процес перетворення змісту і форм власних психічних явищ, станів свідомості і способів дій зможе досягти такого рівня досконалості психічних механізмів діяльності, на якому виникає здатність робити відкриття чи винаходи, створювати художні образи. Інакше кажучи, мета полягає у пошуках закономірностей генезису від вихідного змісту недиференційованої чутливості людини до механізмів творчості.

При цьому проведення експериментально-пошукових досліджень спрямовано на пошук нових шляхів розвиваючого і виховного навчання. Виявлено нові критерії

навчання. Ці дослідження, своєю чергою, впливають на практику роботи масової школи. Зусилля педагогів і психологів останні роки були спрямовані на виявлення закономірностей формування в учнів повноцінної навчальної діяльності, її структури, тобто адекватних їй потреб, мотивів, способів дій.

Метод експериментально-генетичного вивчення внутрішніх зв'язків прийомів навчання з характером і типом розумового розвитку дитини заснований, як відомо, на концепції Л. Виготського про психічний розвиток дитини, відповідно до якого специфічні форми психіки спочатку задані у виді суспільних зразків. Лише в процесі навчання, спрямованого на засвоєння цих зразків, здійснюється психічний розвиток людини.

Якісно новий етап у розвитку психології, обумовлений переходом до генетичних методів дослідження, характеризується синтезом власне психологічного дослідження з проектуванням нових форм присвоєння учнями суспільно-культурних цінностей, нових ефективних форм навчально-виховного процесу, завдяки якому стає можливим розкриття закономірностей психічного розвитку людини майбутнього. Генеза особистості – це специфічна трансформація структурних компонентів діяльності, опосередкованих механізмом інтеріоризації в структурні властивості і якості особистості. Тобто, інакше кажучи, особистість водночас і реалізатор діяльності (як форми прояву її потенцій), і активізатор процесу функціонування діяльності, яка трансформується в психічні якості самої особистості.

Варто зазначити вже зараз, що ми маємо певний масив експериментальних даних, які дозволяють говорити про те, що фундаментальною відмінністю між функціонуванням і розвитком є те, що останній завжди й обов'язково передбачає утворення нової міжфункціональної системи, а це відбувається лише за умови, коли особистість виступає суб'єктом учіння, тобто ставиться до нього особистісно. Опосередкованість розвитку вищих психічних структур культурним контекстом означає, що об'єкти

культури присвоюються дитиною в учінні у вигляді специфічних засобів.

Об'єкт культури є продуктом людської діяльності і в дійсності – це закодований і згорнутий відбиток психіки людства. Розвиток є лише тоді, коли дитина в специфічній формі власної активності «розкодує», «розгортає» і робить своєю цю опрделметнену психіку (розпредметнення), формуючи тим самим свою власну.

Як уже підкреслювалось, нам удалось показати, що об'єкти присвоєння зовсім не обмежені лише теоретичними поняттями, навпаки, коло їх досить широке і кожен з них по-своєму включається в процес розвитку, визначаючи його різноплановість і унікальність (необхідно додати сюди унікальність наявних внутрішніх психічних структур кожної дитини).

У подальшому (після інтеріоризації) вони утворюють у свідомості конституюючі структури, формуючи «навколо себе» те, що має назву міжфункціональних психологічних систем, і кардинально впливають на подальшу поведінку суб'єкта. Так виникає те, що ми називаємо особистісним опосередковуванням навчальної діяльності і феномен «подвійного опосередковування» психічного розвитку – тепер його опосередковує і культурний контекст (зовнішнє), і особистісний (внутрішнє). Цей генетичний механізм, на нашу думку, є дійсним підґрунтям саморозвитку. З іншого боку, саме тут «сходяться» проблеми вікового й індивідуально-специфічного в генезі людини.

Наукові дані говорять про те, що ми маємо справу з явищем проектування (самопроектування!) вищих психічних функцій в унікальному просторі соціальної ситуації розвитку. Тут в єдиний вузол зав'язуються власне генез, що відбувається за об'єктивними законами, своєрідна активність особистості та система соціально-педагогічних умов функціонування і розвитку. Усвідомлення цього зумовлює пошук методичної процедури, яка дозволяла б більш адекватно дослідити і зрозуміти дане складне явище. Ми вважаємо, що такою процедурою має стати генетико-моделюючий метод (як модифікація генетичного).

Загалом, необхідно зазначити, що запропонована нами змістовна одиниця аналізу генези психіки, а саме «функціонування – розвиток» (яка була встановлена, наголосимо ще раз, в експериментально-наукових дослідженнях), дозволить значно розширити галузь застосування генетичного методу, головню, у його генетико-моделюючій модифікації. Останнє сприятиме більш об'єктивному і змістовному розумінню природи людської психіки.

Основними методами дослідження в генетичній психології є спостереження й експеримент, а останній поділяється на два види: експеримент, що констатує, і експеримент, що формує. Методи дослідження, що споглядально констатують, багато в чому вже вичерпали свої продуктивні сили, і їхнє місце зайняли активні методи, побудовані на засадах й у формі експериментального навчання. Дослідження проблем психічного розвитку за допомогою формуючого експерименту принесло певні позитивні результати. Теоретично і практично доведено, що формувальний експеримент за своєю суттю – тип реального навчально-виховного процесу. Мета формувального експерименту – забезпечити кращі результати порівняно з тими, котрі досягаються в школі традиційними шляхами навчання і виховання. Отже, він обумовлений потребами школи і мотивується необхідністю удосконалити навчально-виховну роботу, підвищити її ефективність.

Тож у руслі досягнутих результатів і нових завдань стає можливим і необхідним не тільки відпрацювати нові модифікації методу, але й суттєво розширювати сферу його застосування, що виявляється можливим завдяки розробленим нами принципам застосування генетичного методу та відпрацюванню процесуальних процедур. Не можна обмежуватися лише дослідженням формування навчальної діяльності в молодшому шкільному віці, і лише в галузі засвоєння теоретичних понять. Необхідно дослідити специфіку вихідного суперечливого відношення «функціонування – розвиток» у різних вікових групах, зокрема і в дорослих людей; вивчити особливості «взаємодії» цих явищ з індивідуально-пси-

хологічними і навіть нейротипологічними особливостями людини, розгорнути експериментальні дослідження в галузі психології виховання і спілкування. Дуже перспективною в цьому контексті уявляється галузь патопсихології і граничних станів особистості.

Цілісність особистості проявляється в її здатності до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції, до створення свого унікального внутрішнього світу. Тому **в особистості формуються принципово нові механізми, які свідомо управляються самою людиною і забезпечують самодетермінацію.**

Загалом зазначимо, що запропонована нами змістовна одиниця аналізу генези психіки, а саме «функціонування – розвиток» (яка була встановлена, наголосимо ще раз, в експериментально-наукових дослідженнях), дозволить значно розширити галузь застосування генетичного методу, головним чином, в його генетико-моделюючій модифікації. Останнє сприятиме більш об'єктивному і змістовному розумінню природи людської психіки.

Розроблений Л. С. Виготським і блискуче реалізований його учнями і послідовниками експериментально-генетичний метод залишається єдиним варіантом (крім лонгітуда) – це не стимул-реактивної процедури, проте він спрямований на формування (і вивчення цього процесу) окремих здібностей шляхом інтеріоризації і не може вже в силу того, що так він сконструйований, охопити процес становлення унікальної цілісної особистості. Новий підхід до вивчення особистості й полягає, власне, в подоланні зазначених недоліків і редукцій. Однак, як зазначав Л. Виготський, новий підхід вимагає нового методу. Ми вважаємо, що таким може стати особливий, генетико-моделюючий метод. Наша довга теоретико-аналітична робота над встановленням сутності цього методу підтверджує висунуте припущення.

Сутність генетико-моделюючого методу полягає в тому, що він дозволяє моделювати генезу цілісної особистості. Тут враховується те непорушне положення психології, що будь-яке психологічне явище

(функцію) можна вивчати, лише вивчаючи його в процесі розвитку (становлення). При цьому метод дає змогу впливати на розвиток особистості загалом, хоча цей вплив пов'язаний з іншим, незвичним трактуванням даного процесу. Наукові дані показують, що, вивчаючи становлення людини, ми маємо справу з явищем проєктування (самопроєктування!) вищих психічних функцій в унікальному просторі соціальної ситуації розвитку. Тут в єдине ціле зв'язуються власне генезис, що йде за об'єктивними законами, своєрідна активність особистості і система соціально-педагогічних умов її функціонування і розвитку. Усвідомлення цього зумовлює пошук нової методичної процедури, яка давала б можливість більш адекватно дослідити і зрозуміти згадане складне явище. Нам здається, що такою процедурою може стати генетико-моделюючий метод (як модифікація генетичного методу).

Принципи побудови методу відображають природу існування об'єкта вивчення. Технологія методу (принцип єдності генетичної та експериментальної лінії розвитку) передбачає проведення дослідження в максимально «природних» умовах існування особистості і створення актуального простору реалізації самою особистістю численних можливостей моделювання власного розвитку й існування. Жива істота, яка починається в материнському лоні, тобто спочатку «плоть від плоті» твір двох людських істот. Соціальне (весь неосяжний досвід поколінь, присвоєний і сконцентрований у двох люблячих істотах – батьках) втілюється в дивне створіння – нову біологічну істоту, але не тільки біологічну, а саме – біосоціальну. Нужда виступає і носієм віковичного досвіду людини (і як біологічної, і як соціальної істоти), і водночас вона є витокком особистісної активності – активатор, енергія якого ніколи не згасає, оскільки вона втілюється і відновлюється в новому житті.

Системно-структурні і функціональні методи аналізу самі по собі можуть бути достатніми інструментами дослідження і наукового пояснення. Але тільки вивчаючи умови виникнення і закони розвитку

структур психіки і свідомості, можна пізнати їхню природу і закономірності функціонування, щоб ними в навчанні людини керувати.

Усебічний поглиблений аналіз людського існування, а також численних теоретичних уявлень про нього дозволяє нам визначитись в цьому аспекті: витоком саморозвитку (а отже, і особистості загалом) є нужда як енергетично-інформаційна сутнісна якість, що забезпечує експансію життя в онто- і філогенезі.

Нужда виступає як єдина вихідна інтенційна сила, діяльність якої «запускає» складну систему «особистість» і забезпечує її розвиток як саморозвиток. Вона, ця сила, є унікальним носієм динаміки життя, зокрема, життя людини. Нужда породжує не просто існування, і не просто онтогенез; саме нужда зумовлює унікальне явище життя і його розвитку: еволюція життя виявляється спрямованою, і спрямована вона в бік постійного ускладнення і прогресу.

Зрозуміло, чому нас спонукає до теоретично-методологічного аналізу загадковість феномену зародження-продовження саме людського життя. Стрижневим моментом тут є введення в категоріальну сітку поняття нужди. Чому ми звертаємось до цього? Мова йде про метод дослідження розвитку особистості. Справа в тому, що категорія нужди виступає пояснювальним принципом відносно моделюючої природи психіки людини і тоді можна говорити про метод дослідження особистості.

Розуміння нужди як єдиної суперечливої цілісності біологічного і соціального дає можливість більш змістовно розглянути її специфічні породження – психологічні засоби, соціальні прагнення та інші структури, формування яких визначає спрямованість і саме існування особистості. Повертаючись до аналізу різних теорій, відзначимо, що вони, на наш погляд, просто «охоплюють» окремі моменти й аспекти існування і розвитку потреби (Г. Костюк, П. Гальперін, Ж. Піаже, Л. Віготський). Прямуючи різними теоретичними шляхами, вчені приходили до одного і того ж (хоча і не експлікували положення) – механізм породження психічно-

го вкорінений у нужді. Нужда, виходить, є тим генетично вихідним освіти, яке конституює в єдиній дихотомічній парі дозрівання біологічного індивіда і психологічне як прояв соціальних впливів, що і породжує особистість. Власне кажучи, соціальне з'являється «на сцені» двічі: спочатку як розділена функція між двома індивідами, потім відбувається привласнення людських якостей і вступає в силу закон потреби, але в іншому активно втілює вигляді. Так у підлітковому віці потреба визначає соціальний контекст продовження роду.

Наше розуміння категорії нужди дозволяє говорити не стільки про привласнення, скільки про моделювання: психічне, спонукане нуждою, викликає особливу – *особистісну дію* людини. Ця дія на початку (в ранньому онтогенезі) є виключно афективною (але все ж вона є особистісною, як унікальна й неповторна і в плануванні, і у виконанні). Зустріч цієї дії з об'єктом породжує не лише задоволення цієї «ділянки» нужди, вона породжує пізнання. Так з'являється пізнавальна потреба, що розвивається далі в інтелект, утворюючи, урешті-решт, цілісну когнітивну сферу особистості.

Але зверніть увагу, ми говоримо, що все починається з вираження нужди, тобто з власної активності, і саме це, а зовсім не «тиск» і приреченість до соціального оточення, викликає процес інтеріоризації. Отже, в чомусь-таки правий В. Зінченко, коли пише про те, що екстеріоризація відбувається в часі раніше, ніж інтеріоризація. Але щоб емпірично дослідити це, потрібен адекватний метод – генетико-моделюючий експеримент.

Генетико-моделюючий метод має на меті вивчення самої цілісної особистості, що саморозвивається. У зв'язку з цим виникла необхідність пошуку «одиниць» зовсім іншої природи, і було встановлено, що такою є нужда, як суперечлива вихідна єдність біологічного і соціального, яка зумовлює існування особистості.

Принципи побудови методу відображають природу існування об'єкта вивчення: соціального, неможливість отримати остаточні (кінцеві) емпіричні пошуки щодо внутрішнього світу людини (рефлексивний релятивізм). Технологія методу (прин-

цип єдності генетичної і експериментальної лінії розвитку) передбачає проведення дослідження в максимально природних умовах існування особистості і створення актуального простору реалізації самої особистістю численних можливостей моделювання власного розвитку та існування.

Ми залишаємо без змін назву першого принципу нашого методу – *1-й принцип аналізу за одиницями* (вивчення на основі логіко-психологічного аналізу суперечливої одиниці – нужди, яка тримає в собі в абстракції в нерозвиненій формі примат цілого: біологічного і соціального).

Інший важливий принцип генетико-моделюючого методу дослідження особистості відображає її відпочаткову природу. Це принцип *єдності біологічного та соціального*. Статус принципу наукового методу не дозволяє лише декларувати дану єдність, оскільки в цьому випадку він перестане бути принципом. Необхідно чітко усвідомити, що саме мається на увазі, що розуміється під єдністю?

3-й принцип – креативності. «Зустрічі» нужди з численними і різноманітними об'єктами і явищами не просто породжують потреби, вони зумовлюють цілепокладання та розвиток власних і унікальних засобів досягнення цілей. Це є фактично творчість. Свого часу А. Адлер постулював наявність в особистості особливої інстанції – «креативного Я», яка забезпечує існування людини за власними цілями і бажаннями, формування своїх життєвих шляхів і стилів.

Дотриматися принципу креативності в аналізі (і в дослідженні) особистості означає «взяти» її існування в цілому, в її унікальній спрямованій єдності, в котрій вона лише й існує. І це означає реально врахувати багатозначність, неочікуваність і непередбачуваність особистості. З іншого боку, це означає віддати собі звіт у тому, що не все однозначне і прогнозоване. Усе, що ми намагаємося отримати в сучасних експериментах, є, насправді, навіть не конкретним випадком, а справжнім артефактом. І в цьому – головний недолік досліджень у галузі психології особистості. Останнє ми вважаємо дуже важливим, насамперед, методично, і тому формулюємо наступний *4-й принцип – рефлексив-*

ного релятивізму, який фіксує принципову неможливість встановлювати точні виміри і фіксувати остаточно вищі унікально-творчі вияви особистості.

Останній, *5-й принцип* генетико-моделюючого методу дослідження особистості – *єдність експериментальної і генетичної лінії розвитку*. На нашу думку, це дуже суттєвий момент характеристики не лише нашого методу, а й загального стану речей у культурно-історичній теорії.

Як встановити в аналізі змістовні «одиниці» особистості? Звернемось знову до «точної фантазії»: генеза, існування, оформлення, саморозвиток особистості забезпечуються особливою й унікальною *біосоціальною силою – нуждою*. *Нужда як суперечлива, рухлива і енергетична єдність біологічного і соціального, як утілення і можливість подальшого нескінченного втілення людського в людське, як те, що моделює і реалізує рух особистості, і є вихідною всезагальною одиницею – носієм особистісної природи психіки людини*. У своєму «розгортанні» *нужда «зустрічається»* із соціальними і біологічними факторами оточення людини і задає змістовні точки – одиниці тезаурусу особистості. Вони, ці одиниці, є і визначниками структури, і водночас – лініями розвитку особистості.

Ми виходимо з того, що *нужда* є вихідним енергетичним початком особистості, біосоціальним за своєю природою. Онтогенез особистості починається значно раніше, ніж вона народжується фізично. Його початок – опрідметнення – втілення *нужд* двох осіб, що люблять одна одну. Виникає нова форма існування *нужди*, яка (*нужда*) просто не може існувати без матеріального носія (принаймні сучасна наука не знає іншого способу існування біосоціальної *нужди*, окрім існування її як соціобіологічного енергетичного підґрунтя особистості людини).

Отже, **(1.) першою атрибутивною змістовною ознакою** *нужди* є її гетерогенність: біологічне і соціальне тут відпочатково складають суперечливу, але абсолютно нерозривну *єдність*.

Значить, **(2.) другою атрибутивною властивістю** *нужди* є її здатність до розвитку (саморозвитку).

Аналіз філо- і онтогенезу живого засвідчує, як уже вказувалося, що нескінченний плин нужди, її саморозвиток не є випадковим і хаотичним. Він має спрямування. І спрямований він на постійне ускладнення і підвищення інтегрованості. Цей рух завершується в умовах Землі «виходом» нужди на позицію можливості усвідомлювати саму себе (рефлексія). Але можна відповідально говорити про те, що це не є *дійсним* кінцевим етапом становлення нужди: просто людство виникло на цьому етапі, і нужда відрефлектувала саму себе. Але рух продовжується... Тож **(3.)** *третя атрибутивна ознака нужди* полягає в тому, що її розвиток є спрямованим і являє собою *ортогенез*.

4. Четвертою важливою атрибутивною властивістю нужди є її здатність до породження. Ця креативна якість виявляється в усьому, що пов'язане з життям, і це є, дійсно, справжнім *дивом* (О. Лосєв). Але ми зупинимось тут на найбільш суттєвому. Зустріч двох відгалужень нужди, втіленої в живі істоти різної статі, породжує якісно нову нужду (інформаційно і енергетично нову), яка продовжується в існуванні нової живої істоти. Цей акт є єдиним цілісним *опредметненням* нужди в живій природі. Якщо ж говорити про людину, ми зустрічаємось з «*другою*» реальністю: *нужда людини може створювати і нову людину, і якісно новий продукт (творчість)*.

5. П'ята атрибутивна властивість нужди полягає в тому, що вона існує лише у формі втілення в породжену нею живу істоту.

6. Шостою атрибутивною властивістю нужди слід вважати її *афіліативну природу*. В даній роботі показано, що дійсною *формою існування* нужди є *любов*.

Нарешті, необхідно зазначити, що **(7.)** *сьомою важливою атрибутивною ознакою нужди є нескінченність її існування*. Завершеним (кінцевим) є існування організму, особистості як носіїв і втілення нужди. Але завдяки Зустрічі і *через* неї нужда продовжує своє існування і є нескінченною в часі. Нам здається, що аналіз даної атрибутивної властивості дозволить, крім усього іншого, відкрити нові аспекти значення часу в житті.

Закінчуючи та підсумовуючи розмову про генезу здійснення особистості, за необхідним висловимо міркування щодо перспектив дослідження психології особистості. Генетико-психологічний аналіз теорій особистості, а головне, динамічної єдності біологічного і соціального як суперечливої одиниці особистості, що фіксується в нужді, дозволяє говорити про розробку реальних теоретичних підвалин генетичної моделі існування і психологічного зростання особистості.

Гене́за особистості – це специфічна трансформація структурних компонентів діяльності, опосередкованих механізмом інтеріоризації в структурні властивості і якості особистості. Тобто, інакше кажучи, особистість водночас і реалізатор діяльності (як форми прояву її потенцій), і активізатор процесу функціонування діяльності, яка трансформується в психічні якості самої особистості.

Особистість є формою існування психіки людини і являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції, та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ – суб'єктивно інтерпретований, насичений модальностями особистісних переживань, що відображають зовнішній світ.

Одним з найяскравіших виявів особистості є її індивідуальність – своєрідне, неповторне сполучення таких психологічних особливостей людини, як характер, темперамент, особливості перебігу психічних процесів (сприймання, пам'яті, мислення, мовлення, почуттів, волі), особливості її мотиваційної сфери.

Мета генетичної психології людини – вивчити умови, в яких процес перетворення змісту і форм власних психічних явищ, станів свідомості і способів дій зможе досягти такого рівня досконалості психічних механізмів діяльності, на якому виникає здатність робити відкриття чи винаходи, створювати художні образи. Інакше кажучи, мета полягає у пошуках закономірностей генезису від вихідного змісту недиференційованої чутливості людини до механізмів творчості.

Системно-структурні і функціональні методи аналізу самі по собі можуть бути

достатніми інструментами дослідження і наукового пояснення. Але тільки вивчаючи умови виникнення і закони розвитку структур психіки і свідомості, можна пізнати їхню природу і закономірності функціонування, щоб ними здійснювати керований процес навчання.

Виявлення механізмів довільної регуляції когнітивних процесів і ланки, яка виробляє цю регуляцію, найбільш детально провів Ж. Піаже. Щоб розумові операції стали зворотними (тобто, щоб ми мали можливість відновити їх перебіг від початку до кінця), вони повинні бути насамперед цілеспрямованими на пошук певного рішення конкретного завдання: **«Соціальне життя сприяє тому, щоб зробити розумові процеси оборотними і викликати цим появу логічного мислення»** (Піаже, 1969).

Здатність психіки людини контролювати виконуваний ним пізнавальні процеси і таким чином керувати своєю пізнавальною діяльністю, перебувати над процесом, **«поза ним» (meta)**, найбільш чітко сформулював Джон Флейвелл, визначивши як метапізнання (metacognition) – «пізнання про пізнання» (John Flavell, 1976).

Розробки Дж. Флейвелла і його послідовників стали предметом теоретичного і експериментального дослідження нового напрямку – «метакогнітивної психології» [19; 15; 17]. У своїй роботі Д. Рідлі, П. Шетц, Р. Гланц і С. Вайнштейн визначають метакогніції як процес використання рефлексії для свідомого вивчення свого мислення, усвідомлення власних стратегій розумової діяльності. Метакогніції включають у себе планування, вибір стратегій діяльності та моніторинг пізнавальної діяльності [18].

У термінології системного підходу особистість за своїм походженням, розвитком і критерієм керованості, будучи соціально-біологічним утворенням, може розглядатися як автономна природно-штучна (соціально-культурна) система, що саморозвивається, тобто – веде себе творчо: вона сама ставить собі цілі і завдання, сама моделює і реалізує власний розвиток, знаходячи рішення нових проблем, відсутніх в

її досвіді, і виступаючи для системи когнітивних процесів як метасистема.

Здатність психіки виконувати **метакогнітивний процес – процес з управління процесами** – і тим самим управляти своєю пізнавальною діяльністю включає в себе активний контроль над виконуваними суб'єктом пізнавальними процесами і їх взаємодію у напрямку до поставленої мети.

Забезпечити психіці таку здатність зможе тільки така технологія навчання, яка буде орієнтована на мистецтво користуватися знаннями, на вироблення стилю мислення, що дозволяє аналізувати проблеми в будь-якій сфері життя і лаконічно знаходити їх найбільш точне й економічне рішення.

Для переходу до усвідомленого оволодіння розумовими операціями навчальний процес на матеріалі будь-якого навчального предмета повинен бути організований як групова дослідницька діяльність у «добуванні» нових для учнів знань і спрямована на розуміння того, яким чином вирішена проблема. В результаті роботи в групі в учня формуються узагальнені способи розумової діяльності і комунікативність, а необхідність проводити дослідження і вирішувати виникаючі проблеми – евристичність і вміння вчитися.

Ключовий елемент такого процесу – творчий вчитель, саме з його підготовки повинна починатися реформа системи освіти. Його роль – планомірна і цілеспрямована організація проблемних ситуацій на матеріалі навчальних предметів, постановка завдань учням і при необхідності – надання їм допомоги. Бо створити проблемну ситуацію – це замало: потрібно ще «озброїти» учнів методологічним інструментом – технологією аналізу проблемних ситуацій та лаконічного пошуку найбільш ефективних рішень. З цією метою для вироблення навичок системного мислення використовуються розроблені в технічній творчості у формі нежорстких алгоритмів інструменти теорії розв'язання винахідницьких завдань (ТРВЗ), у яких сконцентрувалися творчі стратегії мислення.

Ці алгоритми можна розглядати як моделі системного мислення, що актуалізуються в процесі рішення суб'єктом спе-

ціально підібраних завдань і несуть безпосередньо в собі способи побудови вищих психічних функцій, які присвоюються суб'єктом у процесі перетворення ним певного змісту. Їх використання скеровує мислення на детальний аналіз причин виникнення проблеми, функції елементів, з яких вона складається, зв'язків між елементами, що в результаті досить швидко формує усвідомлену послідовність виконання психічних операцій при пошуку рішення проблемної ситуації і тим самим – системне мислення.

Організована таким чином навчальна діяльність виступає основною засадою цілеспрямованого формування особистості. Це стосується, насамперед, формування те-

оретичного мислення, умінь учитися, оволодівати здібностями, доцільно оперувати теоретичними знаннями.

Нам дуже хотілося б подолати спрощений логіко-механістичний підхід до визначення структури особистості. Підхід, відносно якого Г. Олпорт зауважив, що кожен дослідник штучно вносить до структури особистості будь-які психічні явища з тих, які йому більше «подобуються». Нам здається, що цю штучність долає одна коротенька, але фундаментально значуща думка – структура особистості виникає як своєрідне відображення світу, в якому доведеться жити... Хотілося б, щоб ця думка не пройшла поза увагою тих, кому цікава психологія особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Выготский Л. С.** Психология развития как феномен культуры. Москва; Воронеж: АПСН, 1996.
2. **Гальперин П. Я.** Введение в психологию. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1976. 150 с.
3. **Леонтьев А. Н.** Деятельность. Сознание. Личность // Избр. псих. труды: в 2 т. Т. 2. Москва: Педагогика, 1983. С. 94–231.
4. **Лурья А. Р.** Об историческом развитии познавательных процессов. Москва: Наука, 1974. 171 с.
5. **Максименко С. Д.** Генезис существования личности. Киев: Изд-во ООО «КММ», 2006. 240 с.
6. **Максименко С. Д.** Психологія учіння людини: генетико-моделюючий підхід: монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2013. 592 с.
7. **Максименко С. Д.** Генетико-моделюючий метод дослідження особистості // Збірник наукових праць. Психологічні науки. 2014. Вип. 2. 13 (109) С. 8–15.
8. **Максименко К. С.** Психолінгвістична концепція і модель мовленнєвого впливу О. О. Леонтьєва та її значення для актуалізації сучасних проблем спілкування // Психолінгвістика. 2018. Вип. 24(1). С. 220–235.
9. **Максименко К. С.** Личностно-ориентированная терапия эмоциональных расстройств при соматогениях. Киев: Издательский Дом «Слово», 2015. 352 с.
10. **Максименко С. Д.** Психолінгвістичні предиктори здоров'я // Психолінгвістика. 2018. Вип. 24(1). С. 252–268.
11. **Пиже Ж.** Избранные психологические труды. Москва: Педагогика, 1969. 659 с.

REFERENCES

1. **Vygotsky, L. S. (1996).** Psikhologiya razvitiya kak fenomen kul'tury [Developmental psychology as a cultural phenomenon]. Moscow; Voronezh: APSN. [in Russian]
2. **Halperin, P. Ya. (1976).** Vvedeniye v psikhologiyu [Introduction to Psychology]. Moscow: Moscow University Publishing House. [in Russian]
3. **Leontiev, A. N. (1983).** Deyatel'nost'. Soznaniye. Lichnost' [Activity. Consciousness. Personality] Selected psychological works: in 2 volumes. V. 2. (pp. 94–231). Moscow: Pedagogy. [in Russian]
4. **Luria, A. R. (1974).** Ob istoricheskom razvitii poznavatel'nykh protsessov [On the historical development of cognitive processes]. Moscow: Nauka, 1974. 171 p. [in Russian]
5. **Maksimenko, S. D. (2006)** Genезis sushchestvovaniya lichnosti [Genesis of the existence of personality]. Kiev: Publishing House of KMM LLC. 240 p. [in Ukrainian]
6. **Maksimenko, S. D. (2013).** Psykholohiya uchynnya lyudyny: henetyko-modelyuyuchy pidkhid: monohrafiya. [Psychology of human learning: a genetic modeling approach: a monograph]. Kyiv: Slovo Publishing House. 592 p. [in Ukrainian]
7. **Maksimenko, S. D. (2014).** Henetyko-modelyuyuchy metod doslidzhennya osobystosti [Genetic-modeling method of personality research]. Zbirnyk naukovykh prats'. Psykholohichni nauky – Collection of scientific works. Psychological sciences. Iss. 2. 13 (109). 8–15. [in Ukrainian]
8. **Maksimenko, K. S. (2018).** Psykholinhvistychna kontseptsiya i model' movlennyevoho vplyvu O. O. Leont'yeva ta yiyi znachennya dlya aktualizatsiyi suchasnykh problem spilkuvannya [Psycholinguistic concept and model speech influence OO Leontiev and its significance for the actualization of modern problems of communication]. Psykholinhvistyka – Psycholinguistics. Iss. 24 (1). 220–235. [in Ukrainian]

9. **Maksimenko, K. S.** (2015). Lichnostno-orientirovannaya terapiya emotsional'nykh rasstroystv pri somatogeniyakh [Personality-oriented therapy of emotional disorders in somatogenesis]. Kiev: Slovo Publishing House. 352 p. [in Russian]

10. **Maksimenko, S. D.** (2018). Psykholinhvistychni predyktory zdorov'ya [Psycholinguistic predictors of health] *Psykholinhvistyka - Psycholinguistics*. Iss. 24 (1). 252–268. [in Ukrainian]

11. **Piaget, J.** (1969). Izbrannyye psikhologicheskiye trudy [Selected psychological works]. Moscow: Pedagogy. 659 p. [in Russian]

12. **Maksymenko S. D.** Genesis of Personality Existence: Monography. Montreal, 2015. 365 p.

13. **Maksimenko S. D., Serdiuk L.** Psychological Potential of personal self-realization. *Social Welfare. Interdisciplinary Approach*, 6(1), pp. 93–100.

14. **Maksymenko Sergiy D., Yevtukh Mykola B., Tskekhmister Yaroslav V., Maksymenko Kseniia S., Lazurenko O.** Psychology and Pedagogics: Text-book. Kyiv: Publishing house 'Slovo', 2012. 520 p.

15. **Brown A. L.** Metacognition, executive control, self-regulation and other more mysterious Mechanisms // *Metacognition, Motivation, and Understanding*. Ch. 3, New Jersey, 1987.

16. **Flavell J. H.** Metacognitive Aspects of Problem Solving // *The Nature of Intelligence*. Hillsdale / ed. by L. B. Resnick. N.Y., 1976.

17. **Kluwe R.** Executive Decisions and Regulation of Problem Solving Behavior // *Metacognition, Motivation and Understanding* / ed. by F. Weinert & R. Kluwe. New Jersey, 1987.

18. **Ridley D., Schuts P., Glanz R., Weinstein C.** Self-regulated Learning: the Interactive Influence of Metacognitive Awareness and Goal-setting // *J. of Experimental Education*. 1992. No 60.

19. **Taylor S.** Better Learning through Better Thinking: Developing Students Metacognitive Abilities // *J. of College Reading and Learning*. 2002. Novemder.

УДК 37.014.5:378"20"(477)

DOI 10.31392/NPU-VOV.2020.2(77).05

РЕФОРМА УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ: 2007–2015 рр.

ОКСАНА ЯКИМЧУК

кандидат філософських наук,
доцент НПУ імені М. П. Драгоманова

© Якимчук О., 2020

Ключові слова: реформа освіти, європейська інтеграція у сфері освіти, Лісабонська декларація, Болонський процес.

Перші кроки реформування освіти після проголошення незалежності, передбачені Державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття»), виявили й перші суперечності, подолання яких потребувало нової філософії та методології реформаторської діяльності. Їх контури на десятирічний період державотворчих процесів, визначені Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» (2005), виявилися доволі суперечливими. З одного боку, активно впроваджувалися ідеї інтеграції нашої держави в європейський освітній простір, а з іншого – почали гальмуватися ті реформаторські процеси, що розпочалися в першій половині першого десятиліття нового століття. Як могли поєднуватися такі суперечливі тенденції і до чого це, зрештою, призвело в контексті якісного зростання української освіти? Саме цій проблемі присвячене дослідження, результати якого викладено в даній статті.

еріод української освітньої історії від 2007 до 2015 року навряд чи можна назвати провальним. Певні позитивні результати безперечно були досягнуті. Однак загалом національна система освіти, створена попередніми поколіннями реформаторів, мабуть більше руйнувалась, ніж розбудовувалась. Більш менш помітними позитиви розвитку освіти стали в період керівництва галуззю міністром І. Вакарчуком. Його наступники ввійшли в історію, здебільшого, як її руйнівники.

Надважливу роль у свій час відігравав Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» (липень 2005 р.) [1], на виконання якого була спрямована вітчизняна освітня політика до 2010 року. Оцінюючи значення згаданого вище документа, наголосимо, що саме в ньому були окреслені основні напрями освітньої реформи наступних років.

Ураховуючи перспективи інтеграції України до Європейського Союзу, зазначається в Указі, в державі має бути здійснена низка освітніх інновацій, основними з-поміж яких є:

- розробка та затвердження програми роботи з обдарованою молоддю, що спрямована на створення в Україні сприятли-

вих умов для пошуку, підтримки і стимулювання інтелектуально і творчо обдарованих дітей та молоді, самореалізації творчої особистості в сучасному суспільстві;

- забезпечення реалізації процесу інформатизації освіти, що передбачало завершення комп'ютеризації загальноосвітніх шкіл, забезпечення їх телекомунікаційними засобами виходу до міжнародної інформаційної мережі Інтернет;

- зміцнення демократичних засад в освіті, у тому числі шляхом розвитку учнівського і студентського самоврядування, залучення в установленому порядку дітей та молоді до участі у вирішенні питань місцевого значення;

- проведення вступних випробувань до вищих навчальних закладів шляхом зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти;

- удосконалення процесу прогнозування потреби суспільства в педагогічних кадрах;

- створення національної системи моніторингу якості освіти на основі критеріїв держав – членів Європейського Союзу та забезпечення участі загальноосвітніх навчальних закладів у міжнародних обстеженнях якості освіти;

- викорінення хабарництва; здійснення заходів, спрямованих на реалізацію в Україні положень Болонської декларації;

- радикальне поліпшення фінансування галузі [1] тощо.

Серед перелічених вище напрямів були реалізовані передусім заходи з упровадження зовнішнього незалежного оцінювання випускників (далі ЗНО), які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів. Хоча ідея ЗНО навчальних досягнень випускників народилась ще на початку 1990-х і здобула розвиток на початку 2000-х, утім саме з прийняттям означеного вище указу пов'язують розгортання всеохоплюючого запровадження ЗНО в Україні.

Постанова КМУ № 1312 «Про невідкладні заходи щодо запровадження зовнішнього незалежного оцінювання та мо-

ніторингу якості освіти» від 31.12.2005 р. [13], що слідувала за Указом, унормувала цей процес. З цього часу послідовно запроваджувались наступні кроки, спрямовані на забезпечення функціонування ЗНО:

- 1) створення відповідної інфраструктури: Український центр оцінювання якості освіти (УЦОЯО), регіональні центри оцінювання якості освіти, пункти тестування, лабораторії при Інститутах післядипломної педагогічної освіти тощо;

- 2) напрацювання технологій складання завдань для проведення зовнішнього оцінювання, удосконалення їхнього змісту, навчання педагогічних працівників щодо проведення тестування, безпосередньої організації процесу, а також перевірки результатів;

- 3) проведення інформаційних кампаній, спрямованих на роз'яснення населенню переваг і особливостей організації зовнішнього тестування [2, с. 8].

Власне у 2005 році відбулось тестування 10 030 учнів з 1567 шкіл України, а у 2008 році вступ до всіх українських ВНЗ, незалежно від їх підпорядкування та форми власності, здійснювався за результатами тестування, відображеними в сертифікатах. Як наслідок у 2009 році в ЗНО, що виконувало роль державної підсумкової атестації і сертифікації, взяв участь 433 501 абітурієнт [2, с. 12].

Не дивлячись на певні недоліки в організації ЗНО, які протягом багатьох років не вдається подолати, його важливість як для отримання об'єктивних даних про якість національної системи освіти, так і для сертифікації реального рівня розвитку кожного учня не викликає сумнівів. Аналіз досвіду вступної кампанії до українських ВНЗ засвідчує, що з уведенням ЗНО відбулися позитивні зрушення в забезпеченні рівного доступу громадян до вищої освіти на засадах об'єктивності і справедливості. Багато фахівців розцінюють цю соціально важливу акцію як одну з плідних системних реформ української освіти [2, с. 21]. Окрім упровадження ЗНО, активно розроблялись та впроваджувались заходи щодо ре-

алізації в Україні положень Болонської декларації, значення якої у розвитку національної системи освіти розглянемо нижче.

Проте у сферах виховної роботи, підготовки педагогічних кадрів та фінансування галузі суттєвих змін не відбулось, що підтверджує Указ Президента № 244 «Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні» [3] від 20.03.2008. У цьому документі наголошується на необхідності удосконалення системи підготовки педагогічних працівників, поліпшення виховної роботи з дітьми, учнівською і студентською молоддю, зменшення негативних впливів на них соціального середовища, поліпшення умов навчання для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей з обмеженими фізичними можливостями, вживання заходів щодо підвищення соціального статусу педагогічних працівників, удосконалення порядку фінансування дошкільних і позашкільних навчальних закладів тощо.

Банально, але факт: теоретичні розвідки мають передувати практиці. На жаль, здавалося б, такі зрозумілі для побутового мислення питання, як, скажімо, фінансування галузі, виховна робота у виші, боротьба з хабарництвом тощо досі залишаються «відкритою книгою» для сучасної педагогічної теорії. Мало дослідженим, з погляду соціокультурної динаміки ціннісних орієнтацій, залишається студентство, особливо випускники вищих навчальних закладів. Їх світоглядна позиція в контексті отримання так званого «першого робочого місця» та «відпрацювання» за призначенням у наукових розвідках сучасних юнологів ледь проглядається.

У досліджувані роки зростає розрив між вищою освітою та ринком праці, освітянами та працедавцями. Так, щороку скорочувалась кількість випускників ВНЗ, які одержували направлення на роботу: якщо у 2004 р. цей показник становив 35,0% від загальної кількості випускників ВНЗ III–IV рівнів акредитації, то у 2009 – 30,4%. Основні причини такої негативної тенденції полягали у невідповідності знань, умінь

і навичок випускників вимогам працедавців; незакріпленості теоретичних знань студентів на практиці; невідповідності освітньо-професійної структури випускників запитам галузей економіки. Відсутність взаємодії роботодавців із закладами вищої освіти обмежувала можливість працевлаштування випускників ВНЗ. Українські роботодавці не бажали інвестувати в освіту: доказом цього є низький рівень оплати юридичними особами навчання студентів [4, с. 101–102].

Вирішення цих проблем пов'язувалось, передусім, з модернізацією та європеїзацією вітчизняної освіти. Тому зусилля теоретиків і практиків освіти насамперед спрямовувались на реалізацію Україною європейського вибору через засоби освіти. Першим важливим кроком у цьому напрямі була ратифікація Україною Лісабонської конвенції про визнання кваліфікацій, які існують у системі вищої освіти Європи. Ця знаменна подія відбулась ще наприкінці 1999 року, коли Верховна Рада України ратифікувала «Конвенцію про визнання кваліфікацій з вищої освіти у Європейському регіоні» [5]. Розроблена і прийнята під егідою Ради Європи та ЮНЕСКО дана конвенція була підписана від імені України 11 квітня 1997 року в м. Лісабоні (Португалія). Окрім України цю конвенцію підписали ще 42 країни, більшість з яких згодом сформулювали і принципи Болонської декларації.

Оцінку значення Болонської декларації у розвитку національної системи освіти знаходимо в працях В. Андрущенка, В. Бакірова, В. Дмитриченка, М. Згуровського, В. Журавського, В. Кременя та ін. Підкреслюючи своєчасність і необхідність неминучої освітньої реформи, викликаного до життя Болонським процесом, усі вони так чи інакше висловлювали думку про необхідність гармонійного поєднання європейських нововведень і кращих вітчизняних традицій.

Так, В. Андрущенко зазначав, що Болонський процес був лейтмотивом поточного десятиріччя (мається на увазі перше десятиріччя 2000-х) у розвитку освіти, закля-

каючи до глибоко дослідження таких питань, як: запровадження кредитно-модульної системи, академічна мобільність викладачів та студентів, забезпечення рівного доступу громадян до якісної освіти, освіта протягом життя, взаємозв'язок системи «освіта-наука-практика-виробництво» [6, с. 6]. При цьому В. Андрущенко зауважував, що універсалізація освітніх систем, стимульована Болонськими домовленостями, має свої межі. Адаптуючи освіту до рівня європейських стандартів, ми маємо розвивати власну освітянську національну традицію, зберігати й обстоювати «педагогічну матрицю» української освіти, вводити її надбання у європейський і світовий освітній простір [7, с. 17].

М. Згуровський оцінював Болонський процес як інструмент гармонізації нашої системи освіти з європейською, що вимагало вирішення глибоких, хоча й традиційних проблем [8]. Вони пов'язані з оновленням змісту освіти й з удосконаленням її методології відповідно до суспільних і технологічних перетворень, які відбуваються як у нашій країні, так і в світі. «Якщо майбутнє України пов'язане з Європою, то не можна надалі стверджувати, що Болонський процес має для нас лише просвітне та пізнавальне значення. Надання високої оцінки національній системі освіти не має заспокоювати нас і стримувати глибинне її реформування» [8].

Оцінюючи значення для України Болонської декларації та інших документів, що супроводжують Болонський процес, автори колективної монографії «Інтеграція в європейський освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи» за редакцією В. Ващука зазначають, що «входження України в цивілізоване світове співтовариство неможливе без структурної реформи національної системи вищої освіти, спрямованої на збереження мобільності, сприяння працевлаштуванню випускників на внутрішньому та зовнішньому ринках праці в умовах високої конкуренції. Метою модернізації вищої освіти в Україні є створення такої моделі освітнього процесу, в якій

би оптимально поєдналися кращі вітчизняні й зарубіжні традиції. Поєднання гуманістичних традицій української педагогіки та зарубіжного досвіду виховання особистості, здатної до активних самостійних дій, дозволить створити динамічну, мобільну, конкурентоспроможну модель освітньої системи [4, с. 7–8].

Окрім необхідності сполучення вітчизняних традицій з упровадженням прогресивного європейського досвіду, майже всі дослідники вказують на головну перевагу так званої «болонізації» системи національної вищої освіти. Цією однозначною перевагою є сама необхідність реформ або навіть модернізації системи вищої освіти. Так, міністр освіти і науки України 2007–2010 рр. І. Вакарчук у своїй доповіді під час Парламентських слухань з приводу підготовки нової редакції Закону України «Про вищу освіту», приєднання України до Болонського процесу оцінив у контексті необхідності «вибудувати структуру вищої освіти на європейських принципах, що дасть можливість вищій освіті стати зрозумілою для Європи, бути рівноправним членом Європейського простору вищої освіти – і в обов'язках, і в правах» [9].

Отже, оцінюючи значення Болонської декларації у розвитку національної системи освіти, провідні дослідники освіти наголошували на своєчасності й необхідності модернізації освіти, викликаного до життя Болонським процесом. Це відкриває можливість розбудови інноваційної моделі вищої освіти, яка була б здатна не тільки адекватно реагувати на виклики часу, а й працювати на перспективу. При цьому висловлювалась думка про потребу гармонійного поєднання європейських нововведень і кращих вітчизняних традицій. Дійсно, після приєднання до Болонської декларації українські освітяни не лише ознайомились з розробленими в рамках Болонського процесу концепціями, що націлені на підвищення якості освіти, але стали свідками й учасниками реальних реформ. Хоча є певні труднощі й суперечності, з-поміж яких вагому роль відіграє невизначеність перспек-

тив та принципів взаємовідносин України та ЄС. Перспективи подальших наукових досліджень полягають саме у сфері роз-

будови плідної співпраці між освітянами України та ЄС в рамках так званого постболонського процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про невідкладні заходи щодо запровадження зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2005 р. № 1312. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1312-2005-%D0%BF>
2. **Кашина Г. С., Сергієнко В. П.** Зовнішнє незалежне оцінювання в освіті України: курс лекцій: навч. посіб. Луцьк, 2010. 115 с.
3. Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні: Указ Президента України від 20.03.2008 № 244/2008. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/244/2008>
4. Інтеграція в європейський освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи: монографія / за ред. Ф.Г. Ващука. Ужгород: ЗакДУ, 2011. 560 с. (Серія «Євроінтеграція: український вимір». Вип. 16).
5. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні» від 03.12.1999 № 1273-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 51. Ст. 459.
6. **Андрущенко В. П.** Філософія освіти в постболонському просторі // Вища освіта України. 2006. № 1. С. 5–6.
7. **Андрущенко В. П.** Вища освіта в постболонському просторі: спроба прогностичного аналізу // Філософія освіти. 2005. № 2. С. 6–19.
8. **Згуровський М. З.** Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України. Київ: Вид-во НТУУ «КПІ», 2006. 544 с.
9. Вища освіта: європейський вимір та українські перспективи: матеріали слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань науки і освіти 18 червня 2008 року. Київ: Парламентське видавництво, 2009. URL: http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article;jsessionid=6066A0400FAB1E84E9959C9F73C24540?art_id=48987&cat_id=45821

REFERENCES

1. Pro nevidkladni zakhody shchodo zaprovadzheniya zovnishn'oho nezalezhnogo otsinyuvannya ta monitoryngu yakosti osvity [On urgent measures for the introduction of external independent evaluation and monitoring of the quality of education]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31 hrudnya 2005 r. No. 1312. – Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 31, 2005 No. 1312. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1312-2005-%D0%BF> (in Ukrainian)
2. **Kashyna, H. S. & Serhiyenko V. P.** (2010). Zovnishnye nezalezhne otsinyuvannya v osviti Ukrainy: kurs lektsiy: navch. posib. [External independent assessment in education of Ukraine: a course of lectures: textbook] Luts'k, 115 p. (in Ukrainian)
3. Pro dodatkovyi zakhody shchodo pidvyshchennya yakosti osvity v Ukraini [On additional measures to improve the quality of education in Ukraine]: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 20.03.2008 № 244/2008 – Decree of the President of Ukraine of 20.03.2008 No. 244/2008. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/244/2008> (in Ukrainian)
4. Intehratsiya vyevropeys'kyi osvityniy prostir: zdobutky, problemy, perspektivy: monohrafiya. [Integration into the European educational space: achievements, problems, prospects: monograph] for general. ed. F.G. Vashchuk. Uzhhorod: ZakSU, 2011. (Series "European Integration: The Ukrainian Dimension". Issue 16. (in Ukrainian)
5. Zakon Ukrainy «Pro ratyfikatsiyu Konventsiyi pro vyznannya kvalifikatsiy z vyshchoyi osvity v Yevropeys'komu rehioni» [Law of Ukraine "On Ratification of the Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European Region"] on 03.12.1999 No. 1273-XIV. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1999. No. 51. Art. 459. (in Ukrainian)
6. **Andrushchenko, V. P.** (2006) Filosofiya osvity v postbolons'komu prostori [Philosophy of education in the post-Bologna space]. Vyscha osvita Ukrainy. – Higher education of Ukraine, No. 1, pp. 5–6. (in Ukrainian)
7. **Andrushchenko, V. P.** (2005) Vyscha osvita v postbolons'komu prostori: sprobа prognostychnoho analizu [Higher education in the post-Bologna space: an attempt at prognostic analysis]. Filosofiya osvity – Philosophy of Education., No. 2, pp. 6–19. (in Ukrainian)
8. **Zgurovsky, M. Z.** (2006). Bolons'kyi protses: holovni pryntsypy ta shlyakhy strukturnoho reformuvannya vyshchoyi osvity Ukrainy [Bologna process: main principles and ways of structural reform of higher education in Ukraine]. Kyiv: NTUU KPI Publishing House, 544 p. (in Ukrainian)
9. Vyscha osvita: yevropeys'kyi vymir ta ukraiyins'ki perspektivy: materialy slukhan' u Komiteti Verkhovnoyi Rady Ukrainy z pytan' nauky i osvity 18 chervnya 2008 roku. [Higher education: the European dimension and Ukrainian perspectives: materials of hearings in the Verkhovna Rada of Ukraine Committee on Science and Education June 18, 2008]. Kyiv: Parliamentary Publishing House, 2009] URL: http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article;jsessionid=6066A0400FAB1E84E9959C9F73C24540?art_id=48987&cat_id=45821. (in Ukrainian)

ТЕТЯНА САЄНКО

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри екології,
Національний авіаційний університет,
м. Київ

УДК 378:504:502.22:351.862.4(045)
DOI 10.31392/NPU-VOV.2020.2(77).06

**ЕКОЛОГІЧНА
ОСВІТА – ОСНОВА
ЕКОБЕЗПЕКИ
ТА СТАЛОГО
РОЗВИТКУ**

© Саєнко Т., 2020

Ключові слова: європейські цінності, екологічна освіта, екологічна культура, екобезпека, соціальний тероризм, сталий розвиток.

Екологічні проблеми є основною глобальною проблемою сучасності. Європа базується на ідеї демократії та прав людини, тому надає великого значення Кодексу Європейських Базових Цінностей та передачі їх молоді. До завдань ціннісного виховання входить формування європейської свідомості, що містить турботу про екологічну рівновагу Європи та світового простору.

Процеси екологізації свідомості, формування нового екологічного світогляду, екологічної культури завжди були характерні для України. Вітчизняна освіта намагається зберегти власні педагогічні надбання, зробити їх зрозумілими для інших народів, поєднати з досягненнями провідних країн світу і європейських зокрема.

Поглиблення екологічної та економічної криз спонукає морально-етичне загострення у соціумі. Те, що в Україні названо «демократією», є не громадянським суспільством, а свавіллям владно-фінансової еліти, яка сформувала ідеологію депресивної, повністю залежної від іноземної волі політики. Реалізація цих заходів виснажує внутрішні ресурси і можливості нашого існування. Економічну та екологічну експансію нашої держави можна розцінювати як соціальний тероризм. Дослідники характеризують сучасний стан речей в Україні далеким не тільки від сталого, а й розвитку взагалі.

Постановка проблеми та її актуальність. Важливим економічним показником розвитку країни є величина валового внутрішнього продукту держави (ВВП), розрахована на душу населення. На початок XXI ст. він становив в Україні 816 умовних одиниць, тобто доларів США? Тоді як в Аргентині – 9485, Бразилії – 4742, Мексиці – 4462, Венесуелі – 4370, Перу – 2598,

Колумбії – 2205. В економічно розвинених країнах він у середньому на порядок – два вищий [9, с. 68].

Напередодні незалежності за цим показником Україна належала до розвинених країн світу та входила до першої двадцятки. Шлях «до Європи» виявився шляхом від неї і, взагалі, від цивілізації. Влада навіть не намагалася створити концепцію розвитку країни, лише розв'язує власні проблеми. Аналітики свідчать, що в Україні діють неформальні об'єднання за участю фінансово-промислових структур, політичних та громадських організацій, засобів масової інформації, що виведені з під оподаткування і ведуть збагачення незаконними шляхами, обкрадаючи мільйони громадян; «прихвизовуючи» за безцінь стратегічні і прибуткові об'єкти, встановлюючи контроль над фінансовими потоками [8].

За рівнем державної корумпованості Україна посідає перші місця серед світових лідерів. Кримінальні структури в тіньовій економіці, що складають, за оцінками експертів, близько 50% і більше. Зупинка і занепад українських виробництв, цілих галузей диктуються ззовні та здійснюються провладними структурами.

Відкрито кордони для економічної експансії; здійснено штучну пролетаризацію суспільства, яке перетворено на об'єкт експлуатації і знаряддя влади, що не спішить зменшити свої фінансові претензії, навіть з огляду на міжнародні переконливі заклики до самообмеження відповідно до принципів сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Держава створила сприятливий ґрунт для процвітання корупції. Чиновник безконтрольний, а безправного працюючого контролюють десятки інстанцій. Кількість злочинів збільшується, процвітає приховане безробіття. За статистичними даними та соціологічними опитуваннями, 7 млн українців працюють за кордоном. За роки так званої «незалежності правлячих структур» чисельність жителів України зменшилась на декілька мільйонів, а третина громадян, особливо молоді, мріє виїхати зі своєї Батьківщини, щоб мати роботу і достойне цивілізоване життя [5].

Це свідчить про те, що наша країна перетворена на зону лиха: економічного, со-

ціального, екологічного. В ній захищати насамперед треба Людину і Суспільство, хоча і Природа потребує особливої уваги, турботи. Для України сталий розвиток, у розумінні розвинених держав, є лише примарливою мрією [7].

Україна переживає часи зародження і прискореного розвитку капіталізму, а період так званої незалежності – це небезпечна зміна свідомості від комуністичних ідеалів до дикого грабунку всього і всіх. Можна тільки дивуватись і гордитись Україною, як безмежно багатою державою: скільки не грабують, а вона ще не вмерла і продовжує плекати надію на світле майбутнє для дітей і онуків [9, с. 70].

У розвинених країнах клас капіталу еволюціонував і набрав рис соціальної прийнятності; в Україні він має статус «зажерливо-бандитського типу». Аналітики застерігали про «марні надії на ринок» і підкресливали, що сталий економічний розвиток можливий за умови активної участі в цьому процесі держави.

В Україні ще лишаються шанси на державне наукове регулювання економічних, соціальних, екологічних процесів, що могли б стабілізувати суспільство, відносно між ним і Природою, що склало б національну тактику переходу до сталого розвитку. Це той еколого-еволюційний шлях стабільності, якого прагне все живе, а наша держава насамперед.

Сьогодні очевидно, що корисні копалини, вода, земля – важливі компоненти економіки, та чого вони варті без освічених, вихованих у патріотичному дусі людей. В останні десятиліття значних успіхів у економічному і соціальному розвитку досягли країни, значно бідніші від України за природними ресурсами [1:1, с. 29–133], – Японія, Італія, Південна Корея. Вони імпортують значну частку сировини, енергоносіїв, сільгосппродукції.

Аналітики детально розглядають питання глобальної екологічної кризи: зникнення видів, деградацію природного середовища, озонові діри, та викликає подив, чому не згадуються у цьому аспекті нищення людей, голодомори, війни, коли цілі етноси зникли з лиця планети або нині перебувають у пригнобленому становищі на своїй землі?

Виклад основного матеріалу. Розвинені держави досягли чудових економічних

показників, високого рівня життя та значення ІРЛ (індексу людського розвитку), але втратили головне – основу цього життя і нині закликають усіх до нової перебудови – сталого розвитку, який розуміють виключно як підконтрольний поступ. Завданням сьогодення має бути визначення тих держав, транснаціональних компаній, що становлять найбільшу загрозу для біосфери, і стримувати зухвалий, безконтрольний їх розвиток, оскільки саме ця частка в забрудненнях набагато більша і вагоміша, ніж усіх слаборозвинених держав світу разом узятих. Скажімо, ЧАЕС будувала не Україна, а СРСР, то й відповідальність, фінансовий тягар має нести правонаступник колишньої імперії.

США повинні притягуватися до кримінальної відповідальності ООН за війни в Іраку, Югославії, Ірані, за світову нестабільність та масштабне забруднення планети. Набагато зручніше сьогодні вести економічні та ідеологічні експансії, що не менш жорсткі і криваві, ніж бойові дії. Аналітики підрахували, що за 100 років безупинного нарощування виробництва людство збільшило його на два порядки, тоді як населення Землі зросло лише у чотири рази [1:1, с. 118].

Варто розглянути історичний інтервал у 100 років, що вказує на великі злочини перед біосферою, передусім, людством, бо наддержави примножили економічні активи за рахунок усієї планетарної спільноти.

Українці завжали берегли довкілля, як святыню, віддавали за нього життя, ставилися як до Вищого Творіння, бо то була їх Батьківщина, сакральний світ величного, чудового, вічного [1:2, с. 131]. Питання екологічної кризи ніколи не постало б, якби «просунутим» діячам, що звали себе «передовими будівниками комунізму», не зацьмарило очі владою і багатством будь-якою ціною. Повітря не стало б ресурсом, прісні води і ґрунти не були б забруднені, як нині, бо Україна винесла 40% індустріальний, енергетичний та сільськогосподарський тягар СРСР [3–5].

Про біорізноманіття не можна й згадувати: на цій родючій, прекрасній землі, де люди працювали як раби, голодом було цинічно, з комуністичною наполегливістю знищено не тисячі, а мільйони українців. Це – «фено-

мени жахливих політичних злочинів ХХ ст., що докорінно знецінили просвітницьку філософію історії цивілізації загалом», як вважає німецький філософ Вітторіо Гьосле [9, с. 73]. У розумінні простих людей – злочини кояться тоді, коли втрачаються совість і мораль – основа духовності.

Саме в такому аспекті варто комплексно аналізувати сьогоденні факти і події, що нерозривно пов'язані, створюючи нинішню картину. Багатство і влада все більше концентруються у руках небагатих. Неймовірно збагачується мілітаризм, що стає небезпечним чудовиськом цивілізації (нині під видом тероризму!), його зусиллями найпердовіша науково-технічна думка переплавляється у зброю масового знищення. Імперіалізм, у силу своєї суспільної природи, постійно генерує агресію. Заклики до страху перед зникненням виду *Homo Sapiens* недоречні – він давно мертвий духовно, в усякому разі, переповнений тваринними, у найгіршому прояві інстинктами [1:2, с. 105].

Основна частина можновладців України планує свою діяльність виключно на короткий термін, а нестабільність є найнебезпечнішим екологічним фактором. На тлі загальнодержавного розбазарювання майна, фінансів, перетворення співвітчизників на кріпаків, які повинні перейматися збереженням і відновленням екосистем, раціональним використанням ресурсів (коли ті, хто за них відповідає, їх розбазарює!); екологізацією виробництва (особливо тих, що в руках «нових українців»).

Сьогодні помітно використання припвлених методів і засобів масштабного викривлення дійсності, примітивізації реальності, винайдення нових і ще далі спрямованих орієнтирів, нескінченно солодких і примарливих обіцянок та прогнозів, психогіпнотичних прийомів: навіювання, сугестія, ірраціоналізація свідомості (варто годину подивитись телевізор!).

Експерти Світового банку оцінюють річну суму хабарів чиновників в Україні на рівні двомісячного товарообігу країни [9, с. 76]. Поширене явище – нецілкове використання бюджетних коштів – оцінюється мільярдами. Водночас зростає кількість працівників органів виконавчої влади, які не відмовляють собі «в утриманні» за державний кошт, і, насамперед, так звані «на-

родні депутати», «вартість» яких нині перевищує видатки з державного бюджету на освіту і науку.

Це цинічно робиться тоді, коли на межі бідності (і за нею!) перебуває близько 80% громадян держави, а в Плані виконання рішень Всесвітньої зустрічі на вищому рівні зі сталого розвитку 26 серпня – 4 вересня 2002 р. у Йоганнесбурзі записано: «Головним завданням сталого розвитку є подолання бідності...» [2, с. 206].

Стан українського суспільства нині потерпає від нарощування неприродних для його теренів зовнішніх впливів, що активно трансформують усі сфери традиційного життя. Особливу дію вони справляють на молодь, яка найбільш вразлива і сприйнятлива до усього незвичного, химерного, чужого. Такого розгнузданого способу життя модерного споживацького суспільства ще не бачили вітчизняні землі: ігрові автомати, казино, бари, кафе, фешенебельні ресторани, стриптизні шоу, інтимне розбещення по телевізору, телефону, інтернету. Усі техніко-технологічні досягнення людства поставлені на службу розпусті для збільшення прибутків їх власників. Відбувається це на тлі суцільної економічної нестабільності, військових дій, загибелі й каліцтва тисяч співвітчизників. Така ситуація примушує не тільки здорове покоління, а й пенсіонерів невпинно працювати задля пристойного фінансового стану, який відібрано в них у вигляді вкладів, ваучерів, нормальних пенсій, постійно зростаючих цін, зниження соціальних виплат. Усі ці випробування яскраво окреслюють убогість, обмеженість світогляду керівництва, захопленого бажаннями, пристрастями, спокусами.

Предметом розгляду широковідомих аналізів експертів «Римського клубу», таких як «Межі зростання», «Людство на роздоріжжі», «Цілі людства» тощо, стали збільшення радіоактивного фону планети через розвиток атомної промисловості й енергетики, насичення біосфери електромагнітними полями через функціонування радіо і телестанцій, ліній електропередач, забруднення природного середовища непереробними за своєю структурою численними синтетичними речовинами, відходами хімічних, теплових та інших виробництв. За останні 100 років індустріально-

го розвитку концентрація CO_2 в атмосфері збільшилась на 20 %, на стільки ж зросла запиленість повітря, на 10 % знизилась освітленість планети. Існують тенденції до зменшення озонового шару. Зі збільшенням вмісту CO_2 в атмосфері виникла загроза зміни клімату. Якщо зростання запиленості повітря і концентрації CO_2 триватиме, то виникне глобальний парниковий ефект, зросте середньорічна температура на планеті, тануть льодовики і підвищиться рівень води у світовому океані.

Папа Іван Павло II зазначав, що коли «вилучити Божественний контекст Природа перестає бути Матір'ю і зводиться до матеріалу, який можна піддавати будь-яким маніпуляціям» [6, с. 12].

Філософ Гьосле також застерігав про загострення у Людині сучасного суспільства вітального і духовного, оскільки вона інструменталізує колосальні духовні здобутки пізнання Природи для задоволення найелементарніших своїх потреб. Але це не робить її щасливішою, щоби більше, пригнічує вітальні властивості, а отже, вона деградує до неорганічного світу. Вчений зазначає, щоб пересвідчитись у марності буття, варто повернутись з бідної країни третього світу з її стражданнями, радіощами, у сумовиті та безрадісне споживацьке становище розвинутих країн першого гатунку.

Комплексна оцінка національного екологічного потенціалу свідчить про можливість реалізації збалансованої політики переходу України до сталого розвитку [5]. Членство у Світовій організації торгівлі (СОТ), Європейському Союзу (ЄС), сталий, збалансований, екобезпечний розвиток – взаємопов'язані складові нинішньої національної політики. Екологічні вимоги СОТ пов'язані з встановленням життєвого циклу продукту з метою скорочення його негативного екологічного впливу на довкілля і здоров'я людей: від видобування сировини до утилізації відходів. На сьогодні це основа політики сталого розвитку, зорієнтована на зміну неприродних моделей виробництва і споживання на екологічно чисті чи адаптовані до природних умов. ЄС пропонує Україні прискорити перехід на засади екологічного управління і менеджменту, що також, на їх думку, є обов'язковою

вимогою формування передумов сталого розвитку, одним з принципів якого є екосистемний підхід.

Україна приєдналася до основних міжнародних конвенцій зі збереження екосистемного потенціалу. Проте їх реалізація практично призупинена через політичну нестабільність, що не дає змогу сформувати цілісну систему екологічного управління з ефективним залученням інвестицій, еколого-економічного стимулювання, розподілу відповідальності між державою, суспільством і бізнесом. Необхідність у такій системі підтверджується екологічним станом України, що характеризується як антропогенно виснажений унаслідок надмірного споживацького ставлення. Сучасний стан природних ландшафтів лише частково відповідає критеріям Пан-Європейської екологічної мережі.

Згідно з законодавством України державне управління у цій сфері зорієнтоване на охорону навколишнього природного середовища. У країнах ЄС це завдання місцевих органів влади, концепція яких запобіжна і природо відтворювальна, а не природоохоронна, як у нашій державі. Корпоративне (бізнесове) екологічне управління законодавчо не визначене. Уведено в дію державні стандарти серії ДСТУ ISO 14000, але їх додержання не є обов'язковим [4].

Адміністративна структура державного екологічного управління є переважно централізованою з дублюванням функцій на місцевому і регіональному рівнях, що призводить до конфліктів, безвідповідальності, невиконання поставлених завдань. Модернізація усіх ланок керівництва потребує значної професійної підготовки і переорієнтації управлінського персоналу та керівників, які відповідають за ухвалення рішень, утворення інноваційної системи професійної підготовки й оцінки компетентності державних службовців [5; 10–12].

Відповідно до положення Стратегії Європейської економічної комісії ООН мета екологічної освіти молоді – формування людини з новим типом екологічної свідомості, здатної в сьогоdnішніх умовах до сталого розвитку суспільства. Екологічна освіта в країнах Європи поділяється на загальнокультурну, загальнофахову та професійно орієнтовану [2, с. 170].

Головною метою сучасної екологічної освіти молоді є формування екологічного мислення, що детермінує доцільну поведінку людини у професійній діяльності та повсякденному житті. Знання практичного спрямування відповідають чотирьом складникам: «знати що» – кодифікований обсяг знань; «знати чому» – знання наукового розуміння світу та впливу науки на розвиток людства; «знати як» – здатність виконувати відповідні завдання; «знати хто» – усвідомлення того, які люди «знають що», «знають чому» та «знають як».

Так для вищої освіти Франції характерні безперервність освіти; варіативність спеціальностей; «регіоналізація» освіти. Етап модернізації вищої освіти Франції визначається принципами Болонського процесу, але зі збереженням ідентичності і високої конкурентоспроможності французької системи освіти шляхом подальшої професіоналізації університетського сектору.

У Німеччині дуже багато природоохоронних спілок громадських організацій, зокрема широковідомі національні екологічні організації BUND (Союз з охорони навколишнього середовища проживання і природи Німеччини), «Глобальний Фонд Природи» (GNF) – німецька міжнародна некомерційна організація тощо.

У Гетеборзькому університеті (Швеція) створено комплексний курс «Екологія людини»: поєднання природних і суспільних наук, застосовується холистичний підхід, тобто навколишнє середовище розуміється широко, включаючи природний (фізичний) і соціально-культурний аспекти; обґрунтовується філософсько-етичний підхід, що пов'язує екологію людини з утвердженням безпеки і миру.

Заслуговує на увагу програма екології людини Міжнародного центру екології людини в складі: Паризький університет Рене Декарта (Франція), Женевський, Тулузький, Марсельський, Вільний Фламандський (Бельгія), університет Падуї (Італія). Основна мета Міжнародного центру – підготовка фахівців з проблем взаємовідносин людини і природи.

В університетах Великої Британії обсяг дисциплін екологічного змісту становить 1000 – 1800 год, а у вітчизняних закладах вищої освіти – 648 год. На само-

стігну роботу британських студентів планується 945 год, а вітчизняних – 408 год. На наукову роботу також відведено більше навчального часу – від 200 го. до 600 год, а у вітчизняних університетах – від 60 до 80 год. Це означає, що питанням екологічної освіти у вищій школі України приділяється недостатньо уваги.

Для відпрацювання моделей співробітництва з країнами ЄС у всіх ланках системи освіти в Україні працюють спеціальні європейські проекти та програми: ЕРАЗ-МУС, ЛІНГВА, КОМЕТТ.

Громадські організації використовують системний підхід – поєднують екологічне виховання з практичною роботою, новими освітніми розвиваючими заходами, науково-практичною роботою, упровадженням системи самоврядування та розвитку ліdersьких якостей.

Всеукраїнська екологічна ліга створила власні освітні та видавничі програми; серії книжок: «Екологічна освіта і виховання», «Природоохоронні акції»; випускає науково-популярні журнали «Екологічний вісник», реферативний журнал «Екологія», видала 3-томну «Екологічну енциклопедію».

Екологічні неурядові організації видають періодичні видання: «Рідна природа» (Українське товариство охорони природи), «Зелений світ», тематичні екологічні видання (Національний екологічний центр України), «Жива Україна», «Паросток» (Всеукраїнський благодійний фонд).

Висновки. Зі сказаного можна зробити наступні висновки:

- тимчасові категорії повинні підпорядковуватися вічним, тобто гроші, влада, все штучне та надумане залежить від життя, яке ніхто не має права узурпувати;

- до понять розвиток, цивілізованість мають входити надбання духовної культури, етика, мораль, а не «задоволення людських потреб і устремлень»;

- економічно розвинені держави вийшли з ініціативою сталого розвитку, то вони мають погодитися з формулою, що світова екологічна криза – це наслідок їхньої експансії Природи і Етносів: колоніальні війни, експлуатація чужих територій, наймана праця, нищення культур, тоталітарні режими, техногенні аварії;

- аналіз принципів і положень сталого розвитку свідчить про їх надзвичайну віддаленість від стану справ і реалій України, де людинозахисні заходи повинні реально передувати природоохоронним, оскільки її терени, як нічийі інші, стали місцем постійних антинародних реформ – жорстоких та цинічних;

- в Україні величне майбутнє за умови, що вона розумно використає свій природний потенціал: значні ресурси і духовні сили народу;

- освіта має відіграти надзвичайно важливу роль, оскільки тільки вона створить передумови для формування керівної еліти, яка здатна буде реалізувати українські можливості в повному обсязі на благо свого народу і європейської спільноти;

- українське студентство має значні потенції до навчання, але йому треба створити належні умови в оволодінні дієвими знаннями через мудрого Вчителя, Викладача, Професора, який має у суспільстві належний статус, а не прирівняний до продавця сучасного магазину;

- українська система освіти потребує глибокої, а не поверхової екологізації змісту, на базі якої формувати поступовий, а не штурмовий перехід до освіти сталого, збалансованого, екобезпечного розвитку, що передбачає вищий ступінь свідомості, розвой духовності, екологічної культури;

- модерновому суспільству споживання маємо запропонувати альтернативу у вигляді високодуховної, освіченої нації, що багата не тільки тим, що має, а й тим, у чому не має потреби;

- Україні вкрай потрібна реорганізація управлінських структур на всіх рівнях, що мають забезпечити професійне керівництво галузями, особливо тими, що складають основу сталого розвитку; постійна перепідготовка державних службовців, оцінка і переатестація їх екомінімумів та знань з основ сталого розвитку;

- економічну та екологічну експансію нашої держави можна розцінювати як соціальний тероризм, що переріс у відкрите військове протистояння з РФ;

- Україні треба багато зробити в галузі освіти та екологічної зокрема: гармонізувати програми екологічних дисциплін з

програмами провідних європейських вищих шкіл, що приєднались до Болонського процесу;

- пріоритетним завданням Національної Комісії з питань реалізації Стратегії

освіти в інтересах еколого-збалансованого розвитку необхідно вважати постійний зв'язок з європейськими організаціями та структурами ООН, залученими до процесу сталого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бугайов О. П., Рудько Г. І., Білявський Г. О., Яцишин А. В.** Екологічна безпека людини у Всесвіті: ресурсно-енергоінформаційний аспект: у 2 т. / О. П. Бугайов, Г. І. Рудько, Г. О. Білявський, А. В. Яцишин. Київ; Чернівці: Букрек, 2018. Т. 1. 544 с.; т. 2. 448 с.
2. Досвід європейських країн у вирішенні питань екологічної безпеки : навч. пос. / О. С. Мельник, І. М. Коренева, Л. П. Загородня, І. Г. Данильченко. Суми: Вид.-проект. підприємство «Мрія», 2017. 400 с.
3. Національна безпека України, 1994–1996 рр.: наукова доповідь Національного інституту стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 1997. С. 38–68.
4. Національна екологічна політика України: стратегічні оцінки і рекомендації / [за ред. Шевчука В. Я.]. Київ, 2007. 55 с.
5. Національна екологічна політика України: оцінка і стратегія розвитку [«Оцінка національного потенціалу в сфері глобального екологічного управління в Україні»]. Київ: ПРООН/ГЕФ, 2007. 184 с.
6. Папа Іван Павло II на тему створіння та екології: екологічне вчення церкви. Івано-Франківськ: Екологічний центр Івано-Франківської Єпархії УГКЦ, 2006. 100 с.
7. Пріоритети національної стратегії збалансованого (стійкого) розвитку України: погляд НУО. Київ: Діа, 2003. 140 с.
8. **Руденко Л. Г.** Сталий розвиток: пошуки моделей для України // Проблеми сталого розвитку України: зб. наук. праць. Київ: БМТ, 2001. С. 104.
9. **Саєнко Т. В.** Освіта екобезпечного інформаційного суспільства: проблеми і перспективи: монографія. Київ: Освіта України, 2008. 288 с.
10. **Фролов В. Ф., Саєнко Т. В.** Екологічна безпека людини у Всесвіті – виклик сучасності // VinSmartEco: зб. матер. І міжн. наук.-практ. конф. (16–18 травня 2019, м. Вінниця). Вінниця: КВНЗ «Він. акад. непер. освіти», 2019. С. 272–274.
11. **Фролов В. Ф., Саєнко Т. В.** Екологія серед природничих наук у контексті сталого розвитку // Природнича освіта і наука для сталого розвитку України: проблеми і перспективи: зб. наук. матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (10–11 жовтня 2019 р., м. Глухів) / за заг. ред. С. Д. Рудишина, І. М. Кореневої. Суми: Вінниченко М. Д., 2019. С. 38–43.
12. **Saienko T. V.** Ecological Rebirth of Personality // Суспільство, довкілля і зміна клімату: матеріали 3-ї Молодіжної наук. конф. (НаУКМА, Київ, 22–23 березня 2019 р.): зб. доп. Київ: Логос, 2019. С. 108–110.

REFERENCES

1. **Bugaev O. P., Rudko G. I., Bilyavsky G. O., Yatsyshyn A. V.** Human ecological safety in the Universe: the Resource-Energy Aspect: in 2 volumes. Kyiv; Chernivtsi: Bukrek, 2018. Volume 1. 544 p.; Volume 2. 448 p. (in Ukrainian)
2. The experience of European countries in addressing environmental security issues: Teach. manual / O. S. Melnyk, I. M. Koreneva, L. P. Zagorodnya, I. G. Danilchenko. Sumy: Ed. company "Mriya", 2017. 400 p. (in Ukrainian)
3. National Security of Ukraine, 1994–1996: Scientific Report of the National Institute for Strategic Studies. Kyiv: NISD, 1997. P. 38–68. (in Ukrainian)
4. National Environmental Policy of Ukraine: Strategic Assessments and Recommendations / [ed. Shevchuk V. Ya.]. Kyiv, 2007. 55 p. (in Ukrainian)
5. National Environmental Policy of Ukraine: Assessment and Development Strategy [“Assessment of National Potential in Global Environmental Management in Ukraine”]. Kyiv: UNDP / GEF, 2007. 184 p. (in Ukrainian)
6. Pope John Paul II on creation and ecology: the ecological teaching of the church. Ivano-Frankivsk: Ecological Center of the Ivano-Frankivsk Diocese of the UGCC, 2006. 100 p. (in Ukrainian)
7. Priorities of the National Strategy for Balanced (Sustainable) Development of Ukraine: A View of NGOs, Kyiv: Dia, 2003. 140 p. (in Ukrainian)
8. **Rudenko L. G.** Sustainable development: the search for models for Ukraine // Coll. Sciences reports “Problems of Sustainable Development of Ukraine”. Kyiv: BMT, 2001. P. 104. (in Ukrainian)
9. **Saienko T. V.** EcoSafety Information Society Education: Problems and Prospects: monograph. Kyiv: Education of Ukraine, 2008. 288 p. (in Ukrainian)
10. **Frolov V. F., Saienko T. V.** Human Ecological Safety in the Universe – The Challenge of the Present // VinSmartEco: Coll. mater. of the I-st International Scientific-Practical Conf. (May 16–18, 2019). Vinnitsa: KVNZ “Vin. Education”, 2019. P. 272–274. (in Ukrainian)
11. **Frolov V. F., Saienko T. V.** Ecology among the natural sciences in the context of sustainable development // Natural education and science for sustainable development of Ukraine: problems and perspectives. Coll. Sciences mater. of the III-rd All-Ukrainian Science Conf. with the Intern. Particip. (October 10–11, 2019, Hlukhiv) / for the total. ed. Rudyshina S.D., Koreneva I.M. Sumy: Vinnichenko M.D., 2019. P. 38–43. (in Ukrainian)
12. **Saienko T. V.** Ecological Rebirth of Personality // Society, Environment and Climate Change: Proceedings of the 3-rd Youth Science. Conf. (NaUKMA, Kyiv, March 22–23, 2019): Coll. reports. Kyiv: Logos, 2019. P. 108–110. (in Ukrainian)

Олена КОФАНОВА

доктор педагогічних наук, кандидат хімічних наук, професор, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

Олексій КОФАНОВ

кандидат технічних наук, кандидат економічних наук, старший викладач Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

Ключові слова: геоекологія, гірництво, вища освіта, компетентнісний підхід, компетентність, дослідницькі компетентності.

У статті окреслено основні засади і проаналізовано перспективи формування у студентів-екологів і майбутніх фахівців з гірництва дослідницьких компетентностей засобами геохімії, екології, геології тощо. Запропонований проблемно-дослідницький підхід сприяє розвитку особистості студентів, їх творчому ставленню до навчальної діяльності, підсилює мотивацію до навчання і пошукової діяльності.

УДК 378.147.88

РОЛЬ ГЕОЕКОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ ДОСЛІДНИЦЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ- ЕКОЛОГІВ І МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ГІРНИЦТВА

© Кофанова О., Кофанов О., 2020

Вступ. Останнього часу екологічні кризи все сильніше впливають на суспільне життя і розвиток нашої цивілізації. Гострота проблем посилюється неконтрольованим і масовим використанням природних ресурсів, у тому числі й невідновлювальних, у сфері економічної діяльності, а також великими обсягами відходів виробництва й споживання. Отже, напрям «геоекологія» набуває великого значення при підготовці фахівців з гірництва. За цим напрямом студенти не тільки вивчають будову, еволюцію і стан основних геосфер Землі, роль і вплив на життя геофізичних полів, а й досліджують природні, економічні та антропогенні системи і явища у їх взаємозв'язку, з позицій системного підходу.

Отже, професійна діяльність у сфері геоекології й організації природокористування є надзвичайно перспективною і користується великим попитом на ринках праці в усіх розвинутих країнах світу, оскільки саме геологічне середовище і процеси, що відбуваються в ньому, безпосередньо впливають і на якість життя людей, і на їх здоров'я та добробут тощо.

Постановка проблеми. Сьогодні спостерігаються суттєві зміни в розумінні суспільством питань екології, геоекології, біо-

геохімії та інших природничих наук, особливо з позицій забезпечення стійкого розвитку суспільства й біосфери і недопущення катастрофічних змін клімату на планеті. Тоді як питання раціонального природокористування, дбайливого ставлення до багатств природи, на жаль, все ще залишаються на другому плані.

Геоекологія – комплексна наука на стику екології, хімії (загальної, органічної, фізичної та хімії дисперсних систем), геології, гео- і біогеохімії, біології, географії, кристалографії, мінералогії тощо. Особлива увага приділяється дослідженню природних ресурсів, умовам їх залягання та динаміці (як на поверхні, так і в глибинах Землі) внаслідок природних і антропогенних впливів, а також проблемам раціонального (збалансованого) їх використання, екологічним проблемам видобутку та утилізації відходів тощо.

Геолого-екологічні дослідження також надають можливість отримувати прецизійну інформацію стосовно ареалів забруднення, встановлювати небезпеку геохімічних аномалій, прогнозувати зміни екологічного стану середовища та його окремих територій, розробляти необхідні природоохоронні заходи тощо. Такі дослідження, як водиться, потребують геоекологічного картографування (геоекологічну зйомку) і геоекологічний моніторинг за певними природними і техногенними об'єктами.

Науково-дослідницька робота студентів під керівництвом провідних учених є однією з головних у формуванні екологічних та дослідницьких компетентностей студентів. Цей метод плідної співпраці надає студентам можливість розвивати свої здібності, працювати в колективі, брати участь у наукових конференціях, конкурсах і грантових проєктах. Особливу увагу, на нашу думку, необхідно приділяти міждисциплінарним дослідженням, особливо у сфері вирішення складних геоекологічних та біогеохімічних проблем людства.

Варто наголосити також на значенні міжнародних наукових проєктів екологіч-

ної спрямованості, які мають на меті спільне вирішення екологічних проблем певного регіону, континенту або світу загалом та дають змогу вченим і студентам спілкуватися за допомогою мережі Інтернет, плідно співпрацювати, перевіряти й обговорювати результати наукових досліджень, встановлювати нові цілі й закономірності, пропонувати інноваційні шляхи розвитку суспільства, промисловості тощо.

Важливо розуміти, що проблеми екології й охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів спрямовані на формування розуміння громадськістю важливості «продуктів» і «послуг», які надаються довкіллям для суспільства.

Аналіз останніх досліджень. Компетентнісний (або компетентнісно-орієнтований) підхід в освіті сьогодні є одним з основних концептів її реформування, причому не тільки в Україні, а й у світі загалом. Розробці основних концептуальних положень компетентнісного навчання було присвячено дослідження таких вітчизняних учених, як І. Бех, Н. Бібік, Л. Величко, С. Гончаренко, І. Зязюн, О. Локшина, О. Ляшенко, Н. Ничкало, О. Овчарук, О. Пометун, Р. Пастушенко, О. Савченко та ін. Вони наголошують, що саме набуття необхідних компетентностей учнями та студентами і є основним результатом навчання.

Вважається, що термін «компетенція» запровадив американський учений Р. В. Уайт (1959) для характеристики тих рис особистості фахівця, які найтісніше пов'язані з «...найкращим виконанням роботи робітником...» та його високою мотивацією до цієї діяльності [19, с. 297–298]. Тобто Р. В. Уайт визначав компетентність як ефективну взаємодію людини з навколишнім середовищем і стверджував, що на додаток до компетенції як «досягнутої здібності» існує і так звана спеціальна «компетентнісна мотивація» [19, с. 297]. Отже, з позицій компетентнісного підходу якість підготовки фахівця визначається як відповідність рівня його компетентності характеру майбутньої професійної діяльнос-

ті, нормативним вимогам, вимогам з боку конкретного працедавця тощо [19, с. 297].

Дослідниця В. Велігоря під компетентністю розуміє поєднання відповідних знань і здібностей, які надають змогу особистості обґрунтовано судити про певну сферу діяльності та ефективно діяти в ній [4, с. 67]. Тож компетентність не зводиться до знань, умінь та навичок, а належить до сфери складних умінь і якостей особистості.

У вітчизняних державних стандартах вищої освіти компетенції розглядаються як спроможності та вміння випускника ЗВО розв'язувати проблеми й завдання, пов'язані з професійною і соціальною діяльністю, а термін «компетентність» трактується як інтегрована характеристика якостей особистості, результат підготовки випускника для виконання діяльності в певних професійних і соціально-особистісних предметних галузях (компетенціях), що визначається необхідним обсягом і рівнем знань та досвіду у певному виді діяльності. Тобто термін «компетенція» містить:

- знання і розуміння – теоретичне знання, здатність знати і розуміти;
- знання, як діяти – практичне й оперативне застосування знань у конкретних, типових і нетипових ситуаціях;
- знання, як бути – цінності як невід'ємна частина способу сприйняття та життя з іншими в соціальному контексті [7].

Серед зарубіжних учених проблему компетентнісного навчання досліджували В. Болотов і В. Серіков, А. Вербицький, Е. Зеєр, І. Зимня, В. Краєвський і А. Хуторської, Дж. Куллахан, О. Прокоф'єва, Дж. Равен, Г. Селевко та інші дослідники.

В. Краєвський і А. Хуторської термін «компетентність» розуміють як сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), заданих відносно певного кола предметів і процесів, що надає змогу ефективно діяти та забезпечувати процеси розвитку й саморозвитку. При цьому компетенція – це наперед задана вимога щодо освітньої підготовки учнів, фахівців [11, с. 3–4]. Отже, компетентність характеризує міру вклю-

чення людини у певну діяльність, відображає її готовність і здатність діяти в конкретній сфері і не протиставляється знанням і вмінням, а містить і знання, і вміння [5; 11].

С. Шишов і В. Кальней компетентність вважають здатністю людини діяти на основі здобутих знань [16, с. 85], а В. Шепель у поняття «компетентність» включає знання, вміння, досвід, теоретично-прикладну підготовленість до застосування знань [15, с. 9]. Дж. Куллахан під терміном «компетентність» розуміє загальні риси особистості, що ґрунтуються на знаннях, досвіді, цінностях, здібностях, набутих і розвинених шляхом освіти й практики, а Ж. Перре у цей термін включає взаємозв'язок між вміннями, навичками, ситуативною діяльністю та особистістю [9, с. 38].

Дж. Равен відзначає компетентність особистості як особливу здатність, «необхідну для ефективного виконання конкретної дії у конкретній предметній галузі», яка включає в себе вузькоспеціальні знання, особливі предметні навички, способи мислення, а також розуміння відповідальності за свої дії [13; 14]. Він вважає, що компетентність складається з багатьох компонентів, які належать до когнітивної або емоційної сфери і є складовими ефективної поведінки індивіда [13, с. 258].

У документах Міжнародної комісії Ради Європи [6; 8] компетентність визначається як сукупність загальних (ключових, базових) умінь, фундаментальних шляхів навчання, ключових кваліфікацій або опорних знань, які передбачають як спроможність особистості сприймати та відповідати на індивідуальні й соціальні потреби, так і комплекс цінностей, знань і навичок особистості. Експерти країн ЄС трактують компетентність як здатність людини засвоювати знання й вміння, а в публікаціях ЮНЕСКО (2004) компетентність розглядається на основі поєднання знань, умінь, цінностей і ставлень, що застосовуються у повсякденні [6, с. 8].

За означенням Міжнародного департаменту стандартів для навчання й осві-

ти компетентність розкривається як спроможність особистості кваліфіковано здійснювати певну діяльність, виконувати певні завдання або роботу. При цьому компетентність включає комплекс знань, умінь, навичок, ставлень, що надають особистості (фахівцю) змогу ефективно діяти і виконувати функції, спрямовані на досягнення певних стандартів у професійній галузі або певній діяльності [6, с. 8]. Автори роботи [12, с. 798] застосовують термін «компетенція» і визначають його як інтегрований результат навчання, який проявляється й існує у формі діяльності. Вони зазначають, що цей результат проявляється не автоматично, а усвідомлено; багаторазово повторюючись, утворює професійний досвід особистості.

Отже, узагальнюючи думки провідних науковців, доходимо висновку, що більшість учених визначають компетентність як здатність ефективного й творчого застосування знань і вмінь в міжособистісних стосунках, а також у ситуаціях, що передбачають взаємодію особистості з іншими людьми, у тому числі й у професійній сфері. Компетентність є своєрідним показником готовності студентів до застосування здобутих ними знань і вмінь, досвіду у навчанні, дослідницької діяльності, у майбутній професійній діяльності тощо. А оскільки компетентність спеціаліста проявляється при вирішенні конкретних завдань (у стандартних і нестандартних умовах), то й діяльність майбутнього фахівця потрібно розглядати контекстно, в єдності з його ціннісними настановами, за умов його особистісної зацікавленості в певному виді діяльності.

Мета роботи полягає в окресленні основних засад і перспектив формування у студентів-екологів і майбутніх фахівців з гірництва дослідницьких компетентностей засобами геохімії, екології, геології тощо.

Викладення основного матеріалу. Важливим завданням вищої освіти є сприяння загальному інтелектуальному розвитку студента. Тому підготовка компетентного спеціаліста як результат навчання у техніч-

ному ЗВО передбачає спрямованість навчально-виховного процесу на формування й розвиток у студентів не тільки ключових, загальноінженерних, предметних і професійних компетентностей, а й на формування і розвиток дослідницьких компетентностей. У контексті нашого дослідження під дослідницькою компетентністю студента, майбутнього фахівця в галузі гірництва, геоінженерії або екології, розуміємо його здатність і готовність застосовувати власну систему знань, умінь, навичок, здібностей, ціннісних ставлень, а також особистісні якості для якнайефективнішого розв'язування вирішення навчальних і дослідницьких завдань професійного спрямування як у типових, так і в нетипових ситуаціях. Отже, виникає необхідність у розробленні концепції системної, міждисциплінарної і практично-дослідницької фахової підготовки студентів гірничого напрямку, яка реалізується в умовах навчання у технічному ЗВО.

У *К*-суспільстві, що базується на знаннях і де відбувається стрімкий розвиток різноманітних технологій, а також на тлі все зростаючих вимог роботодавців до кваліфікації та професійних якостей фахівців з гірництва, заклади вищої освіти і, зокрема, викладачі КПІ ім. Ігоря Сікорського все більше уваги приділяють розвитку в студентів гірничого напрямку екологічного світогляду, формуванню у них дослідницьких компетентностей, особливо враховуючи те, що саме ці фахівці під час майбутньої професійної діяльності повинні будуть забезпечувати раціональне й збалансоване природокористування, охороняти природні ресурси країни та приймати правильні та зважені управлінські рішення.

Згідно з розробками американських дослідників – цільової групи Екологічного товариства Америки (Ecological Society of America) [17]) саме нова, 4-вимірна модель екологічної освіти (The 4-Dimensional Ecology Education, 4DEE) відповідає її міждисциплінарному характеру і характеризує її не тільки з позиції освіти, а й з позиції прийняття управлінських рішень на

державному рівні. Ця модель є гармонійним поєднанням таких основних аспектів (рис. 1):

Рис. 1. 4-вимірна модель екологічної освіти (The 4-Dimensional Ecology Education, 4DEE), розроблена цільовою групою Американського співтовариства екологів (The Ecological Society of America, ESA), 2018 р. [17]

– основні екологічні концепції та основні поняття екології (Core Ecology Concepts);

– екологічні практики (Ecology Practices)

Це, наприклад, проведення спостережень, установлення взаємозв'язків, збирання екологічної інформації, створення і перевірка гіпотез тощо. Сюди входить і оцінювання середовища проживання, і його просторовий аналіз (у тому числі за допомогою геоінформаційних систем та дистанційного зондування), і моделювання та симуляція тощо. Зрозуміло, що екологічні практики, як водиться, використовують загальнонаукові методи дослідження, але в застосуванні до конкретної сфери діяльності людини;

– взаємодія людини і навколишнього середовища (Human-Environment Interactions). Зокрема, П. Дж. Крутцен і Е. Ф. Стоєрмер (2000) [18] припустили, що вплив людини на навколишнє середовище був настільки значним, щоб створити нову геологічну епоху – Антропоцен.

У зв'язку з цим саме геоекологія як комплексна, інтегральна наука повинна вирішувати проблеми не тільки гармонійного співіснування людини й природи, а й розширювати свої дослідження і вплив на політику, державне управління, екологічну просвіту, вирішення соціальних проблем тощо. З цього випливає, що студенти вищих закладів освіти, у тому числі й гірничого напрямку, повинні активніше займатися дослідженнями у сфері забезпечення стійкого збалансованого розвитку суспільства й біосфери, а також приділяти особливу увагу підтриманню існуючих взаємозв'язків між різними компонентами довкілля – людьми, біотою та фізичним середовищем Землі;

– наскрізні та споріднені теми (Cross-Cutting Themes), що пов'язані з іншими науками або з комплексними дослідженнями.

Отже, модель 4DEE передбачає інтегрування знань студентів у ці 4 напрями. Тож зупинимось на дослідницьких проєктах, які нададуть змогу студентам встановлювати геохімічні аномалії, порівнюючи екологічний стан об'єктів з геохімічним фоном або гранично допустимими значеннями концентрацій, робити висновки щодо небезпеки досліджуваних об'єктів чи територій для життя і здоров'я людей, для тваринного і рослинного світу.

Геохімічні дослідження базуються на вивченні закономірностей і аномалій щодо розподілу і локалізації основних хімічних елементів та їх сполук (зокрема, сполук важких металів та інших токсикантів) у гірських породах, водах, атмосферному повітрі, ґрунтах, атмосферних опадах, рослинних і тваринних організмах. Геохімічні аномалії можуть бути природного і техногенного походження. Тому під час проєктного навчання (як науково-дослідницького, так і навчального спрямування) студенти досліджують фонові значення певних хімічних елементів (сполук), виявляють площу забруднення окремими токсикантами, їх сумісну дію, встановлюють ареали геохімічних аномалій природного походження.

Саме вивчення геохімічних аномалій дає змогу дослідити джерела надходження певних елементів чи сполук, потоки їх дисперсії і локалізації, виявляти небезпечні концентрації (рівні) та оцінювати як негативні, так і позитивні ефекти від їх концентрування. Зокрема, для встановлення геохімічної аномалії розраховують коефіцієнт концентрації, який дорівнює відношенню вмісту певного хімічного елемента (сполуки) в досліджуваному об'єкті (C , мг/кг або мг/м³) до фонового вмісту цього хімічного елемента (сполуки) (C_{ϕ} , мг/кг або мг/м³) [10]:

$$K_c = C / C_{\phi}$$

Проте вже для групи хімічних елементів (сполук) ці розрахунки будуть дещо складнішими, оскільки потрібно враховувати їх сумісну дію. У такому разі розраховують сумарний показник забруднення (геохімічної аномалії) цими елементами (сполуками):

$$Z_c = \sum_{i=1}^n K_{ci} - (n - 1),$$

де n – кількість «аномальних» хімічних елементів (сполук).

Для біогеохімічних аномалій розраховують коефіцієнт біологічного поглинання (КБП), а для гідрогеологічних – коефіцієнт водної міграції хімічного елемента (елементів) K_x . Такі розрахунки можна використовувати і в геологічних дослідженнях, коли, наприклад, надлишковий уміст певного хімічного елемента чи групи елементів указує на поклади корисних копалин. Такий біогеохімічний метод розвідки сьогодні є вельми поширеним і дає можливість суттєво зекономити фінансові ресурси під час пошуку нових родовищ корисних копалин.

Донні відкладення річок, озер тощо доволі активно поглинають (сорбують) хімічні елементи (у вигляді іонів, сполук, комплексів), у тому числі й забруднюючі речо-

вини. Небезпека такого концентрування токсикантів у живих організмах і мулі проявляється через трофічні ланцюги, коли через декілька етапів ці сполуки потрапляють до організму людини. Встановлюючи ступінь забруднення донних відкладень, можна зробити висновок про загальний геоекологічний стан навколишнього середовища.

При дослідженні забруднень атмосферного повітря і територій, прилеглих, наприклад, до промислових об'єктів чи автодоріг, необхідно не тільки мати дані щодо фонового забруднення хімічними елементами (сполуками), а й обов'язково порівнювати реальні їх концентрації з гранично допустимим значенням по кожному елементу (сполуці). А враховуючи те, що різні забруднювачі, діючи одночасно, можуть виявляти синергетичні (сумісна дія декількох чинників, забруднювачів тощо призводить до більш значного шкідливого впливу порівняно з простою сумациєю окремих ефектів від кожного з них) та/або кумулятивні (посилення загального негативного впливу декількох забруднювачів різної природи через їх взаємні впливи, або накопичення ефектів від дії кожного з них) ефекти, то розраховують коефіцієнт небезпеки K_n , який має бути меншим за одиницю:

$$K_n = \sum_{i=1}^n C(X_i) / \text{ГДК}(X_i); \quad K \leq 1,$$

де n – кількість забруднювачів у досліджуваному середовищі; $C(X_i)$ – концентрація певного хімічного елемента (сполуки) у цьому середовищі, мг/м³ або мг/кг; $\text{ГДК}(X_i)$ – гранично допустима концентрація хімічного елемента (сполуки) у цьому середовищі, мг/м³ або мг/кг.

Зазначимо, що в природному та техногенному середовищах, окрім ефектів кумуляції і синергізму, можуть мати місце антагоністичні процеси (ефект антагонізму), коли забруднювачі різної хімічної природи і походження дещо послаблюють шкідли-

ву дію один одного через хімічні, фізико-хімічні та біохімічні процеси.

Опади (дощ, сніговий покрив тощо) також є чутливими показниками якості навколишнього середовища, зокрема, атмосферного повітря. Проте у випадку їх хімічного забруднення вони стають джерелом вторинного забруднення ґрунтів, поверхневих і ґрунтових вод [10]. При дослідженнях кислотно-сульфатного забруднення атмосферних опадів і ґрунтових витяжок нами було встановлено, що у великих містах наприкінці зими спостерігається суттєве перевищення безпечних норм як за показником кислотності рН, так і за вмістом солей, зокрема хлоридів лужних і лужно-земельних металів. Це зумовлено, на нашу думку, активним і часто неконтрольованим використанням узимку протигожездних препаратів і піщано-сульфатних сумішей, а також роторним перегортанням снігу з дороги на тротуари і газони [3].

Рослинні й тваринні організми активно накопичують сполуки важких металів, радіоактивні ізотопи, інші забруднювачі тощо. Це створює велику небезпеку і для людей, які мешкають на забруднених територіях, працюють на підприємствах, поряд з якими формуються такі біогеохімічні та геохімічні аномалії. Зокрема, поблизу підприємств гірничодобувної промисловості такі аномалії стали звичайною ситуацією, а отже, потребують постійного моніторингу забруднень контролюючими й управлінськими органами.

Отже, під час навчання студенти мають виконати декілька науково-дослідницьких проєктів (курсів роботи і проєкти, дипломне проєктування тощо). Індивідуально чи в невеликому колективі вони проводять геохімічні дослідження, зокрема, вивчають екологічну ситуацію поряд з досліджуваним об'єктом, беруть проби ґрунту, ґрунтових і поверхневих вод, рослинності тощо. Це так званий підготовчий етап дослідження. Далі вони опрацьовують експериментальні дані, порівнюють їх з даними інших дослідників (навіть колег – студентів групи), узагальнюють інформацію про

досліджуваний об'єкт і створюють робочі карти щодо забруднення території певними хімічними елементами чи сполуками. Після обробки отриманих результатів робиться висновок стосовно геоекологічної ситуації навколо об'єкта дослідження, її небезпеки, а також перспектив і заходів щодо її поліпшення. Якщо потрібно, розробляються управлінські рекомендації, наприклад, для органів державного управління.

Зазначимо, що центральним постулатом формування у студентів дослідницьких компетентностей в особистісно орієнтованому підході є необхідність створення у ЗВО такого розвиваючого науково-освітнього та інформаційного середовища, в якому студент матиме певну свободу щодо вибору навчальних цілей і засобів їх реалізації. Завдяки цьому в кожного студента з'являється можливість обирати індивідуальну траєкторію щодо мети і результатів навчання, здобувати необхідні компетентності, у тому числі й дослідницькі, розвиваючи при цьому свою особистість, здатність до самоорганізації, самоосвіти й саморозвитку [1; 2]. Особливу увагу при цьому приділяємо принципам диференційованості й доступності, коли студенти реалізують власні дослідницькі проєкти або беруть участь в існуючих проєктах відповідно до рівня їх базової підготовки; а також принципу інтеграції знань і умінь на основі виявлення й урахування міждисциплінарних зв'язків, систематизації й узагальнення навчального матеріалу з різних дисциплін.

Висновки. Отже, запропонований проблемно-дослідницький підхід до формування у студентів-екологів і майбутніх фахівців з гірництва дослідницьких компетентностей сприятиме і розвитку їх особистості, і творчому ставленню до навчально-пізнавальної діяльності, посиленню мотивації до навчання, пошукової і науково-дослідницької діяльності тощо.

Водночас особливістю навчально-виховного процесу в ЗВО є необхідність «наскрізного», неперервного формування професійно значущих якостей особистості майбутнього фахівця, його «перспектив-

них ліній розвитку». Тому необхідність раціонального і збалансованого поєднання теоретичної і практичної складових професійної підготовки майбутніх фахівців з

гірництва, приведення якості їх освіти до світових стандартів і зумовлюють реформування освітнього процесу з посиленням його дослідницької компоненти.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бех І. Д.** Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: навч.-метод. видання. Київ: Либідь, 2003. 280 с.
2. **Бех І. Д.** Виховання особистості: у 2 кн., кн. 2. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: навч.-метод. посіб. Київ: Либідь, 2003. 344 с.
3. **Борисов О. О., Кофанова О. В.** Комплексний аналіз геохімічного стану придорожніх територій великого міста // Вісник Нац. техніч. ун-ту «ХПІ». Сер.: Нові рішення в сучасних технологіях. 2017. № 32 (1254). С. 91–97. DOI:10.20998/2413-4295.2017.32.15
4. **Велігоря В. В.** Компетентнісний підхід в освіті – новий концептуальний орієнтир для реформування сучасної системи освіти // Актуальні питання освіти і науки: зб. наук. ст.: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (10–11 листоп. 2016 р., м. Харків). Харків: ХОГОКЗ, 2016. С. 66–69.
5. **Величко Л.** Предметні компетенції з хімії: перше наближення // Біологія і хімія в шк. 2011. № 4. С. 10–13.
6. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.
7. Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти: лист МОН України від 31 липня 2008 р. №1/9–484. URL: <http://www.mon.gov.ua> (12.09.19)
8. **Овчарук О. В.** Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти // Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики. Київ: К.І.С., 2003. С. 17–43.
9. **Тараненко І.** Розвиток життєвої компетентності та соціальної інтеграції: досвід європейських країн // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: наук.-метод. зб. / ред. кол. Н. Софій, І. Єрмаков та ін. Київ: Контекст, 2000. С. 37–70.
10. **Андросова Н. К.** Геолого-экологические исследования и картографирование (Геоэкологическое картирование): учеб. пособ. Москва: Изд-во РУДН, 2000. 98 с.
11. **Краевский В. В., Хуторской А. В.** Предметное и общепредметное в образовательных стандартах // Педагогика. 2003. № 3. С. 3–10.
12. **Прокофьева Е. Н., Левина Е. Ю., Загребина Е. И.** Диагностика формирования компетенций студентов в вузе // Фундаментальные исследования. 2015. № 2–4. С. 797–801.

REFERENCES

1. **Bekh I. D.** Education of personality: in 2 books, book 1. Personality-oriented approach: theoretical and technological principles: navch.-metod. vydannia. Kyiv: Lybid, 2003. 280 s. (in Ukrainian)
2. **Bekh I. D.** Education of personality: in 2 books, book 2. Personality-oriented approach: scientific and practical principles: navch.-metod. posib. Kyiv: Lybid, 2003. 344 s. (in Ukrainian)
3. **Borysov O. O., Kofanova O. V.** Complex analysis of the geochemical state of the city roadside areas // Visnyk Nats. tekhnich. un-tu "KhPI". Ser.: Novi rishennia v suchasnykh tekhnolohiiakh. 2017. No. 32 (1254). S. 91–97. DOI:10.20998/2413-4295.2017.32.15 (in Ukrainian)
4. **Velihoria V. V.** Competence approach in education as a new conceptual guideline for the modern education system reformation // Aktualni pytannia osvity i nauky: zb. nauk. st.: materialy IV mizhnar. nauk.-prakt. konf. (10–11 lystop. 2016 r., m. Kharkiv). Kharkiv: KhOHOKZ, 2016. S. 66–69. (in Ukrainian)
5. **Velychko L.** Subject competencies in chemistry: the first approximation // Biolohiia i khimiia v shk. 2011. No. 4. S. 10–13. (in Ukrainian)
6. Competence approach in the modern education: world experience and Ukrainian perspectives: Library of educational policy / za zah. red. O. V. Ovcharuk. Kyiv: "K.I.S.", 2004. 112 s. (in Ukrainian)
7. Complex of normative documents for development of components of the system of branch standards of higher education: letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated July 31, 2008 №1/9–484. URL: <http://www.mon.gov.ua> (12.09.19). (in Ukrainian)
8. **Ovcharuk O. V.** Competences as a key to updating the content of education / O. V. Ovcharuk // Stratehiia reformuvannia osvity v Ukraini: rekomendatsii z osvithnoi polityky. Kyiv: K.I.S., 2003. S. 17–43. (in Ukrainian)
9. **Taranenko I.** Development of life competence and social integration: experience of European countries // Kroky do kompetentnosti ta intehratsii v suspilstvo: nauk.-metod. zbrn. / red. kol. N. Sofii, I. Yermakov ta in. Kyiv: Kontekst, 2000. S. 37–70. (in Ukrainian)
10. **Androsova N. K.** Geological and environmental studies and mapping (Geoecological mapping): ucheb. posob. Moscow: Izd-vo RUDN, 2000. 98 s. (in Russian)
11. **Kraevskiy V. V., Khutorskoy A. V.** Subject and general-subject in educational standards // Pedagogika. 2003. No. 3. S. 3–10. (in Russian)

13. **Равен Дж.** Компетентность в современном обществе: Выявление развития и реализация: пер. с англ. Москва: Когито-центр, 2002. 396 с.
14. **Холодная М. А.** Предисловие // Равен Джон. Педагогическое тестирование: проблемы, заблуждения, перспективы: пер. с англ. Изд. 2-е, испр. Москва: Изд-во «Когито Центр», 2001. С. 5–9.
15. **Шепель В. М.** Управленческая антропология: Человековедческая компетентность менеджера. Москва: Народное образование, 2000. 544 с.
16. **Шишов С. Е., Кальней В. А.** Мониторинг качества образования в школе. Москва: Рос. пед. агентство, 1999. 320 с.
12. **Prokof'eva E. N., Levina E. Yu., Zagrebina E. I.** Diagnostics of the formation of students' competencies in a university // *Fundamental'nye issledovaniya*. 2015. No. 2–4. S. 797–801. (in Russian)
13. **Raven Dzh.** Competence in modern society: Identification of development and implementation: per. s angl. Moscow: Kogito-tsentr, 2002. 396 s. (in Russian)
14. **Kholodnaya M. A.** Preface // Raven Dzhon. Pedagogical testing: problems, misconceptions, prospects: per. s angl. Izd. 2-e, ispr. Moscow: Izd-vo "Kogito Tsentr", 2001. S. 5–9. (in Russian)
15. **Shepel' V. M.** Administrative anthropology: The human competence of a manager. Moscow: Narodnoe obrazovanie, 2000. 544 s. (in Russian)
16. **Shishov S. E., Kal'ney V. A.** Monitoring the quality of education at school. Moscow: Ros. ped. agentstvo, 1999. 320 s. (in Russian)

17. The 4-Dimensional Ecology Education (4DEE) Framework / [A. R. Berkowitz, C. Cid, J. Doherty, D. Ebert-May et. al]. URL: <https://www.esa.org/4DEE/framework> (21.04.20)

18. **Crutzen P. J., Stoermer E. F.** The 'Anthropocene' // *Global Change Newsletter*, 2000. No. 41. P. 17–18.

19. **White R. W.** Motivation Reconsidered: The Concept of Competence // *Psychological Review*. 1959. Vol. 66 (5). P. 297–333.

Ігор ШПАЧИНСЬКИЙ

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціальних
наук, Миколаївський національний
університет імені В. О. Сухомлинського

Ключові слова: інформація, безпека,
освіта, філософія, креативність.

Як уже давно відомо, безпека освітнього середовища на сьогодні є однією з нагальних і базових засад ефективного функціонування будь-якого начального закладу. Відтак цілком обґрунтованою є потреба в постійному дослідженні її проблемного поля і відповідному вдосконаленні методологічного інструментарію для вирішення завдань, які виникають. З усіх складових цієї безпеки (психологічна, екологічна, інформаційна), на нашу думку, пріоритетною є саме інформаційна, оскільки розвиток (і відповідний вплив) засобів інформації наразі важко переоцінити. Цей факт починає відігравати головну роль у формуванні особистості від самого початку її становлення.

У статті проаналізовано складові поняття «інформаційна безпека» і запропоновано можливі шляхи до її максимізації. Okремо наголошується не тільки на розвитку критичного мислення, а й реалізації творчого потенціалу особистості загалом.

УДК 378.4

DOI 10.31392/NPU-VOV.2020.2(77).07

БЕЗПЕКА ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ІННОВАТИЦІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

© Шпачинський І., 2020

а Всесвітньому економічному форумі 2016 року в Давосі, присвяченому питанням освіти, було зазначено 10 ключових компетенцій сучасного фахівця (Top 10 Skills) як запорука вирішення глобальних викликів, що поставили перед людством, принаймні в найближчі п'ять років – до 2020-го. Ці виклики такі:

- комплексне розв'язання проблем;
- критичне мислення;
- креативність;
- уміння керувати людьми;
- взаємодія з людьми;
- емоційний інтелект;
- уміння формувати власну думку та приймати рішення;
- орієнтація на клієнтів;
- уміння вести переговори;
- гнучкість розуму (уміння швидко переключатися з однієї думки на іншу).

Уже не потребує ретельного обґрунтування наддинамічний, насамперед, розвиток засобів комунікації та інформації. Юваль Харарі, ізраїльський історик і професор, у Києві в рамках освітнього форуму Facing the future, організованого бізнес-школою MIM та видавництвом BookChef, відмітив «п'ять речей, яким варто навчити наших дітей» у такий час:

- уміти вчитися;
- тримати удар;
- боротися зі стресом;
- бути гнучкими;
- «чотири С»: критичне мислення, спілкування, співробітництво і творчість» (Critical thinking, communication, collaboration, creativity) [5].

Зазначені в обох прикладах якості де в чому збігаються, проте в останньому випадку заслуговують особливу увагу «уміння вчитися» і «тримати удар». Спробуємо розвинути цю думку.

Існує відома притча. Звернулась якось жінка до мудреця: коли потрібно починати вчити дитину. Той спитав, скільки йому? «Два роки», – відповіла жінка. «Значить, на два роки ти вже спізнилася», – зітхнув мудрець. Проте ми обмежимо розгляд рамками середньої і частково вищої школи, зважаючи на наші інтереси.

Отже, у 2018 році Міністерством освіти і науки України спільно з Українським фондом «Благополуччя дітей» розроблений так званий «Кодекс безпечного освітнього середовища» (КБОС), в якому, зокрема, наголошується: «...Вже ні для кого не таємниця, що суспільний запит спрямований на школу, яка є не тільки місцем, де дітей навчають, а, насамперед, простором для їхнього повноцінного розвитку, осередком успішних, креативних і щасливих людей. Такий омріяний навчальний заклад можливий лише в атмосфері фізичного комфорту, сприятливого соціального та психологічного клімату, що підтримує особистість, яка розвивається, вчасно реагує на її потреби та з повагою ставиться до її особливостей...Водночас КБОС передбачає навчання школярів, батьків, працівників закладів освіти правилам безпечної поведінки особистості, формування навичок уникнення потенційних ризиків і небезпек, а також навичок подолання труднощів у власному житті» [5, с. 5].

Постановка мети зрозуміла та обгрунтована. Тепер проаналізуємо власне складові означеної безпеки освітнього середовища. Наголошується, що таких складових три, а саме: психологічна, екологічна та інформаційна [5, с. 9]. Нас буде цікавити саме останній аспект, інформаційний. Що ж він

являє собою? На думку Н. Кириленко, застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освіті здійснює масовий, глобальний вплив на особистість. Серед чинників негативного впливу інформації на сучасне освітнє середовище є: «відсутність належних механізмів контролю якості інформації, доступної через сучасні телекомунікаційні технології, що породжує проникнення в освітній простір великого обсягу недостовірної інформації; неконтрольоване проникнення інформації сумнівного, агресивного змісту» [5, с. 10]. Тож чи існує дієвий захист від такого агресивного чинника? Це, насамперед і безумовно, розвинуте критичне мислення особистості, її «інтелектуальний потенціал». Якраз такі якості найбільшою мірою закладає і розвиває такий предмет, як філософія. Тому не випадково цій царині приділяється особлива увага не тільки на теренах вітчизняного освітняського простору, але й за кордоном, доказом чого є численні публікації фахівців не тільки власне з філософії, а й інших галузей. Серед останніх назвемо, насамперед, праці М. Ліпмана [2; 8], Н. С. Юліної [10]. На вітчизняних теренах багато і плідно працював у цьому напрямі В. Сухомлинський, який, до речі, вів переписку з М. Ліпманом [4]. Зупинимося більш детально на деяких працях. Так, зокрема, дуже влучно про необхідність критичного мислення та його сутність висловився ще в 70-х роках Е. Ільєнков. «Злий жарт може зіграти з людиною оптимізм, якщо він бездумний. І стає тоді молодість легкою здобиччю для філософії, тільки, на жаль, дуже брудної і недолугої і, незважаючи на свою премудру зовнішність, ніскільки не більш глибокої, ніж полишений заради неї початковий дитячий оптимізм. Таких філософій виготовлено дуже багато, самих різних – на будь-який смак. Вони, як і релігія, пильно підстерігають людину у хвилини відчаю, у лиху годину, у дні, коли на неї навалюються горою дрібні неприємності. І краще все ж таки не чекати, поки якась з таких філософій, вибравши момент, хижо вчепиться своїми кігтями у твою заклопотану невдачами голову, прикинувшись для початку доброю розрадницею. Набагато розум-

ніше потурбуватись про те, щоб вчасно, поки не затьмарився ще природний і здоровий оптимізм молодості, всерйоз потоваришувати зі справжньою, хорошою філософією. З філософією, яка вчить бачити однаково ясно як троянди, так и шипи реального життя. З філософією, яка не засліплюється від сяяння сонця і добре пам'ятає про похмурі хмари, що нависають над горизонтами нашого сторіччя, а в дні негоди нагадує про те, що за грозовими хмарами все ж таки приховане ясне й чисте небо... Навряд чи доводиться перекопувати, що розум не розкіш, а гігієна. Гігієна духовного здоров'я, яке так само необхідне для життя, як і здоров'я фізичне.

Оскільки, не маючи такого духовного здоров'я, в наш час дуже легко захлинутися і потонути в тому стрімкому потоці інформації, яка щоденно і кожного часу навалюється на людину з усіх боків. Тим більш, що цей потік несе з собою геть не тільки доброякісну духовну їжу. Так що турбота про духовне здоров'я має і прямий соціальний, життєво важливий для кожної людини смисл» [7, с. 3]. В. Босенко прямо розглядає критичне мислення як діалектичне. «Серед елементів, що формують (і складають) культуру сучасної людини, особистості, гідної справді людської сутності, все більшого значення набуває філософська культура, особливо культура мислення діалектичного типу. І тенденція посилення її пріоритетності буде зростати» [1, с. 342]. Про необхідність вивчення філософії для означених цілей вже зі школи наголошують і сучасні закордонні послідовники М. Ліпмана. Зокрема, Пер Джесперсен (Данія), указує, що «...діти – «природжені філософи». Тим не менш, учителям потрібно привчати дітей мислити «на найвищому рівні», пропонуючи їм певні судження і повертаючи їм їх ідеї щодо цього знову для обговорення» [12].

Звернемо тепер увагу на такий пункт Кодексу, як «сприятливий соціальний та психологічний клімат». Насамперед нас буде цікавити, яким саме чином розвивати означене критичне мислення і водночас забезпечувати цей клімат. Кодекс формулює конкретні рекомендації учням за принципом «мої права закінчуються там, де почи-

наються твої права» [5], а це ніщо інше, як один з варіантів «золотого правила моралі», сформульованого ще Конфуцієм. Н. Юліна зазначає, що мета викладання філософії в школі у того ж таки М. Ліпмана, це «не тільки набуття навичок аргументативного, критичного судження. Не менш важливо напрацювати навички ведення дискусії, міжособистих стосунків, необхідних для мирного вирішення людських проблем» [10, с. 204]. І тут же вона дає «методологічний інструментарій» для цього, а саме: «Слід ще сказати про оригінальну технологічну новацію ліпмановської педагогіки, про яку тільки побіжно сказано у його статті (оскільки вона адресована не одним лише шкільним працівникам, а й усім, хто так чи інакше пов'язаний з навчанням ненасильству), але яка дуже важлива для систематичного навчання у школі. Мається на увазі особливий рід навчальних текстів для дітей – філософські навантажені повісті. В класі вони виступають одночасно і зародком для філософської дискусії і моделлю того, як слід вести філософський дискурс (М. Ліпман написав 7 таких повістей)» [10, с. 205]. На це вказує і Кодекс, що його положення повинні «містити правила, які є відомими та очевидними, а не декларативними». Тобто потрібно не абстрактно «моралізувати», а брати приклади з самого життя підлітків, їх безпосереднього оточення. Про це Е. Ільєнков також говорив ще в 1977 році. «Якщо ви хочете виховати людину, яка не тільки впевнена у потужності наукового знання, але й може вміло застосовувати його силу для вирішення реальних завдань, реальних проблем, себто суперечностей реального життя, то привчайте і себе й інших кожну загальну істину досягти в процесі її народження, тобто досягти її як змістовну відповідь на питання, яке постало і постає перед людьми з бродіння суперечностей живого життя» [7, с. 17]. Вельми цікавою є також наступна думка вченого. «Встановлено, що для мислення будь-якого малюка дуже характерний так званий егоцентризм (суб'єктивно-однобічне розуміння світу речей та слів) у сприйнятті навколишнього світу... Вперше егоцентризм може бути подоланий лише там, де

дитина попадає у суспільство рівних собі, у суспільство таких же егоцентриків, з якими вона вимушена сперечатись і вважає себе в силах робити це. Тільки тут, власне, вона й примушується до спроб подивитись на речі з іншої позиції, очима іншого егоцентрика, осягаючи – поступово й важко, – що ця інша позиція має точно такі самі права, як і його власна. Що вони – рівноправні. Тільки тут вона й осягає, що вона не тільки повинна, а й може прийняти (хоча б на деякий час, щоб з нею порухуватися) протилежний погляд на речі, на одну й ту саму річ. Ця педагогічна ситуація складається природним шляхом в умовах гри з однолітками, а подолання егоцентризму виявляється умовою можливості самої гри... А ось у відносинах дитини і дорослого така ситуація скласти не може» [7, с. 28]. Відповідно, дорослому (педагогу) потрібно так організувати цю гру (урок), щоб виникла максимальна зацікавленість в обговоренні якоїсь проблеми, яка, своєю чергою, максимально відтворювала б навчальну (виховну) мету заняття. А це може бути зроблено якраз у формі «сократичної бесіди». Подібну організацію занять пропонує і Пер Джесперсен. «Завдання вчителя – підтримувати пізнавальний інтерес у дітей на їх власному «ритмі мислення». Це і є шлях «філософствування з дітьми», незалежно від їх віку. Задавайте дітям питання у такий спосіб, щоб вони з неослабною цікавістю змушували їх мислити, шукаючи відповіді на рівні їх власного життєвого досвіду. Без такого педагогічного підходу філософствування з дітьми буде марною справою» [11].

Нарешті щодо такої компетентності, як «комплексне розв'язання проблем», яка, до речі, стоїть на першому місці списку. Вона, без жодного сумніву, у наш час є пріоритетною, оскільки за причин, як зазначалося вище, як «нижній», так і «верхній» віковий поріг, коли людина стикається з проблемами, значно розширився. Причому не тільки і не стільки, так би мовити, «кількісно», а насамперед «якісно». Мається на увазі те, що проблеми сьогодення мають саме означену «комплексну природу». Це також знаходить своє відображення в Кодексі, де, зокрема, зазначається, що «у навчанні школярів

рів варто передбачити теми, спрямовані на розвиток навичок уникнення потенційних небезпек, з якими вони можуть зустрітись як у реальному житті, так і в мережі Інтернет, а також на розвиток навичок подолання труднощів у своєму житті» [5, с. 15]. На таку навичку прямо вказував ще Д. Дьюї у своїй «інструментальній педагогіці», якого «у США називають «батьком прогресивної освіти». Він вважав, що завдання школи – навчити дитину знаходити вихід з будь-якої ситуації, пристосовуватися до навколишнього середовища. Тому дітей варто навчити виконувати конкретні завдання, а не напихати їх абстрактними знаннями з підручників» [3]. І тут ми знову повертаємося до критичного мислення, яке, за Д. Дьюї, «виступає кінцевою інтелектуальною метою освіти. Але одночасно Д. Дьюї відрізняв його від розвитку соціального співробітництва серед школярів, яке він вважав головною моральною метою... Критичне, чи рефлексивне, мислення починається з відчуття проблеми. Ця якість думки направлена на те, щоб вирішити проблему і зробити попередній висновок, який підтверджується усіма доступними даними. Це дійсно процес вирішення проблем, що потребує творчого розуміння, інтелектуальної чесності і здорового глузду. Це основа методу наукового дослідження» [6].

Тож, урешті-решт, ми дійшли сутності поняття «метод наукового дослідження». Е. Ільєнков наголошував, що «вся людська наука (все знання, вся культура людства) є не що інше, ніж з працею надбана, навпацки, часто лише вгадана – і, може бути, не в усьому правильно і точно – відповідь на питання. На питання, перед якими життя (історія) колись поставила людей, змусивши їх над собою замислитись. На питання, які з тих пір знову і знову постають перед людьми з гушавини живого, реального життя, а тому зрозумілі і досі кожній живій людині. Ці питання бувають дуже різного ступеня складності, важкості» [7, с. 26]. Як відомо, будь-яке питання, що має «пізнавальну силу», постає перед свідомістю у вигляді суперечності, яку не можливо прямо вирішити в рамках уже відомого схем. Суперечність є основною категорією діа-

лектики. Отже, на завершення своєї книги про «філософсько-педагогічні» роздуми Е. Ільєнков цілком обґрунтовано зазначає, що «...діалектика, діалектичне мислення – це не містично-таємниче мистецтво, доступне лише обраним. Це просто існуюча логіка специфічно людського мислення, і виховуватись вона повинна вже з дитинства. Інакше буде пізно... А людям, які бажають виховати в собі діалектичний розум, уміння діалектично мислити, діалектично оперувати поняттями і діалектично їх сприймати, вірним помічником буде вивчення історії філософії, розвитку кращих зразків класичної і сучасної наукової думки» [7, с. 34].

Отже, все вищезазначене, як вважається, є достатнім обґрунтуванням філософських засад якості безпеки освітнього середовища в школі.

Але наостанок постає логічне питання: А звідки взяти вчителів, щоб так могли вчити? На думку автора, це можливо зробити шляхом уведення предмета «Евристика (філософія творчості)» у закладах вищої освіти. Актуальність останнього безпосередньо підтверджується автором на практиці, засновуючись на викладанні цієї дисципліни у вищому закладі освіти і яку було запропоновано Міністерством освіти і науки України у 2009 році в орієнтовному переліку вибіркових дисциплін циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки бакалавра. У зв'язку з цим також вважаємо, що вельми актуальним є створення «школи творчості» у школах (можливо в рамках позакласної роботи), де мали б змогу навчати творчому вирішенню проблем/розв'язанню конфліктів. На Заході подібного роду інноваційні розробки розвиваються надшвидкими темпами в руслі чогось на кшталт «Problem solving».

На підставі отриманого автором досвіду представляється доцільним під час викладання у вищих закладах освіти безпосередньо цієї, а також інших філософських дисциплін майбутнім спеціалістам відповідного фаху показувати красу гармонійного (діалектичного) поєднання протилежностей на прикладах зі сфери за їх профілем діяльності. Так, зокрема, красу побудо-

ви оксюморона – філологом, боротьби айкідо – спеціалістам фізичного виховання, «психологічного айкідо» – психологам, методу взаємонавчання – майбутнім педагогам, прийомів «ТРВЗ» (теорії рішення винахідницьких завдань) – студентам природничого напрямку навчання, «контрманіпулятивної» технології ведення переговорів з партнерами по бізнесу – економістам тощо. Коротко по суті кожного з окреслених вище підходів у викладанні.

Як відомо, оксюморон – сполучення слів з протилежним значенням, тобто виражає свого роду «сумісність несумісного», як-то «гарячий сніг», «звичайне чудо», «кам'яні сльози» тощо. З погляду психології, він являє собою спосіб вирішення незбагненої ситуації.

Основний принцип боротьби айкідо полягає у використанні енергії удару супротивника... проти нього самого.

За аналогією, суть так званого «психологічного айкідо» М. Литвака полягає у переспрямуванні негативної словесної енергії кривдника за принципом: «Так, ви цілком маєте рацію, але...».

Теорія вирішення винахідницьких завдань безпосередньо наголошує (за словами її розробників), що творчий потенціал інженера-винахідника активізується використанням «діалектичного підходу» до розв'язання проблемної ситуації у техніці. Ключовими словами в усуненні негативного фактора є слова «сам, сама, саме тощо».

Метод взаємонавчання цікавий тим, що в цьому випадку «те, що заважає» (тобто неоднакові пізнавальні здібності тих, хто навчається), те й допомагає в процесі навчання і засвоєння матеріалу всіма, і ті, хто вже зрозумів його сутність, пояснюють її тим, хто «відстає».

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що кількарічний досвід викладання підтверджує думку автора про стійку високу зацікавленість студентів у розборі прикладів такого роду і, відповідно, значне підвищення якості засвоєння матеріалу. У 2010 році випущений посібник «Евристика» для студентів фізико-математичного факультету, матеріали лекцій з якого, за особистим спостереженням автора, вже викладені у мережі Інтернет як реферати. У подальшому

в контексті визначеності щодо викладеного вище і необхідності вирішення постійно виникаючих проблем у житті сучасної людини вважаємо доцільним уведення дисципліни «Евристика» як нормативної для спеціалістів усіх напрямів або хоча б як окремого розділу дисципліни «Філософія освіти», зокрема такого, який стосується її методологічного інструментарію.

Цікаві ще два такі факти.

Перший. Колега автора запрошувала його для виступу за матеріалами цієї дисципліни перед учителями в Інституті підвищення кваліфікації. На підставі отриманого зворотного зв'язку після виступу (обговорення у приватному спілкуванні) можна зробити і наступний висновок про те, що

ця дисципліна була б цікавою і корисною і в закладах подібного типу.

Другий. Автора запрошено до викладання цієї дисципліни в рамках проекту «Інноваційний кластер Rinnohab» міста Миколаєва, метою якого є створення і супровід стартапів, а гаслом – «технологія, яка стимулює народження креативних бізнес-ідей та виводить їх на міжнародні ринки» і спонсорується, в тому числі закордонними інвесторами.

Окремо треба наголосити, що поданий матеріал з дисципліни «Евристика» якнайближче торкається сучасних розробок таких напрямів, як «креатологія», «новістика», «віденіка (рос.)», розвідок із створення «штучного інтелекту» тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Босенко В. О.** Виховати вихователя. Київ, 2004. 455 с.
2. **Ліпман М.** Критичне мислення: чим воно може бути? // Постметодика. 2005. № 2 (60). С. 33–41.
3. Правила виховання щасливих дітей від 6 великих вчителів, які відкривали власні школи. URL: http://vsviti.com.ua/interesting/ideji/84936?fbclid=IwAR3z_T_wZG8W18Wa7898q3-ddHis-liP42B2GzW3sdQ7PRrlpZIFcUJdLsw
4. **Сухомлинський В. О.** Я розповім вам казку. Філософія для дітей / уклад. О. В. Сухомлинська. Харків: ВД «Школа», 2016. 576 с.
5. **Цюман Т. П., Бойчук Н. І.** Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посіб. / за заг. ред. Т.П. Цюман. Київ, 2018. 56 с.
6. **Зайцев А. В.** Критическое мышление» в философской рефлексии Джона Дьюи // Диалог. 2019. №1(13). С. 8–14.
7. **Ильенков Э. В.** Учитесь мыслить смолоду. Москва: Знание, 1977. 34 с.
8. **Липман М.** Обучение с целью уменьшения насилия и развития миролюбия // Вопросы философии. 2005. № 3. С. 110–121.
9. Совет Харари: пять вещей, которым стоит научить ваших детей. И речь не о программировании. URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/3250-sovet-kharary-pyat-veshchei-kotorym-stoyt-nauchyt-vashykh-detei-y-rech-ne-o-prohrammyrovanyy>
10. **Юлина Н. С.** Философия для детей. Москва, 1996. 241 с.

REFERENCES

1. **Borisenko V. O.** Teacher's upbringing. Kyiv, 2004. 455 p. (in Ukrainian)
2. **Lipman M.** Critical Thinking: what can it be? // Postmetodika. 2005. № 2 (60), pp. 33–41. (in Ukrainian)
3. Rules to bring up happy children from the teachers who founded their own schools. URL: http://vs-viti.com.ua/interesting/ideji/84936?fbclid=IwAR3z_T_wZG8W18Wa7898q3-ddHis-liP42B2GzW3sdQ7PRrlpZIFcUJdLsw (in Ukrainian)
4. **Suhomlynskyi V. O.** I will tell you a fairy tale: Philosophy for children / uklad. O. V. Sukhomlynska. Kharkiv: VD «Shkola», 2016. 576 p. (in Ukrainian)
5. **Tsyuman T. P., Boychuk N. I.** Kodeks bezpechnoho osvithnoho seredovyscha: method. way. / ed. T.P. Tsyuman. Code of safe educational environ [Code of safe educational environment ment]: method. way. / ed. T.P. Tuman. Kyiv, 2018. 56 p. (in Ukrainian)
6. **Zaitsev A. V.** Critical thinking in John Dewey's philosophical reflection // Dialogue. 2019. No. 1(13), pp. 8–14. (in Russian)
7. **Ilienkov E. V.** Learn to think when you are young. Moscow: Znaniye, 1977. 34 p. (in Russian)
8. **Lipman M.** Teaching with a goal to decrease violence and increase love and peace // Voprosy filosofii. 2005. No. 3, pp. 110–121. (in Russian)
9. Advice from Harary: 5 things our children to be taught. And the speech not about programming. URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/3250-sovet-kharary-pyat-veshchei-kotorym-stoyt-nauchyt-vashykh-detei-y-rech-ne-o-prohrammyrovanyy> (in Russian)
10. **Yulina N. S.** Philosophy for children. Moscow, 1996. 241 p. (in Russian)

11. **Jespersen P.** How to do philosophy with children // Analytic Teaching. 1987. Vol. 8, no. 1, pp. 35–43.

12. **Jespersen P.** Problems with Philosophy for children // Analytic Teaching. 1993. Vol. 14, no. 1, pp. 69–71.

Євгенія КОЧЕРГА

старший викладач кафедри природничо-математичної освіти Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпровської обласної ради», аспірант Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України

Світлана ЛУК'ЯНЧЕНКО

директор громадської організації «Сила майбутнього», координатор проекту «Митці згоди»

Станіслав ШАПОШНИКОВ

співробітник громадської організації «Етнодрайв», тренер проекту «Митці згоди»

Роман КАНДИБУР

співробітник громадської організації «Етнодрайв», тренер проекту «Митці згоди»

Альона ХЛИСТІК

співробітник громадської організації «Сила майбутнього», координатор проекту «Митці згоди»

Ключові слова: мир, єднання, ритм, ритмічна фасилітація, барабанне коло, проект «Митці згоди», трансформація конфліктів.

У статті наголошено на одній з головних європейських цінностей – цінності миру. Подано інформацію про освітній проект «Митці згоди: творчі методи трансформації конфліктів», який реалізується у Дніпропетровській області. Схарактеризовано метод барабанного кола як один із дієвих творчих методів для трансформації конфліктів та згуртування колективу.

УДК 379.8:37.01:781.1

DOI 10.31392/NPU-VOV.2020.2(77).08

РИТМІЧНЕ КОЛО ЄДНАННЯ – УНІКАЛЬНІ ПРАКТИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ РОБОТИ В ЗГУРТУВАННІ ОСВІТНІХ СПІЛЬНОТ

© Кочерга Є., Лук'яненко С., Шапошніков С., Кандибур Р., Хлистік А., 2020

інності є основою культури кожного народу, нації та суспільства загалом. Для нашої країни, яка взяла курс на євроінтеграцію, актуальними і визначальними є базові європейські цінності. Серед них – верховенство права, рівність перед законом, права людини, особиста свобода, самореалізація індивіда та мир. Європейські цінності – це демократичні стандарти, у центрі яких знаходиться сама людина. Такі цінності, як свобода, справедливість та мир є метою, а Європа є лише засобом їх утілення, взірцем для інших країн та народів [2, с. 83]. У контексті нашого дослідження звернімося до однієї з європейських цінностей, яка є особливо актуальною для сьогодення України, а саме до цінності миру.

За результатами дослідження, яке було оприлюднене у 2015 році та проведене у рамках міжнародного проекту «Євробарометр» під егідою Європейської Комісії, європейці відносять до головних цінностей саме «мир» (2014 р. – 44%, 2015 р. – 45%) [11]. Проведене у квітні – червні 2017 року Інститутом Горшеніна у співпраці з Представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта дослідження «Українське суспільство та європейські цін-

ності» показало, що для 2000 опитаних респондентів найбільшою цінністю із запропонованого переліку є «мир» – 56,6% [5].

Досягнення миру є справою держави та всіх її інституцій, але водночас і спільною справою кожного її громадянина, кожної свідомої особистості, яка розуміє особисту відповідальність за кожну свою дію. Першим соціальним інститутом, який закладає в підростаюче покоління розуміння миру як цінності, є сім'я, а другим – освіта. Отже, ми визначаємо важливість системи освіти як соціального інституту, який формує в підростаючого покоління цінність миру.

У словнику української мови зазначено, що мир – це відсутність незгоди, ворожечі, сварок; відсутність збройної боротьби між двома або кількома народами, державами; протилежне війна; спокій, тиша [4]. Термін «мир» вживається як у значенні миру в душі людини, так і в значенні миру між групами людей, народами і державами. В останньому значенні мир не означає відсутність конфліктів, а згоду вирішувати конфлікти без застосування насилля, що приводить до війни [1].

У системі освіти проводяться різноманітні заходи на різних рівнях (дошкільна, початкова, середня, вища), з різних предметів, у позакласній та в позашкільній роботі щодо формування в підростаючого покоління цінності миру. Одним із прикладів такої діяльності є освітній проєкт «Митці згоди: творчі методи трансформації конфліктів», який реалізується у Дніпропетровській області з жовтня 2018 року ГО «ДОО «Сила майбутнього» в партнерстві ГО «Рух «Етнодрайв», що фінансується німецьким урядом через Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH у рамках проєкту Громадська служба миру.

Головною ідеєю проєкту є навчання педагогічних працівників (учителів, викладачів, методистів, соціальних педагогів, психологів) трансформації конфліктів за допомогою творчих методів.

«Теоретики школи трансформації конфліктів вважають, що в даний час недо-

статньо переформулювати позиції і знайти взаємовигідні рішення. Структура сторін конфлікту і їх відносини відображають конфліктність взаємин, які виходять за рамки будь-якої локальної ситуації. Тому їх трансформація – це процес перетворення взаємин, інтересів, дискурсів і в разі необхідності – всього суспільства, якщо його устрій підтримує продовження насильницького конфлікту. Конструктивний конфлікт тут розглядається як життєво важливий фактор або каталізатор змін. У довгостроковому процесі побудови миру всі люди можуть внести свій вклад, у тому числі представники конфліктуючих сторін, люди, що живуть у суспільстві або регіоні, порушеному конфліктом, або зовнішні сторони, що володіють відповідними людськими і матеріальними ресурсами. Трансформація вимагає всебічного і широкомасштабного підходу, при якому пріоритетом є не посередництво зовнішніх сторін, а надання підтримки груп усередині конфлікту. Вона являє собою поступальний процес, що вимагає реалізації ряду маленьких або великих кроків, а також конкретних заходів, у здійсненні яких важливу роль можуть грати абсолютно різні актори» [6]. Отже, трансформація конфлікту, у нашому розумінні, полягає у перетворенні взаємин, інтересів та дискурсів, які породжують конфлікт, на творчість, позитивне ставлення до себе, оточуючих та світу, загалом – у позитивну життєву енергію, яка є основою творення, а не руйнування насаперед стосунків між людьми та групами людей. У даному контексті конфлікт виступає як ресурс для змін. Адже виникнення конфлікту свідчить про порушення певного елемента у взаємовідносинах між людьми або групами людей. Відповідно, він є індикатором, сигналом про необхідність змін.

У теорії трансформації конфліктів творчими методами ми пропонуємо п'ять кроків, виконання яких, на нашу думку, дозволить від конфлікту перейти до порозуміння та миру. Схематично кроки трансформації конфліктів творчими методами представлено на рис. 1.

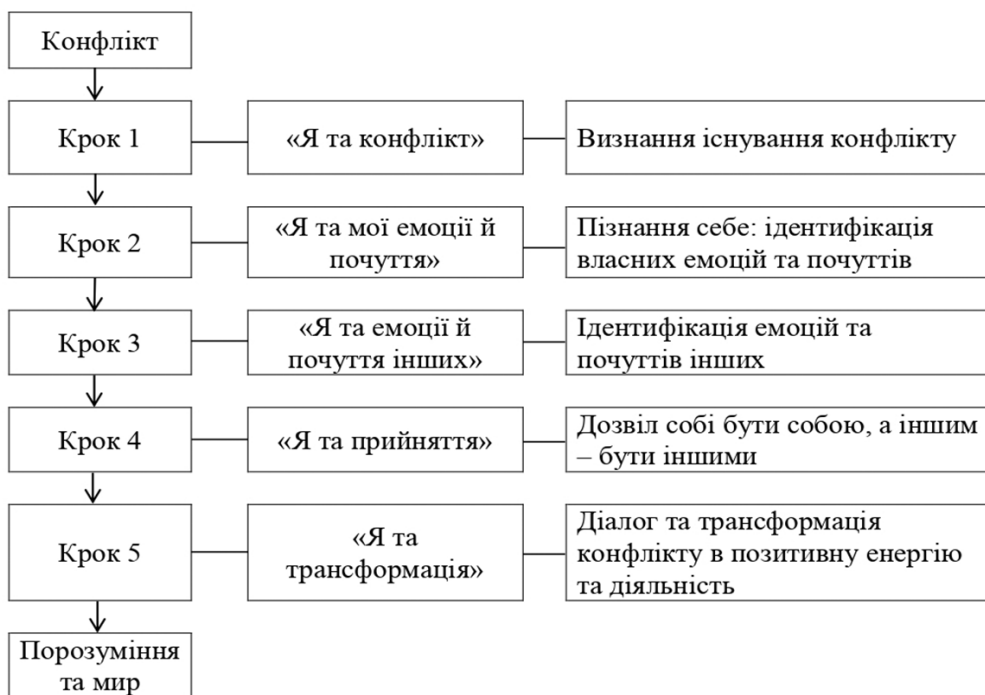

Рис. 1. Кроки трансформації конфліктів творчими методами (авторська схема)

Аналіз схеми показує, що трансформація відбувається роботою над емоційною та чуттєвою сферою особистості. Творчі методи дозволяють кожній людині пізнати краще свій внутрішній світ, визнати для себе існування самого конфлікту, своїх емоцій та почуттів, які заважають вирішувати конфлікт або, навпаки, можуть допомогти цьому процесу. Відповідне розуміння себе призводить до кращого розуміння інших, адже перелік емоцій і почуттів людей є однаковим для всіх, незалежно від віку, статі, національності та інших характеристик. Наступним кроком є прийняття себе та інших і вираження «Я-позиція», яке й призводить до можливості будувати діалог, і відповідно конфлікт переходить у позитивну енергію та творчу діяльність, які є основою для появи порозуміння та миру.

В усі часи мистецтво виступало як особливий вид людської діяльності, який має величезний потенціал для розвитку осо-

бистості та неймовірну енергію, правильне використання якої може бути основою для будь-яких позитивних змін у суспільстві. Мистецтво приносить людям позитивні емоції, розкриває внутрішній потенціал особистості, сприяє самопізнанню та вмінню представити себе іншим. Мистецтво відкриває творчість у людині, а творчість – це можливість відпустити себе, вона дає людям свободу висловлювати свої думки. Мистецтво є інструментом спілкування між людьми, якому не потрібна звичайна мова. Як мову мистецтво використовує образ, символ, колір, звук, рух, дотик, вираз обличчя. І ця особлива мова мистецтва є зрозумілою для людей будь-якої національності, віку, статі, соціальної приналежності. Мистецтво впливає на людські емоції та почуття набагато глибше, ніж інші засоби. Воно може як заспокоювати, так і збуджувати. Отже, з'являється можливість використання певних мистецьких практик

(творчих методів) для трансформації конфліктів, адже саме вони мають безпосередній вплив на емоційну та чуттєву сферу кожної людини. Одним із творчих методів, який використовується в проєкті «Митці згоди» є ритмічне коло єднання, основою якого є «барабанне коло».

Барабанне коло (Drum circle) належить до методів музичної терапії. Барабанне коло – це інтерактивний захід, у якому кожен учасник є одночасно і артистом і глядачем, це командування (eambuilding) за допомогою барабанів, інших музичних інструментів (у тому числі саморобних), голосу та гри на власному тілі (body percussion). Барабанне коло як метод придумав і запатентував Артур Халл, барабанщик із США, який уперше почав використовувати барабани та голос для згуртування людей. Артур Халл відомий як презентатор ідеї барабанного кола, професійний «диригент» ритму і мотиваційний тренер. Досвід Village Music Circles, які відбуваються по всьому світу, спонукає пересічних людей, що належать до різних культур і мають різний рівень освіти, використовувати ритм для спілкування один з одним. Виконуючи місію допомагати людям розважатися і спілкуватися через ритм, Артур Халл дарує радість і надихаючий досвід гри на ударних інструментах у команді, які доступні будь-якій людині, в тому числі дітям із соціально незахищених категорій [3].

Барабанне коло якраз і працює на тілесному та психічному рівні з людськими емоціями та відчуттями, такими як гнів, злість, сум, страх, радість, сором'язливість, образа, задоволення, здивування, цікавість та ін. Гра на барабані дозволяє емоціям та почуттям проявитися. Те, що людина не може прямо сказати, або те, що приховано десь у тенетах підсвідомості, може вийти назовні через звук. Якщо спочатку є невпевненість і людина може неохоче брати до рук барабан, то через декілька хвилин гри свідомість утрачає контроль. Тіло підкоряється ритму. Емоції звільняються з-під контролю розуму та проявляються у звуці. Людина дозволяє собі зазвучати. І якщо при цьо-

му будуть барабанити сторони конфлікту, їх тіла, емоції та почуття почнуть рухатися в одному потоці, увійдуть у резонанс, то конфлікт може бути вичерпаний через тілесний прояв один одного, через можливість почути один одного в єдиному ритмі. Експериментально перевірено, що свідомо можна тримати дистанцію та стояти на своєму, але якщо включити тіло в гру, то воно довго не зможе ухилитися від єдиного потоку. Якщо два учасника грають кожен свій ритм, то через кілька хвилин гри обов'язково відбудеться загальне налаштування, підлаштування один під одного і настає резонанс.

Під час гри в барабанному колі учасники відчувають спільність, підтримку, радість. Результатом є посилення командної мотивації, енергетичний заряд, покращення особистісного спілкування в команді. Ця методика покликана згуртовувати людей. Вони намагаються грати в унісон і таким чином учаться слухати одне одного. Об'єднуючись, люди досягають набагато кращих результатів як у професійній, так і особистісній діяльності.

На рис. 2 представлено вплив методу барабанного кола на особистість людини (авторський погляд).

Як видно зі схеми, барабанне коло працює як над особистісними проявами людини (агресія, життєва, енергія, увага, самопізнання, самовираження), так і на міжособистісному рівні (згуртування колективу). Перехід відбувається саме через особистісний вплив на груповий.

Барабанне коло має позитивний вплив і на здоров'я людини через вплив на емоційну та чуттєву сферу. Про це свідчать наукові дослідження В. Bittman (2001) [7], D. Fancourt (2016) [8], R. Mungas (2014) [10]. Так у дослідженні R. Mungas зазначено, що барабанне коло є ефективним при роботі з тривожними станами, депресією, стресом, проявами гніву. У дослідженні A. Yap, S. B. Ang та Yu Heng Kwan (2017) [12] наведено узагальнений аналіз статей, у яких наводяться докази позитивного впливу музики, основою якої є власне створення ритму (а не просто прослуховування музики),

Рис. 2. Вплив барабанного кола на людину (авторський погляд)

на фізичне, психічне та соціальне здоров'я людини. Такий вплив має поширене використання в медицині для покращення різних патологічних станів людського організму. Автори класифікують вплив ритму на фізичне, психічне та соціальне здоров'я людей. Ще одним цікавим дослідженням, яке підтверджує ефективність спільної гри на барабанах, є дослідження Kirschner S. та Tomasello M. (2009) [9], у якому показано, що навіть діти від 2,5 до 4,5 років здатні до синхронізації ритму при груповій грі. Отже, наші особисті спостереження збігаються з результатами досліджень інших авторів.

Окрім власне творчих методів трансформації конфліктів, учасники проекту «Митці згоди» вивчали прийоми фасилітації як способу управління груповою динамікою. Під ритмічною фасилітацією розуміється професійна організація процесу й простору для досягнення певної групової мети за допомогою створення ритму. При цьому фасилітатор не є суб'єктом, який спонукає виконувати групу власні інструкції та розпорядження, фасилітатор поєднує в собі риси керівника та лідера групи, але водночас і учасника групової ритмічної динаміки.

У проекті «Митці згоди» 45 педагогічних працівників Дніпропетровської області 10 місяців навчалися творчим методам трансформації конфліктів. Крім того, кожен з учасників проекту з другого місяця навчання почав реалізовувати власні проекти або проводити заняття за основним місцем роботи. За цей період було проведено понад 550 занять з дітьми різного віку (починаючи від дошкільників та закінчуючи учнями старших класів) і з дорослими, зокрема з учителями на курсах підвищення кваліфікації. Головні враження від проведених занять – це зацікавленість, захопленість, незвичайність та позитив.

За результатами анкетування, 72 % учасників проекту називають позитивні зміни в їхньому житті. З-поміж позитивних рис своєї особистості, які відкрили для себе учасники проекту, або рис, які учасники набули за час реалізації проекту, є артистизм, упевненість у собі, наполегливість, жага до знань і бажання розвитку, відкритість, творчість, бажання працювати в команді, цілеспрямованість, віра в успіх, здатність до емпатії, терпіння, методичність, планованість, щирість, уміння швидко пристосову-

ватися до змінних умов, відповідальність, рішучість, лідерство, креативність, більш чітке розуміння своїх емоцій, бажань і потреб, духовне зростання. Але водночас деякі учасники виявили риси, над якими необхідно працювати, а саме: сором'язливість та страх бути в центрі уваги.

Цікавим, на нашу думку, є той факт, що 56 % учасників проекту зазначили покращення стану їхнього здоров'я. Покращення відбулося як у психічному здоров'ї, так і у фізичному. Зокрема, учасники зазначають, що з'явилася психічна рівновага, спокій, збільшилася витривалість та стресостійкість, зменшилася захворюваність на сезонні застуди. Учасники проекту зазначили, що гра на барабанах дозволяє коригувати деякі проблеми опорно-рухового апарату, зміцнювати деякі м'язи, зменшувати біль у шії та кінцівках, за рахунок чого загальна постава вирівнюється. Заняття грою на барабані можна порівняти з гімнастичними вправами, які повільно (без додаткового силового навантаження) зміцнюють м'язи різних груп у тілі та покращують кровообіг, впливають на ритм дихання та серця з користю. Також помічено значний вплив музичних вправ на різних музичних інструментах, звуків різної висоти на загальний стан нервової системи.

Покращення стосунків з рідними та близькими зазначили 68 % учасників проекту. Такі зміни проявилися в збільшенні гармонійності родинних стосунків, злагоженості, ступені довіри, терпимості, взаєморозумінні. Деякі учасники помітили, що в родині їх стали більше підтримувати. Позитивним, на нашу думку, є факт покращення стосунків з власними дітьми. Про це повідомили 36 % учасників проекту.

Про зміну стосунків на робочому місці підкреслює 64 % учасників проекту. Так, зокрема, відбулося покращення стосунків у колективі через підвищення впевненості в собі, розкутості, рішучості у відстоюванні власних кордонів та інтересів, вирішення внутрішньоособистісних конфліктів. Деякі учасники підкреслюють, що адміністра-

ції шкіл стали по-іншому дивитися на роботу шкільного психолога та почали більше прислухатися до нього. Також більшість учасників наголошує, що керівництво позитивно ставиться до їхньої участі в проекті та проведенні занять за даними техніками у їхніх закладах освіти.

Учасники проекту (92 %) використовують техніки, яким навчаються, для вирішення конфліктів у власному житті й професійній діяльності та підкреслюють ефективність цих технік. Адже вони дають змогу виражати власні емоції та почуття, розуміти емоції та почуття інших людей, використовувати творчість у спілкуванні, розширюють можливості спільної діяльності, дозволяють дивитися на ситуації та стосунки з різних сторін.

Підтвердженням актуальності проекту «Митці згоди: творчі методи трансформації конфліктів» є те, що після закінчення навчання всі його учасники продовжують використовувати творчі методи для роботи як з дітьми, так і з дорослими.

Висновки. Ритм є універсальною творчою мовою спілкування людей, незалежно від їхнього віку, статі, соціального чи національного статусу. Ритм об'єднує різноманітні людські спільноти. Це може бути і група дітей дошкільного віку, учнів від початкових до старших класів, і група дорослих, і різновікові групи. Барабанне коло як метод музичної терапії дає можливість впливати як на кожну окрему людину через її емоції та почуття, так і на групу людей їх єднанням у спільному ритмічному потоці. Освітній проект «Митці згоди: творчі методи трансформації конфліктів» має підтвержені результати позитивного впливу творчих методів як на трансформацію конфліктів, можливість їх профілактики, так і на особистісні якості людей та на стан їхнього здоров'я. Тож на підставі дослідження можна бачити перспективність ритмічного кола єднання як унікального практичного інструменту згуртування освітніх спільнот. Подальші дослідження будуть спрямовані на проведення експериментальної роботи з педагогічними пра-

цівниками та учнями шкіл щодо визначення ефективності запропонованих творчих

методів трансформації конфліктів, у тому числі барабанного кола.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мир. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8%D1%80>

2. **Пірен М. І.** Європейські цінності та їх реалізація у сфері державної служби та кадрової політики України. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. 2015. Вип. 1. С. 78–90.

3. «Посол» ритма Артур Халл. URL: <http://betotogether.com.ua/%C2%ABposol%C2%BB-ritma-artur-khall/>

4. Словник української мови: в 11 т. URL: <http://sum.in.ua/s/myr>

5. Українське суспільство та європейські цінності: звіт за результатами соціологічного дослідження. URL: http://fes.kiev.ua/n/cms/fileadmin/upload2/JEuropeiski_cinnosti_tables_and_diagrams_MR.pdf

6. **Майялл Х.** Трансформація конфліктів: комплексна задача. Етнополитический конфликт: пути трансформации: настольная книга Бергховского центра / пер. с англ.; ред. В. Тишков, М. Устинова. Москва: Наука, 2007. URL: https://www.berghof-foundation.org/fileadmin/redaktion/Publications/Handbook/Articles/russian_miall_handbook.pdf

REFERENCES

1. Peace. Wikipedia article is a free encyclopedia. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8%D1%80> (in Ukrainian)

2. **Piren M. I.** European values and their implementation in the sphere of public service and personnel policy of Ukraine. Collection of scientific papers of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. 2015. Vol. 1, pp. 78–90. (in Ukrainian)

3. "Ambassador" of Rhythm Arthur Hull. URL: <http://betotogether.com.ua/%C2%ABposol%C2%BB-ritma-artur-khall/> (in Russian)

4. Dictionary of Ukrainian: in 11 volumes. URL: <http://sum.in.ua/s/myr> (in Ukrainian)

5. Ukrainian society and European values: a report on the results of a sociological survey. URL: http://fes.kiev.ua/n/cms/fileadmin/upload2/JEuropeiski_cinnosti_tables_and_diagrams_MR.pdf (in Ukrainian)

6. **Mayall H.** Transformation of Conflict: A Complex Challenge. Ethnic and Political Conflict: Ways of Transformation: A Handbook of the Berghov Center / Per. Sangl. language; ed. V. Tishkov, M. Ustinova. – Moscow: Science, 2007. URL: https://www.berghof-foundation.org/fileadmin/redaktion/Publications/Handbook/Articles/russian_miall_handbook.pdf (in Russian)

7. **Bittman B.** Composite effects of group drumming music therapy on modulation of neuroendocrine-immune parameters in normal subjects *Alternative Therapies in Health and Medicine*. Volume 7, no. 1, pp. 38–47, January 2001. URL: <http://drumsofhumanity.org/wp-content/uploads/2012/01/Immune-System-Study.pdf>

8. **Fancourt D.** Effects of Group Drumming Interventions on Anxiety, Depression, Social Resilience and Inflammatory Immune Response among Mental Health Service Users *PLoS One*. 2016. 11(3). URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4790847/>

9. **Kirschner S., Tomasello M.** Joint drumming: Social context facilitates synchronization in preschool children *Journal of Experimental Child Psychology*. Volume 102, issue 3, March 2009, pp. 299–314.

10. **Mungas R., Silverman M. J.** Immediate Effects of Group-Based Wellness Drumming on Affective States in University Students *The Arts in Psychotherapy*. Volume 41, issue 3, July 2014, pp. 287–292.

11. Standard Eurobarometer 83 / Spring 2015. European citizenship. Report // European Commission. URL: http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb83/eb83_citizen_en.pdf

12. **Yap A., S B Ang, Yu Heng Kwan.** A systematic review on the effects of active participation in rhythm-centred music making on different aspects of health *European Journal of Integrative Medicine*. Volume 9, January 2017, pp. 44–49.

Natalia DEMYANENKO

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Pedagogy
and Psychology of the Higher School,
National Pedagogical Dragomanov University
Доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки та психоло-
гії вищої школи, Національний педагогічний
університет імені М. П. Драгоманова
<https://orcid.org/0000-0001-5932-2862>

Ключові слова: тьютор, професій-
на підготовка тьютора, індивідуалізація
освітнього простору, тьюторський су-
провід, індивідуальна освітня програма,
самовдосконалення, саморозвиток.

*Сучасні тенденції розвитку ци-
вілізації зумовлюють процеси ціло-
життєвої освіти, проектують ін-
дивідуальність освітнього шляху
на засадах гуманізації і відкритос-
ті, вмотивовуючи появу нових тех-
нологій його реалізації, породжуючи
нові педагогічні професії. Відповідно
замовлення на професію тьютора,
тьюторський супровід в освітньо-
му просторі України пояснюєть-
ся прагненням людини до освітньої і
професійної мобільності, осмисленої
побудови власної освіти, самовдос-
коналення і саморозвитку.
Системний аналіз проблеми тью-
торингу з урахуванням історич-*

UDK 378

DOI 10.31392/NPU-VOV.2020.2(77).09

TUTORING AS PEDAGOGICAL ACTION AND NEW PROFESSION: SYSTEMATIC APPROACH TO THE PROBLEM

© Demyanenko N., 2020

*ного розвитку феномену та сучас-
них наукових позицій педагогіки су-
проводу (Н. Белякова, А. Зоткін,
Т. Ковальова, М. Кулагіна, Н. Пи-
липчевська, Н. Погрібна, Т. Швець,
P. Benson, L. Dam, H. Knauf,
R. Pemberton, O. Smolnikova,
K. VanLehn) дозволив трактувати
його як педагогічну дію у зв'язках-
залежностях понять: «тьютор»,
«індивідуалізація освіти», «освіт-
ний маршрут», «індивідуальна
освітня траєкторія», «індивідуаль-
на освітня програма», «тьютор-
ський супровід». Тьютор професійно
супроводжує процес конструюван-
ня педагогічного середовища у фор-
мальній, неформальній та інфор-
мальній освіті, обґрунтування інди-
відуального освітнього запиту, пла-
нування індивідуальної освітньої
траєкторії, розроблення, методич-
не забезпечення і реалізацію індиві-
дуальної освітньої програми. Із роз-
витком університетів проектно-
дослідницького типу, які головну
цінність освіти вбачають у вмінні
працювати з керованим майбутнім,*

а тьютор починає інтегрувати позицію наставника, асистента і проєктувальника.

Опертя на контекстно-науковий відносницький підхід (А. Бойко, І. Бех) сприяло визначенню тьюторингу інноваційною освітньою технологією, а основою і умовою її впровадження – педагогічно доцільні суб'єкт-суб'єктні партнерські відносини тьютор-тьюторант. Наголос при цьому здійснено на індивідуально-соціалізуючому характері тьюторства, оскільки тьютор несе відповідальність не лише за рівень знань і компетентностей, а й за формування ціннісного виміру особистості.

Problem setting. Current trends in the civilization development shape life-long educational processes and, thus, design an individual educational way based on open education that motivates to create new technologies and even new pedagogical professions. The above mentioned is determined by a number of contradictions: between social need to educate an active, initiative, highly developed citizen and the lack of theoretical and practical organization of the educational process aimed at personality development; between labor market need for innovative, responsible professionals and educational practice that does not teach to make choices and predict their responses; between desire to build and organize individual educational programs and the lack of educators able to bring them to life and support in professional and personal self-determination and self-growth. Experience shows that no matter how independent a person is in his\her personal and professional development, he\she needs the support of a certain specialist, particularly in choosing a profession, defining a goal, making a decision, etc. And special place here belongs to tutor who provides personality an educational support in the information-oriented society.

З урахуванням зростаючої потреби закладів освіти України у педагогах-тьюторах обґрунтовано перспективність їх фахової підготовки, необхідність введення назви посади «тьютор» до національного Класифікатора професій. Представлено узагальнений досвід професійної підготовки викладача-тьютора випусковою кафедрою педагогіки і психології вищої школи Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова в рамках магістерської освітньо-професійної програми 011 Освітні, педагогічні науки (Педагогіка вищої школи. Тьюторство).

Analysis of the publications and relevance of the research. In the domestic and foreign science tutoring was partly developed by N. Beliakova, N. Demyanenko, M. Kulahina (historical experience of tutoring in British higher school, its interpretation for Ukraine, justification of tutoring as an individual support for professional development of students), A. Boiko, T. Kovaliova, A. Zotkin, N. Pylypchevska (internationalization of educational processes, idea of tutoring and problem of personality in education, tutoring theory and practice), N. Pohribna, T. Shvets (introduction of tutoring into higher schools), S. Vetrov (theoretical approaches and establishment of the Ukrainian Tutors Association) and others.

Systematic scientific analysis includes: 1) modern processes of higher education development in Ukraine (small number of entrants; low occupancy of student academic groups; low regular attendance by students of academic studies due to the professional employment, and, at the same time, objective need for updating professional knowledge, completing education, retraining, etc.); 2) available scientific and theoretical generalizations, publications in tutoring that

allow to conclude that profession of tutor and his professional training are of high importance, particularly at higher schools.

The purpose of the scientific report is a systematic author's approach to tutoring in European history, including modern foreign and domestic educational theory and practice with generalizing the experience in training teacher-tutor at National Pedagogical Drahomanov University and benefits from introducing the "tutor" occupation to the dictionary of occupational titles of Ukraine.

The core content. In the context of the defined purpose, we should refer to the interpretation of the concept "tutor" and historical development of such phenomenon as "tutoring". "Tutor" (teacher-mentor, comes from the English "tutor" and the Latin "tueog" that means "to watch", "to care" (assistant, mentor) is a central figure, and tutoring is an officially recognized component of the British education system. Tutoring was considered to appear at the universities of the United Kingdom. This phenomenon took shape in the 14th century at the universities of Oxford and subsequently of Cambridge. At that time self-education was essential in gaining university knowledge and tutoring, being a form of university mentoring, provided support for this. In the late 16th century, tutor became a central figure in university education, mainly responsible for the education of his students [7, pp. 23-35]. By the 17th century, tutor's functions expanded and tutoring was officially recognized as a part of the English university system. Tutor became the student's closest adviser and assistant in overcoming the difficulties of personal and professional development. There were three main directions of tutoring at the English universities of that time: educational, training and leisuring [9, p. 82-91]. Between the 18th – 20th centuries, tutoring did not only worsen its position, but, conversely, took a central place in the education provided by the oldest universities of England [3, p. 30-33]. At the universities of Oxford and Cambridge tutors still work as full-time employees, providing the feedback between student, teacher and all

teaching staff, and therefore maintaining the integrity of academic education [10, p. 34-35].

Over time, the school education of England began to use tutoring. In particular, it took a prominent place in the public schools where tutors tutored students' individual study. Among the most famous educational institutions were Winchester (1378), Eton (1441), Shrewsbury (1551), Westminster (1566), Rugby (1567), Harrow (1571), St. Paul's School (16th c.), Merchant-Tailors School (16th c.), Charterhouse (1609). The development of public schools was linked to the rather democratic trends in teaching in Late Tudor England that ensured a relatively equal access to the education for both nobility and gentry. As a rule, English youth studied in classical schools composed of socially democratic students. The further formation of public schools was greatly influenced by the introduction of ethical education (character building) that focused on the leadership qualities (first introduced by T. Arnold at School of Rugby). In public schools, students of different ages were not only divided into classes but also into "school houses" (boarding schools) with student government. A particular attention was paid to religion and sports. The aim was to prepare students for entry into the elitist universities of Oxford and Cambridge, to educate future state and political figures, senior industrial staff, etc. [3, p. 31–32].

The second half of the 19th century was marked with the level of school funding. In this case, boarding students paid for living in the territory of school but not for education [5, p. 110]. It is at this time that tutoring became a system. An increase in the number of boarding students gave an impetus to its active development. In Eton, for example, this led to the active placement of Dames houses in the territory of the school [1, p. 65]. Tutors were selected by some ways. As a rule, well-to-do families selected mentor for their child among 8 to 10 teacher's assistants. At the same time, there were cases when aristocracy was dissatisfied with selected person. Therefore, they sent to school their own tutor who

worked as a teacher and tutor. In the mid-19th century Eton banned outside tutoring, only full-time college staff had the right to tutor. Tutoring became a tool to realize educational goal in public schools and improve students' social skills in the school environment. This tutor's activity helped consolidate students and reproduced the principle of indivisibility of education and upbringing, linguistically united in the term "education" in English [3, p. 30–33].

It should be noted that tutoring at public schools and universities of the United Kingdom has always been an ambiguous phenomenon. If study at universities (the second level of education of English aristocrats) had no analogues, then the first level was considered an alternative, and debate on this issue continued for more than a century and half. An alternative was home-schooling, available exclusively to the aristocratic families and focused on individual pedagogical support that immediately made it elitist. The development of tutoring (the definition of "tutor" was used for both home and school tutors) gave the nobility an opportunity to provide their children the first degree of education or to enroll them to a privileged school (among the most prestigious in the 18th century were Westminster, Winchester, Eton) or to teach them at home [1, c. 68]. In this regard, it should be recalled that there were debate between advocates of school and home education. The benefits of the latter were proved by famous philosopher, educator and public figure John Locke in his work "Some Thoughts Concerning Education" (1693). The key word in the original of this edition was education. The term, as noted, in the English tradition combined education and upbringing. Gentleman J. Locke put upbringing in the first place in the educational system. The author rightly pointed to the shortcomings of school tutoring where the main one was the lack of individual approach to student. At the same time, he considered the shortcomings of home education (such as "shyness, lack of sociable skills", which, in his view, "could be helped")

less harmful in comparison with laissez faire attitude in schools. As for education content, the educator believed that the knowledge acquired needed to be constantly updated, helping student to be current in the public and political environment, while ethical basis laid down in childhood remained unchanged. The latter, from his point of view, was easier to cultivate in home education. Thus, John Locke laid the idea of the applied nature of education which later became the core area of English pedagogical concept. The discussion mainly focused on methods of achieving this goal. And, if initially the supporters of home education won, then in the 18th century school education challenged the palm. In the Enlightenment, the all-English discussion of teaching methods grew into the global race of French (closed aristocratic education) and English (public schools) education models. Public model of secondary education, or school tutoring that played significant and supportive part in the personality's education and gave it an individual character eventually won [5, p. 106–116].

Modern European research institutes consider the ability to work with managed future to be the key value of education. Accordingly, tutoring with tutor acting as a developer of educational projects, programs and consultant in educational services, combining mentor, assistant and designer functions is again in demand.

Today, this profession is actualized in many Western European countries (Italy, Germany, Poland, France) [13; 14; 15; 16]. It is also formally introduced into the dictionary of occupational titles of the post-Soviet countries. In Ukraine, the social and personal order for tutoring is growing. Firstly, this need is based on the development of civil society and fundamentally new position of person in it. The society supports the modernization of the education system within the framework of European agreements, as there is a desire for educational and professional mobility. The idea of life-long education that includes continuous human education strengthens this position. It also recognizes the value

of thoughtful building by person's his\her education, including general and professional. Secondly, those who study have steady educational requests. Modern person has a growing need for self-actualization, self-education and self-realization. Search for a new path in profession, acquisition of original style, need to develop and implement a personal educational, professional, life program, and thus, promotion along individual education trajectory become relevant.

In the modern educational space tutoring is based on teacher-student, tutor-student relations. On the other hand, pedagogically effective, subject-subjective, moral-aesthetic relations are a condition to introduce tutoring and they form personality-oriented activity of two equal partners - tutor and student. It should be noted that tutoring is individual and socializing practice. Tutor is responsible not only for the level of knowledge, but also for the formation (education) of the personality [2, p. 45–47].

Modern tutoring is a pedagogical activity based on the individualization of education and it is aimed at identifying and developing the educational, value-oriented motives and interests of the personality, searching for educational resources to create an individual educational program and forming educational reflection of the person. This includes: organization of educational environment; support for student in implementing an individual education program; methodological support of the process [7, p. 1–18]. Tutoring is provided in accordance with the peculiarities of students' age (from preschool) [11, p. 48–55] and includes pedagogical support for independent setting and realization by the person of educational goals, stimulation and motivation of independent educational activity.

Since 2007 scientific approaches to the organization of tutoring and training of teacher-tutors have been justified in the professional articles [3; 5, etc.]. Between 2015 and 2025, the Department of Pedagogy and Psychology of the Higher School of the National Pedagogical Drahomanov

University trains tutors under the Master's educational and professional program 011 Educational, pedagogical sciences (Pedagogy of higher school. Tutoring) licensed by the Ministry of Education and Science of Ukraine. Learning and methodical complex on professional training for masters in 01 Education, 011 Educational, pedagogical sciences (Pedagogy of higher school) under context-tutorial technology with additional specializations "Andragogy", "Tutoring" was published in 2017 (Kyiv, 2017, p. I, II). The benefits from introducing the "tutor" occupation (with qualification profile) were prepared and submitted to the Ministry of Education and Science of Ukraine.

Future tutor is trained on the basis of the so-called inconsistent pedagogical master's degree program. Bachelor's degree in any, including non-pedagogical, qualification is necessary for admission to the master's degree program. Master's students are involved in mastering and introducing tutorial support technologies into the practice of educational institutions. In accordance with the educational and professional master's program, they study the following subjects: "Tutoring and tutorial technology" [4, p. 160–179], "Organization of self-study of students and consultative activity of teacher-tutor", "Grant policy, international projects and development programs in higher education", "Scientific school and personalized experience in the world educational dimension" and others [4]. Professional program is methodologically based on social, personality-oriented, systematic activity, synergistic and competence approaches in education. It is assumed (according to the qualification profile) that future master-tutor should use individualization pedagogy, didactics, age pedagogy and psychology, developmental psychology, pedagogy of further professional training (in tutoring). Future tutor should be able to organize an educational space focusing on openness and variability; to design and create subject-learning environment: to process and systematize information, to own methods of communication, including

organizational and online. He should expand knowledge and awareness of motives, interests, goals, educational inquiries of his students and take into consideration learning difficulties, peculiarities of cognitive (educational) activity and motivation of students of different categories (by age, gender, etc.). Future tutor should be able to organize, to implement and develop pedagogically appropriate aesthetic partnership (subject-subjective) relations "teacher-student", "tutor-student" by introducing active and interactive forms of educational activity, open education technology, tutorial action resource schemes, software for group and individual planning and conducting activities, technology of educational route guidance in forming and implementing individual educational trajectory and program. Mastering the techniques of reflection organization, examination, monitoring of educational results and achievements, self-organization and self-development of personality are also important [4].

Based on tutor's activities within the framework of his professional training the Department of Pedagogy and Psychology of the Higher School of Drahomanov NPU holds job (research, scientific and pedagogical) trainings. Master's students are trained in innovative quasi-professional (situational) modeling technology, individual context-oriented programs. This all forms in future tutor the ability: to plan joint activities with student based on his position; to jointly develop individual education programs for student and tutor; to build and maintain a trusting relationship with student and his environment; to create conditions for joint cognitive activity, communication and reflection; to use different methods and techniques of manifestation and completing of educational request; to correlate student's actions with the development of culture, science, education, professional environments, etc.; to organize methodically correct individual and group tutorials; to search and analyze social, pedagogical, economic, cultural and other information;

to analyze educational and professional standards, to monitor their requirements for student's educational competencies; to develop maps of personal needs, goals, requests, interests, aspirations; to use communication and teamwork technologies in accordance with value-oriented, age and individual characteristics of the students, with content and situational conditions of routing and implementation of the individual educational program.

The main functions of tutor are: at the initial stage – to identify and support the educational interests of the personality, to involve student in the project, playing, author's activities during supplementary or basic education, to assist student in educational initiative, design, review and presentation of his own educational achievements; at the implementation stage - to organize individual and group self-preparation, to hold tutorials (individually, in groups), to analyze educational successes and difficulties, to ensure an effectiveness of students' attempts in various activities and in transitions from trial to effective action; at the evaluation stage – to monitor student's educational activity and to assist him in evaluation of training efficiency, to provide feedback to other subjects of the educational process [4]. In various forms of counseling tutor helps student to reflect on his own educational steps and pick up further education. Tutoring is also a form of non-formal means of transmitting knowledge, developing skills, competencies (lifelong education). One of the main focuses of tutorial support is not only providing personality with timely assistance and support in education, but also training to overcome the difficulties of this process, to be responsible to his own development, that is, this includes assisting in education of the personality as a full-fledged subject of educational, professional, public life. The importance of the problem led to the pilot project "Tutoring as a means of realizing the principle of individualization in education" by the Ministry of Education and Science of Ukraine in 2015–2020 [12, p. 26–27] that demonstrated the benefits from individual

educational support and need for professional tutor training.

Findings and prospects for the study of the problem. Therefore, in today's context, only tutor is able to effectively ensure the effectiveness and continuity of all educational stages. He can provide pedagogical support for development of the personality in formal (institutions of pre-school, complete general secondary (elementary, basic, specialized), extracurricular, professional (vocational-technical), professional pre-higher and higher education), as well as in non-formal and informal lifelong education. Tutor provides individualization of educational activities aimed at personal and professional self-determination and self-growth. He designs and organizes educational environment within and beyond educational establishment, provides individual educational request, forms individual educational trajectory, develops methodological support and implementation of individual educational program in the forms of institutional (full-time (daytime, evening), correspondence, remote, network, mixed); individual (external, home education, pedagogical casework, in-service training) and dual education [6]; analyzes and cogitates the results of implementation of the individual educational program. In the educational area he can also work as tutor-consultant (individually, in groups), tutor-moderator, tutor-coach (trainer), tutor-facilitator, tutor-mediator, etc. Therefore,

tutor must receive master's degree or master's degree in in-depth psychologic-pedagogical training. Such training is available in higher teacher-training establishments as a major or minor or supplementary specialization within the master program for professional training 011 Sciences of Education (Pedagogy of Higher School). It is suggested that necessary competences can be developed in non-formal education and improved in practical educational activity.

Thus, the problems of world mobility, labor market need for initiative, responsible professionals focused on lifelong personal and professional self-development and self-improvement, with innovative thinking, determine the need for effective mechanisms of introduction of personality-oriented educational technologies and education based on individual students' pathways and therefore, provide professional support for their implementation. Today, the number of Ukrainian educational institutions ready to invite professionally educated for individual support tutors is growing. This demand is expected to grow from year to year. All this determines the necessity to introduce the "tutor" occupation to the dictionary of occupational titles of Ukraine and the prospect of special professional training of tutor capable of providing pedagogical support for person in his professional and personal self-determination and self-growth.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Белякова Н. Ю.** Исторический опыт тьюторства в британской высшей школе. Высшее образование сегодня. 2006. № 8. С. 64–68.
2. **Бойко А. М.** Індивідуальні тьюторські завдання для самостійної роботи студентів II–V курсів (інтегрований курс теорії та історії педагогіки). Київ; Полтава, 2010. 400 с.
3. **Дем'яненко Н. М.** Историчні витоки і сучасна модифікація тьюторства у вищій школі України. Вища освіта України. 2007. № 2 (дод. 1), т. 1. Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». С. 30–33.
4. **Дем'яненко Н. М.** Тьюторство і тьюторська технологія: навчальна програма. Навчально-методичний комплекс фахової підготовки магістрів га-

REFERENCES

1. **Beliakova N. Yu.** Istoricheskii opyt tiutorstva v britanskoi shkole [Historical tutoring experience at British higher school]. Vyshshee obrazovanie sehodnia. 2006. № 8. S. 64–68. (in Russian)
2. **Boiko A. M.** Indyvidualni tiutorski zavdannia dlia samostiinoi roboty studentiv II – V kursiv (intehrovanyi kurs teorii ta istorii pedahohiky). [Individual tutoring tasks for self-study of 2–5-year students (integrated course of theory and history of pedagogy)]. Kyiv-Poltava, 2010. 400 s. (in Ukrainian)
3. **Demyanenko N. M.** Istorychni vytyky i suchasna modyfikatsiia tiutorstva u vyshchii shkoli Ukrainy. [Historical origins and modern modification of tutoring at the Ukrainian higher school]. Vyshcha osvita Ukrainy. 2007. № 2 (appendix 1), vol. 1. Tematychnyi vypusk «Pedahohika vyshchoi shkoly: metodolohiia, teoriia, tekhnolohii» [Thematic issue "Higher education

лузі знань 01 Освіта, спеціальності 011 Науки про освіту (Педагогіка вищої школи) за контекстно-тьюторською технологією (спеціалізації «Андрагогіка», «Тьюторство») / за ред. Н.М. Дем'яненко; Нац. пед. університет ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2017. Ч. II. С. 160–179.

5. **Дем'яненко Н. М.** Тьюторство – технологія супроводу особистісно-професійного розвитку студентів. Історико-педагогічні студії: наук. часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. 2008. Вип. 2. С. 106–116.

6. Закон України «Про освіту». Київ, 2017.

7. **Зоткин А.** Идея тьюторства и проблема субъектности в образовании. Тьюторство: концепции, технологии, опыт. Томск, 2005. С. 23–35.

8. **Ковальова Т. М.** Тьюторское сопровождение в образовании: Образовательная программа для повышения квалификации. Томск, 2008. 18 с.

9. **Кулагина М. Г.** Рождение и воспитание детей в среде английской аристократии в XVII–XVIII веках. Вестник всеобщей истории. 2009. Вып. 2. С. 82–91.

10. **Пилипчевская Н. В.** Тьюторская деятельность: теория и практика. Красноярск, 2009. 114 с.

11. **Погрібна Н.** Упровадження тьюторської діяльності в практику роботи закладу освіти. Інформаційний збірник МОН України. Київ, 2017. Вип. 23–24 (69). С. 48–55.

12. Про проведення дослідно-експериментальної роботи на базі загальноосвітніх навчальних закладів України. Інформаційний збірник МОН України. Київ, 2017. Вип. 23–24 (69). С. 26–27.

pedagogy: methodology, theory, technologies”]. S. 30–33. (in Ukrainian)

4. **Demyanenko N. M.** Tіutorstvo i tіutorska tekhnolohiia: navchalna prohrama. Navchalno-metodychnyi kompleks fakhovoi pidhotovky mahistriv haluzi znan 01 Osvita, spetsialnosti 011 Nauky pro osvitu (Pedahohika vyshchoi shkoly) za kontekstno-tіutorskoіu tekhnolohiіeu (spetsializatsii «Andrahohika», «Tіutorstvo») / zared. N.M. Demyanenko [Tutoring and Tutorial Technology: educational program]. A series of teaching materials for professional training of masters in 01 Education, specialty 011 Sciences of education (Pedagogy of higher school) on context-tutorial technology (“Andragogy”, “Tutoring” specializations)/by N.Demyanenko; Nats. ped. universytet im. M.P.Drahomanova. Kyiv, 2017. P. II. S. 160–179. (in Ukrainian)

5. **Demyanenko N. M.** Tіutorstvo – tekhnolohiia suprovodu osobystisno-profesiinoho rozvytku studentiv. [Tutoring as a technology of personal and professional support of students]. Istoryko-pedahohichni studii: nauk. chasopys NPU imeni M.P.Drahomanova. 2008. Issue 2. S. 106–116. (in Ukrainian)

6. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [The Law of Ukraine “On Education”]. Kyiv, 2017. (in Ukrainian)

7. **Zotkin A.** Ideia tіutorstva i problema subiektnosti v obrazovanii. Tіutorstvo: kontseptsii, tekhnolohii, opyt [The idea of tutoring and the problem of subjectivity in education. Tutoring: concepts, technologies, experience]. Tomsk, 2005. S. 23–35. (in Russian)

8. **Kovaliova T. M.** Tіutorskoe soprovozhdzenie v obrazovanii: Obrazovatelnaia prohramma dlia povysheniya kvalifikatsii [Tutoring in education: Educational programme for professional development]. Tomsk, 2008. 18 s. (in Russian)

9. **Kulahina M. H.** Rozhdzenie i vospitanie detei v srede anhlisnoi aristokratii v XVII – XVIII vekakh [The birth and education of children of the English aristocracy in the 17th and 18th centuries]. Vestnik vseobshchei istorii. 2009. Issue 2. S. 82–91. (in Russian)

10. **Pilipchevskaia N. V.** Tіutorskaia deiatelnost: teoriia i praktika [Tutoring: theory and practice]. Krasnoіarsk, 2009. 114 s. (in Russian)

11. **Pohribna N.** Uprovadzheniia tіutorskoi diialnosti v praktyku roboty zakladu osvity. Informatsiinyi zbirnyk dlia dyrektora shkoly ta zaviduvacha dytiachoho sadka [The introduction of tutoring in the educational institution. Information collection]. Kyiv, 2017. Issue 23–24 (69). S. 48–55. (in Ukrainian)

12. Pro provedeniia doslidno-eksperimentalnoi roboty na bazi zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv Ukrainy. Informatsiinyi zbirnyk dlia dyrektora shkoly ta zaviduvacha dytiachoho sadka [Conducting of research and trial work on the basis of secondary schools of Ukraine. The order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated July 15, 2015. No 764. Information collection]. Kyiv, 2017. Vyp. 23–24 (69). S. 26–27. (in Ukrainian)

13. Faculty success through mentoring: A guide for mentors, mentees, and leaders / Bland C. J. et. al. Lanham: R&L Education, 2009. 228 p.

14. **Knauf H.** Tutorenhandbuch. Einführung in die Tutorenarbeit. Bielefeld: Universit tsverlag, 2005. URL: <https://www.zvab.com/9783937026343/Tutorenhandbuch-Einf%C3%BChrung-Tutorenarbeit-Livre-allemand-3937026347/plp>

15. **Smolnikova O. G.** Self-control and reflective self-assessment as the basis of second language autonomous learning in higher education. Nowoczesna edukacja: filozofja, innowacja, doswiadczenie. Modern education: philosophy, innovations and experience. Nr 1(5). Lodz, 2016. P. 179–185.

16. **VanLehn K.** The Behavior of Tutoring Systems. International Journal of Artificial Intelligence in Education. 2006. Vol. 16, Issue 3. P. 227–265.

УДК 681.3:002

DOI 10.31392/NPU-VOV.2020.2(77).10

ДИСТАНЦІЙНА ВИЩА ТЕХНІЧНА ОСВІТА В УМОВАХ КАРАНТИНУ

Галина КОЗЛАКОВА

доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член АМСКП «Полісся»,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка

Богдан СУСЬ

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри математики і фізики,
Військовий інститут телекомунікації
та інформатизації ім. Героїв Крут

Оксана КОВАЛЕНКО

кандидат історичних наук, провідний
науковий співробітник,
Інститут вищої освіти НАПН України

Юлія ІВАНОВА

кандидат фізико-математичних наук, доцент,
завідувач кафедри вищої математики,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України

Ірина СТАВИЦЬКА

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської мови технічного
спрямування №2, Факультет лінгвістики
НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського»

Ключові слова: дистанційна освіта,
освітні платформи, технічні університе-
ти, он-лайн навчання, контроль резуль-
татів навчання.

*Система української вищої освіти
навесні 2020 р. опинилася у над-
звичайній ситуації, коли було необ-
хідно витримувати умови каран-*

© Козлакова Г., Сусь Б., Коваленко О., Іванова Ю.,
Ставицька І., 2020

*тину внаслідок вірусної епідемії та
шукати можливості не втрати-
ти навчальний рік. Більшість уні-
верситетів обрали он-лайн навчан-
ня, отже, таким чином забезпечили
дистанційне спілкування викла-
дачів і студентів та електронний
контроль за рівнем знань. Особли-
вості організації навчального про-
цесу в умовах карантину досліджує
колектив авторів даної статті, ко-
жен з яких працює в різних техніч-
них університетах (НТУУ «Київ-
ський політехнічний інститут іме-
ні Ігоря Сікорського», Національний
університет біоресурсів і природо-
користування та інших).*

*Представлено здобутки і мето-
ди використання різних освіт-
них платформ для створення на-
вчальних курсів, комунікації викла-
дачів і студентів і контролю до-
сягнень осіб, які навчаються. Ана-
ліз названих вище особливостей та
перспективні можливості розвитку
такого виду дистанційного навчан-
ня на основі використання різних
комп'ютерних платформ пропону-
ються в даній статті.*

Вступ, актуальність теми

Система української вищої освіти навесні 2020 р. опинилася у надзвичайній ситуації, коли було необхідно витримувати умови карантину внаслідок вірусної епідемії та шукати можливості не втратити навчальний рік в університетах і загальноосвітніх школах. Більшість університетів обрали он-лайн навчання, отже, на основі вітчизняних та світових інформаційних платформ забезпечили дистанційне спілкування викладачів і студентів та електронний контроль за рівнем знань. Особливості організації навчального процесу в умовах карантину в різних технічних університетах України досліджує колектив авторів даної статті.

Дистанційне навчання – це навчальний процес, організований за необхідною тематикою або конкретним дисциплінам, який передбачає постійний активний обмін інформацією між студентами та викладачем з максимальним використанням усіх можливих форм і засобів інформаційно-комунікаційних технологій.

На нашу думку, теоретичний і практичний досвід проведення навчальних занять у надзвичайних умовах надасть можливість узагальнення та подальшого вдосконалення освітнього процесу, а також розвитку он-лайн навчання студентів різних, зокрема технічних спеціальностей.

1. Огляд інформаційно-телекомунікаційних ресурсів для дистанційного навчання [2–5].

Отже, під час карантину викладачі та студенти різних технічних університетів використовують різні дистанційні ресурси, створені викладачами університетів, а також застосовують у своїй роботі кращі світові навчальні платформи, що доступні через Інтернет. Розглянемо деякі з них.

Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment, вимовляється „мудл”) – це модульне об’єктно орієнтоване динамічне навчальне середовище, що називають також системою управління навчанням (LMS), системою управління курсами (CMS), віртуальним навчальним середовищем (VLE) або просто платформою для навчання, яка на-

дає викладачам, учням та адміністраторам дуже розвинутий набір інструментів для комп’ютеризованого навчання, зокрема дистанційного. Платформу Moodle можна використовувати в навчанні школярів, студентів, під час підвищення кваліфікації, бізнес-навчання як у комп’ютерних класах навчального закладу, так і для самостійної роботи вдома.

Moodle – це безкоштовна, відкрита (Open Source) система управління навчанням. Вона реалізує філософію «педагогіки соціального конструктивізму» та орієнтована насамперед на організацію взаємодії між викладачем та учнями, хоча підходить і для організації традиційних дистанційних курсів, а також підтримки очного навчання.

Moodle має широкий набір функціональних можливостей, притаманний платформам електронних систем навчання, системам управління курсами (CMS), системам управління навчанням (LMS) або віртуальним навчальним середовищем (VLE). Moodle надає можливість викладачам створювати ефективні сайти для он-лайн навчання. Moodle можна використовувати як у навчанні школярів, студентів, так і для підвищення кваліфікації викладачів, у бізнес-навчанні фахівців. Стандартно Moodle включає в себе бібліотеку TCPDF, яка дозволяє генерувати зі сторінок бібліотеки PDF документи.

У середовищі Moodle **студенти отримують**: доступ до навчальних матеріалів (тексти лекцій, завдання до практичних/лабораторних та самостійних робіт; додаткові матеріали (книги, довідники, посібники, методичні розробки) та засоби для спілкування і тестування «24 на 7»; засоби для групової роботи (Вікі, форум, чат, семінар, вебінар); можливість перегляду результатів проходження дистанційного курсу студентом; можливість переглядати результати проходження тесту; можливість спілкування з викладачем через особисті повідомлення, форуми, чати; можливість завантаження файлів з виконаними завданнями; можливість використання нагадувань про події у курсі.

Викладачам надається можливість: використання інструментів для розробки ав-

торських дистанційних курсів; розміщення навчальних матеріалів (тексти лекцій, завдання до практичних/лабораторних та самостійних робіт); розташування додаткових матеріалів (книги, довідники, посібники, методичні розробки) у форматах.doc, .odt, .html, .pdf, а також відео, аудіо і презентаційні матеріали в різних форматах та через додаткові плагіни. Передбачено додавання різноманітних елементів курсу; проведення швидкої модифікації навчальних матеріалів; використання різних типів тестів; автоматичного формування тестів; автоматизації процесу перевірки знань, звітів щодо проходження студентами курсу та звітів щодо проходження студентами тестів; додавання різноманітних плагінів до курсу дозволяє викладачу використовувати інші сторонні програмні засоби для дистанційного навчання.

Cisco Systems (NASDAQ: CISCO) – Американська транснаціональна корпорація, яка є найбільшим у світі виробником мережного обладнання, призначеного для обслуговування мереж віддаленого доступу, сервісів безпеки, мереж зберігання даних, маршрутизації і комутації, а також для потреб комерційного ринку IP-комунікацій і корпоративного ринку. Cisco пропонує продукти і послуги для трьох ринкових сегментів: великі підприємства і оператори зв'язку, малий бізнес, домашні користувачі.

Корпорація Cisco Systems, Inc. активно створює і розвиває мережні академії Cisco (Cisco Systems Networking Academy). Академії створюються при університетах для поглиблення класичних вузівських курсів з обчислювальної техніки та телекомунікації на основі вивчення технологій, устаткування, програмного забезпечення і проектних рішень корпорації Cisco Systems, Inc., розвитку у студентів стійких професійних навичок. Навчальна програма мережевої академії Cisco Cisco Networking Academy Program (CNAP) може бути використаною також для підвищення кваліфікації або перекваліфікації фахівців із закінченою вищою освітою, якщо вони бажають одержати роботу в мережному або системному секторі ІТ-технологій в Україні, чи за кор-

доном. Cisco називає себе «світовим лідером у сфері мережних технологій, призначених для мережі Інтернет».

Zoom – Інтернет-сервіс, педагогічна платформа для проведення відео-конференцій, он-лайн зустрічей і дистанційного навчання школярів. Організувати зустріч може будь-хто, якщо він (вона) створив обліковий запис у даній системі. Програма відмінно підходить для індивідуальних і групових занять, студенти можуть заходити до неї як з комп'ютера, так із планшета і телефона. До відеоконференції може підключитися будь-який користувач, що має посилання або ідентифікатор конференції.

Zoom – ідеальне середовище для проведення он-лайн уроків. Є чат, у якому можна писати повідомлення, передавати файли усім учасникам або вибирати одного студента. Можливо студентів розподілити на пари і групи і розмістити їх в окремі кімнати – сесійні зали (міні-конференції). Можливо проводити запис уроку як на комп'ютер, так і на хмару.

Використання сучасних ІКТ-засобів для самостійної роботи студентів і школярів, зокрема підготовки до ЗНО, самостійного вивчення математики, історії, іноземних мов тощо представлено нами в роботі [11]. Також відомі навчальні посібники українських викладачів щодо проектування і моделювання ІКТ-систем [2; 3; 4–5] в освіті. Названі матеріали можна рекомендувати працюючим викладачам для самостійного опанування, а також для використання у системі підвищення кваліфікації викладачів.

2. НТУУ «Київський політехнічний інститут ім. І. Сикорського»

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (далі – НТУУ КПІ) постійно розвиває можливості для дистанційного навчання студентів. Саме для цього було створено нову платформу дистанційного навчання «Сікорський» [6], яку нині активно наповнюють новими курсами викладачі усіх факультетів. Платформа базується переважно на спеціалізованому середовищі Moodle.

Усі курси платформи можна поділити на чотири групи:

1. Курси, доступ до яких студенти можуть отримати лише у викладача. Для цього кожного студента необхідно зареєструвати в системі. Курси створено відповідно до робочих навчальних програм університету.

2. Курси у вільному доступі, де всі бажаючі можуть навчатися навіть без реєстрації.

3. Дистанційні курси, де кожен може навчатися після реєстрації на сайті факультету або кафедри.

4. Відеокурси «Економіка для всіх».

Провідним центром розвитку дистанційного навчання в КПІ ім. Ігоря Сікорського є Український інститут інформаційних технологій в освіті [7], який динамічно розвиває он-лайн навчання в університеті. Викладачі університету постійно підвищують кваліфікацію в Інституті і завдяки цьому практично кожен набуває можливості створення курсу на платформі Moodle або в системі **GoogleClassrooms**.

Викладачі університету активно створюють курси на платформі GoogleClassrooms. Система проста в користуванні, її досить легко наповнити необхідним контентом, вона забезпечує можливість для проведення он-лайн конференцій (Googlemeet), а також можливість створення навчальних тестів, використання чатів, календаря, нагадувань, он-лайн перевірки завдань тощо.

В умовах он-лайн навчання викладачі університету активно використовували курси платформи **Prometheus** [10], яка є однією з найбільших відкритих навчальних платформ в Україні, уможливує підвищення кваліфікації та підготовку школярів до участі в ЗНО. Навчальні курси мають досить різну тематику. Наприклад, чимало студентів технічних спеціальностей для навчання англійської мови під час карантину проходили курс «EnglishforSTEM» (English для науки, техніки, інженерії, математики).

Викладачі університету використовують інші провідні платформи світу, такі як **Coursera** та **EdX**. На час карантину багато курсів було викладено у вільному доступі. Платформа Coursera [8] співпрацює з такими провідними університетами, як Michigan State University (США), The University of Edinburgh (Велика Британія),

Stanford University та інші. На платформі розміщено курси з інженерії, програмування, вивчення іноземних мов, фізики, математики. Після проходження курсу можна отримати відповідний сертифікат.

Для вивчення іноземної мови в університеті також використовували платформу MyEnglishlab від компанії Pearson [9]. Компанія надала доступ до основних курсів, таких як Speak out, Road Map, Business Partner та інших. Практичним є курс Mygrammarlab, що створено для удосконалення граматичних умінь. Курс має три рівні (Elementary, Intermediate, UpperIntermediate) та охоплює основні граматичні теми, містить вправи на аудіювання, письмо, читання. Викладач має свій акаунт, де можна контролювати виконання завдань студентами.

Контроль знань у системі здійснюється автоматично, викладач спостерігає якість виконання завдань, тестів. Додатково потрібно перевіряти письмові роботи (описи, діалоги, есе). Контент Mygrammarlab зазвичай платний, але компанія Pearson надала можливість університетам та школам працювати безкоштовно, враховуючи глобальну ситуацію з карантином.

Підсумковий контроль викладачі здійснюють різними способами. Для усного мовлення це переважно Zoom або Skype сесії. Письмовий контроль можна організувати в системі Classtime або GoogleClassroom. Classtime – це ресурс, у якому можна створити тести різного типу, завантажити відео та аудіозавдання. Студенти відкривають посилання на сторінку, вводять код доступу, ознайомлюються з інструкцією та відведеним часом на виконання, після завершення тесту можна аналізувати свої помилки.

Перевагами дистанційного навчання є можливість виконання цікавих он-лайн завдань студентами, ознайомлення з новими ресурсами, зручність навчання тощо. Значимо основні недоліки: оскільки більшість завдань студенти виконують дистанційно, то викладачеві складно зрозуміти, які саме складнощі в них виникають, тому для он-лайн занять з іноземної мови основним недоліком стає відсутність постійної практики усного іншомовного мов-

лення. Важливо, що весь багаж навчальних програм і використання освітніх платформ активно використовується для підготовки студентів заочної форми навчання, що набуває більш професійного рівня і наближення до рівня якості стаціонарної вищої освіти в університеті.

3. Національний університет біоресурсів і природокористування

Національний університет біоресурсів і природокористування України (далі – НУБіП) разом з іншими провідними університетами під час карантину має можливість демонструвати високий рівень підготовленості до переходу на он-лайн (дистанційне) навчання.

Зокрема, з 12 березня 2020 р. викладачі кафедри вищої математики імені М. П. Кравчука, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів [1] та Наказу ректора НУБіП України № 247 від 11 березня 2020 р. «Про заходи у НУБіП України у зв'язку з оголошенням карантину», здійснюють навчання студентів дистанційно з використанням освітнього порталу університету, що використовує платформу «E-learn», а також шляхом електронного листування, спілкування у створених групах через месенджер Viber та інших сучасних сервісах.

Керівництво НУБіП завчасно визнало необхідність модернізації навчального закладу, розвитку інноваційних напрямів навчання, створення доступних, гнучких та зручних засобів для отримання знань, що базуються на сучасних технологіях. Саме сучасні інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) здатні задовольнити потреби студентів в отриманні актуальної інформації для свого професійного становлення та зростання. Зазначимо, що дистанційне навчання – це новий ступінь організації заочного навчання, що базується на застосуванні сучасних ІКТ та Інтернет-ресурсів.

Отже, у НУБіП упродовж останніх п'яти років розробляються навчальні курси на платформі «E-learn», яка дозволяє студентам вивчати матеріал в дистанційному режимі. Маючи пароль доступу, студент може зайти до середовища дисципліни, яку він вивчає, та в зручний для себе час прочитати лекції, вивчити та розібрати приклади,

наведені до практичних заняттях, виконати індивідуальне завдання або навіть потренуватися у складанні іспиту з дисципліни, що вивчається.

Роботу студентів на платформі «E-learn» побудовано таким чином, що, виконуючи необхідні роботи упродовж семестру, зокрема домашні та індивідуальні завдання, контрольні роботи тощо та виходячи за розкладом на зв'язок із викладачем, студент може набрати певну кількість балів – від 0 до 70. Якщо набрано не менше, ніж 42 бали, студент вважається допущеним до семестрового контролю (іспиту або заліку). Під час дистанційного навчання система автоматично формує екзаменаційну (залікову) відомість, включаючи в неї студентів, які набрали достатній або прохідний бал.

Проте для більшості викладачів України у вищих закладах освіти навчання на карантині стало повною несподіванкою. Не всі були підготовлені до нього, більше того, навіть викладачі, які звикли спілкуватися зі своїми студентами не тільки в аудиторії, а й у системі «E-learn», не очікували такого навантаження при повному переході на дистанційне навчання. Не достатньо було просто прочитати лекцію, провести пару, як викладачі звикли традиційно робити це в аудиторії. Довелося перевіряти значно більшу, ніж звичайно, кількість письмових робіт, надісланих студентами. Причому ці роботи не були написані на папері, а надіслані у вигляді фотографій або скріншотів. Студенти почали виходити на спілкування у самий несподіваний час, навіть уночі, або не виходити зовсім.

Виявилось, що сьогодні, в XXI-му столітті, маючи ноутбуки та сучасні телефони, досить велика кількість наших студентів, які під час карантину повернулися до дому, у сільську місцевість, мають удома проблеми з доступом до Інтернету. Тобто або Інтернет працює дві години на добу вночі, або єдиний доступ до Wi-Fi знаходиться в будинку сільської ради та інше. Відомо, що вивчати вищу математику самостійно досить складно, іноді важко і не кожному до снаги в умовах відсутності контакту з викладачем. Великою проблемою для викладачів стала недоброчесна поведінка дея-

ких студентів, які призвичаїлися списувати з Інтернет-ресурсів готові відповіді на свої завдання.

Вищенаведене характеризує лише деякі проблеми і недоліки дистанційного навчання, що їх необхідно враховувати в подальшому. Проте більшість викладачів висловлюють позитивні враження від організації он-лайн навчання, тому що це дозволило не втрачати навчальний час під час карантину, а також одержувати заробітну плату за виконане педагогічне навантаження, що було заплановане на початку семестру.

4. Військовий заклад вищої освіти

Особливість навчання у Військовому інституті телекомунікації та інформатизації імені Героїв Крут (далі – ВІТІ) полягає у тому, що увесь час, тобто постійно, навіть за звичайних умов, курсанти перебувають разом у групах приблизно з 25 осіб. Ці групи також є навчальними групами. Лекційні, практичні, лабораторні заняття проводяться так само, як у цивільних вищих навчальних закладах. Під час складання заліків та екзаменів разом з викладачем обов'язково присутній староста групи або староста курсу.

Специфіка проведення занять в умовах карантину виявилася у тому, що в умовах самоізоляції перебувають не окремі курсанти, а окремі групи. Отже, дистанційно заняття необхідно проводити не індивідуально з кожним курсантом, а з усією групою разом. Для цього створено відповідні умови – в аудиторії, де курсанти розміщуються на відстані один від одного, а навчальний матеріал лекції або практичного заняття розміщується на великому екрані. Особливість занять з фізики полягає в тому, що всі лекції подано на офіційному сайті ВІТІ [14; 15], а всі курсанти мають до них доступ через Інтернет у будь-який час. Викладач також спілкується зі студентами через сайт і систему відеозв'язку.

Це вимагає застосування методики проведення заняття, яка суттєво відрізняється від традиційних форм навчання. Традиційно під час лекції студентам дається новий для них навчальний матеріал, а вони мають слухати і записувати (конспектувати). Історично така методика була виправданою, оскільки студенти не мали іншого доступу до ін-

формації та відомостей, які надавав лектор. Тому необхідно старанно записувати матеріал лекції, щоб потім була можливість прочитати і відновити його в пам'яті. Такий спосіб передачі інформації став традиційним у військових училищах та існує досі.

Звичайно, цей спосіб має свої переваги, оскільки йдеться про живе спілкування лектора зі студентами, коли є можливість уточнювати, повторювати, робити акценти, виправляти відповідні висловлювання тощо. Проте традиційна форма лекції має й недоліки. Справа в тому, що студент під час лекції повинен одночасно брати участь у двох чи навіть трьох різних видах діяльності – слухати, думати над тим, що сказав лектор, і записувати те, що почув. З позиції педагогіки одночасне виконання декількох робіт не забезпечує високої якості їх виконання. Зокрема, якщо йдеться про зовсім різні форми діяльності – розумової і механічної.

Деякі студенти неспроможні все це робити якісно і замість конспектування переходять на стенографування, тобто намагаються побільше записати, не вникаючи в суть сказаного. Конспектом фактично є скорочений запис студентом свого бачення того, що сказав лектор. Можна навести приклад експерименту на підтвердження такого виду «бездумного» конспектування. Під час лекції, де розглядалося складне питання, лектором була промовлена словесна «абракадабра». Тобто спокійно, в режимі, в якому це можна записати, сказано декілька речень, в яких не було якогось змісту, пов'язаного з темою лекції. Ці речення були записані студентами, але в них не було намагання щось уточнити або зрозуміти.

Бувають лекції, коли дійсно лектор переходить майже на диктування, щоб студенти могли записати необхідну інформацію. У наш час в умовах комп'ютеризації ситуація кардинально змінилася. Звичайно, лектор готується до заняття, тому текст лекції може бути розданий студентам, щоб під час заняття вони могли вільно слухати, думати і робити лише необхідні помітки, уточнення. До того ж, лектор може значно прискорити розповідь, оскільки студентам записувати не треба. Отже, викладач може під час лекції створити умови для самостій-

ної розумової діяльності, адже записувати за лектором не треба.

Проведення занять під час карантину уможливило використання готових текстів лекцій [14] як додаткового ресурсу для організації самостійної розумової діяльності курсантів при розгляді навчального матеріалу. Оскільки тексти лекцій розміщено на сайті ВІГІ, курсанти попередньо одержували завдання та самостійно опрацьовували необхідний матеріал до заняття і мали можливість зробити короткий конспект.

Під час заняття повний текст лекції висвітлювався на екрані і відбувалось його обговорення, тож курсанти вже з ним ознайомлені і конспектувати не потрібно, хіба що робити поправки, уточнення тощо. Незважаючи на відсутність «живого, безпосереднього» спілкування з лектором, такий спосіб має навіть свої переваги, оскільки надає можливість максимально задіяти самостійну розумову діяльність студента. Зауважимо, що підготовка курсантів до лекційного заняття і створення конспекту оцінювалося прийнятою за Болонською системою балів (A, B, C, D... або 5, 4, 3, 2...), для чого кожен курсант перед заняттям просто показував перед відеокамерою свій конспект викладачеві. Перевірка засвідчила, що практично у всіх курсантів такі конспекти були підготовлені. Отже, в умовах дистанційного навчання є можливість максимально задіяти самостійну роботу курсантів над навчальним матеріалом, включаючи найбільш ефективну її форму – самостійну розумову діяльність як при самопідготовці, так і під час лекційного заняття on-line.

Щодо проведення в режимі on-line практичних занять, тут є також свої особливості. Перед заняттям студентам давалися задачі з розв'язками, а також задачі для самостійного розв'язання. Задачі для самостійного розв'язання кожному курсантові потрібно було розв'язати, сфотографувати і переслати електронною поштою викладачеві для оцінки. На занятті в режимі on-line спочатку скорочено обговорювався лекційний матеріал на тему заняття, для чого на екрані можна було спостерігати висвітлені сторінки текстів лекції. Далі проводився аналіз прикладів розв'язаних задач.

Можна зробити попередній висновок, що активність навчальної діяльності курсантів при дистанційній формі навчання зберігається. Але про ефективність такого способу організації навчання можна буде зробити остаточний висновок лише після екзаменів наприкінці семестру, тому що частину навчальних занять було проведено в звичайному режимі до оголошення карантину.

Висновки, рекомендації

Отже, аналізуючи діяльність різних педагогічних колективів в умовах оголошеного карантину та необхідності продовжити навчання у дистанційному режимі, можна зазначити, що набутий досвід виявив і позитивні, і негативні особливості виживання у форс-мажорній ситуації.

1. Без сумніву, став реальністю **якісно новий етап** поширення і впровадження інформаційних і телекомунікаційних технологій в освітній процес у вищій школі, зокрема в технічних університетах, які раніше за інші ВНЗ розпочали процеси інформатизації і комп'ютеризації. Краще підготовлені студенти, які не уявляють свого життя без смартфона і спілкування через Viber та інші месенджери, відеозв'язку через Skype тощо, загалом характеризують підвищення рівня опанування суспільством процесів діджиталізації.

2. Для викладачів, які раніше вважали, що все це їх не стосується, тому що вищу математику та фізику, інші фундаментальні дисципліни можна викладати традиційно за допомогою дошки і крейди, необхідність працювати по-новому стала життєвою необхідністю. Мова йде не лише про опанування спеціальних комп'ютерних систем типу Mathcad, Mathematic, Matlab, Proingenеer тощо, а про **гнучке володіння** сучасними засобами телекомунікації та швидкого обміну інформацією.

3. Якщо десять років тому більшість університетських порталів виконували лише інформаційну роль про історію, можливості вступу та різноманітність спеціальностей, то зараз у кращій ситуації опинилися університетські викладачі, які вже наповнили **власним навчальним контентом** існуючі освітні оболонки і платформи

та навчилися їх використанню. Важливо, що набутий досвід можливо успішно використувати для покращення системи заочної освіти. Окремого дослідження заслуговує досвід діяльності в умовах карантину викладачів педагогічних університетів.

Автори статті сподіваються на те, що подальший обмін досвідом організації дис-

танційного навчання під час карантину спонукає усіх працівників системи вищої освіти в Україні до нового рівня інтелектуального розвитку, до організації нових науково-педагогічних конференцій, а також до ствердження сучасних умов навчання та здійснення наукових досліджень і в технічних, і в педагогічних університетах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Постанова Кабінету Міністрів України № 211 від 11 березня 2020 р. «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» [Official Sait of Ministry]. URL: mon.gov.ua.
2. Триус Ю. В., Герасименко І. В., Франчук В. М. Система електронного навчання ВНЗ на базі MOODLE: методичний посібник / за ред. Ю. В. Триуса. Черкаси, 2012. 220 с.
3. Топ 10 лучших CRM систем для Украины. URL: <http://www.livebusiness.com.ua/tools/crm/>
4. Табунчик Г. В., Кудерметов Р. К., Пritула А. В. Проектування, моделювання та аналіз інформаційних систем: навчальний посібник. Запоріжжя: ЗНТУ, 2011. 292 с.
5. Павлиш В. А., Гліненко Л. К. Основи інформаційних технологій і систем: навчальний посібник. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2013. 500 с.
6. Платформа дистанційного навчання „Сікорський”. URL: <https://www.sikorsky-distance.org/>
7. Український інститут інформаційних технологій в освіті. НТУУ «Київський політехнічний інститут». URL: <http://uiite.kpi.ua>
8. Coursera. URL: <https://www.coursera.org/>
9. MyEnglishLab. URL: <https://www.pearson.com/english/myenglishlab.html>
10. Prometheus. URL: <https://prometheus.org.ua/>
11. Козлакова Г. О. Сучасні високі технології: особливості використання для самостійної роботи студентів і школярів // Нові технології навчання. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2019. Вип. 92. С. 128–134.
12. Ставицька І. В. Мультимедійний навчальний курс „Англійська мова для магістрантів машинобудівних спеціальностей” [Е-ресурс]. Київ: НТУУ КПІ, 2013. URL: <https://do.ipk.kpi.ua/course/view.php?id=287>
13. Іванова Ю. І. Математика для економістів в прикладах і задачах. Київ: Компринт, 2019. 342 с.
14. Сусь Б. А., Заболотний В. Ф., Мислицька Н. А. Коливання і хвилі: навчальний посібник для самостійної роботи студентів з електронним представленням. Київ: Вид-во НТУУ КПІ, 2010. 137 с.
15. Офіційний веб-сайт ВІТІ. URL: <http://www.viti.mathematic.phisyc>

REFERENCES

1. Postanova Kabinety Ministriv Ukrainy № 211, March, 11, 2020 “The Resolution of Council of Ministers of Ukraine No 211, March, 11, 2020 “About actions against of Coronavirus COVID-19 expansion by territory of Ukraine” [Official Sait of Ministry of education and science of Ukraine]. URL: <http://www.mon.gov.ua>.
2. Trius U., Gerasimenko I., Franchuk V. Systema elektronnoho navchannia u vyschyh navchalnyh zakladah na bazi Moodle [System of E-study at the universities on the base of MOODLE: methodical handbook] / Edited by U. Trius. Cherkasy, 2012. 220 p. (in Ukrainian).
3. Kraschy top desiat CRM systems dlia Ukraine [The best ten CRM systems for Ukraine]. URL: <http://www.livebusiness.com.ua/tools/crm/>
4. Tabunshchik G., Kurdemetov R., Pritulla A. Proektuvannia, modeluvannia ta analiz informatsiynyh system [Design, modeling and analyze of Information Systems: Handbook. Zaporizhzhia: ZNTU, 2011. 292 p. (in Ukrainian).
5. Pavlysh V., Glinenko L. Osnovy informatsiynyh tehnologiy i system [The basic of Information technologies and Systems: Handbook]. Lviv: Issue of Lvivska Politechnika, 2013. 500 p. (in Ukrainian).
6. Platforma dystancyynogo navchannia “Sikorskiy” [Platform of distant education “Sikorskiy”]. URL: <https://www.sikorsky-distance.org/>
7. Ukrainskiy Institute Informatciynyh Tehnologiy. [Ukrainian Institute of Information Technologies in Education. NTUU Kyiv Polytechnic Institute]. URL: <http://uiite.kpi.ua>
8. Coursera. URL: <https://www.coursera.org/>
9. MyEnglishLab. URL: <https://www.pearson.com/english/myenglishlab.html>
10. Prometheus. URL: <https://prometheus.org.ua/>
11. Kozlakova G. Suchasni vysoky tehnologiy: osoblyvosti vykorystannia u samostiynoi roboti studentiv i shkoliariv [Modern high technologies: specific using for self work of students and schoolmates] // Novi Tehnologii Navchannia. Ivan Franko Zhytomir State University. 2019. Issue 92. P. 128–134. (in Ukrainian).
12. Stavitska I. Multimedia navchalnyi kurs “English dlia Magistrantiv Mashinobudivnyh specialnostey” [Multimedia educational course “English for Masters of Machinery building specialties”]. Kyiv: NTUU KPI, 2013. URL: <https://do.ipk.kpi.ua/course/view.php?id=287> (in Ukrainian).
13. Ivanova J. Matematika dlia ekonomistiv u prikhladah i zadachah [Mathematics for Economists in Examples and Problems]. Kyiv: Komprint, 2019. 342 p. (in Ukrainian)
14. Sus B., Zabolotnyi V., Muslytska N. Kolyvannia t hvyl: navchalnyi posibnyk dlia camostiynoi roboty studentiv z elektronnym predstavlenniam [Oscillations and Waves: Handbook for self work of students with electronic representation]. Kyiv: NTUU KPI, 2010. 137 p. (in Ukrainian).
15. Official web-sait VITI. URL: <http://www.viti.mathematic.phisyc>

Тамара БАККА

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри методики навчання
суспільних дисциплін та гендерної освіти
історичного факультету Національного
педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

УДК 37.016:342.72/73:378

DOI 10.31392/NPU-VOV.2020.2(77).11

**ПІДГОТОВКА
МАЙБУТНЬОГО
ВЧИТЕЛЯ ДО
НАВЧАННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ
ОСВІТИ В ШКОЛІ**

© Бакка Т., 2020

Ключові слова: майбутній вчитель, підготовка вчителя, компетентності, Концепція «Нова українська школа», громадянська освіта, зміст громадянської освіти.

Обґрунтовано особливості готування та підготовки майбутніх педагогів до навчання громадянської освіти в умовах утвердження Концепції «Нова українська школа», зроблено акцент на важливість професійного розвитку сучасного вчителя. Аналізуються мета, завдання та зміст шкільного предмету «Громадянська освіта». Звертається увага на змістову підготовку майбутнього вчителя громадянської освіти.

Постановка проблеми. Революція гідності згуртувала в нашій країні громадянське суспільство, підняла права людини та особисту і людську гідність на вищий щабель політичної культури нації. Але ці здобутки демократії дуже крихкі і потребують постійної підтримки. Система освіти на сучасному етапі зазнає значних змін, що пов'язані з внесенням певних змін в цілі, завдання та зміст освітнього(навчального) процесу. За таких умов об'єктивно зростає значення громадянської освіти – інтегрованої галузі гуманітарних знань з підготовки громадян до життя в умовах демократії. Громадянська освіта – це вимога часу в умовах реалізації в освіті завдань Нової української школи, що потребує компетентного вчителя громадянської освіти, який знає зміст, методи та форми роботи в шкільній аудиторії.

Аналіз досліджень і публікацій. З 1999 року як пілотний експериментальний проєкт у загальноосвітніх навчальних закладах був уведений курс «Громадянська освіта», у реалізації якого брали участь декілька міжнародних інституцій, серед яких фундація «Матра» (Королівство

Нідерланди). З квітня 2000 року Президія Академії педагогічних наук України схвалила основні положення «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності». У липні 2000 року Інститут громадянської освіти розробляє концепцію громадянської освіти в Україні [4, с. 8–15]. У цьому ж році був реалізований проєкт у рамках Програми підтримки громадянського суспільства в Україні та проєкт «Освіта для демократії в Україні» за сприяння Центру Мершона Університету штату Огайо (США) та Центру громадянської освіти (Польща). Курс має назву «Ми громадяни України» для учнів 9 (10) класів середніх загальноосвітніх навчальних закладів. Над ним працювали українські вчителі англійської мови та історії під загальним керівництвом Поліни Вербицької. Наступний проєкт виконувався в межах Програми «Освіта для демократії в Україні» 2000–2002 рр. (Трансатлантичний проєкт підтримки громадянського суспільства) за сприяння Інституту політичної участі Нідерландів (IPP) та експертною допомогою Національного центру стандартів і програм Нідерландів (SLO). У результаті проєкту створено три посібники для учнів 9–11 класів і посібник для вчителів, що мають однакову назву «Громадянська освіта» (видавництво «Генеза»). Над цим проєктом працювали науковці та вчителі історії і суспільствознавства – Роман Арцишевський, Тамара Бакка, Тетяна Ремех, Олександр Кузьменко, Олександр Наровлянський, Раїса Євтушенко, Ірина Гейко, Олександр Мокрогуз Валерій Дубровський, Олег Фідря під загальним керівництвом Світлани Позняк.

У 2005–2009 роках у межах Українсько-Канадського проєкту «Розбудова демократії» Центру вивчення демократії університету Квінз (м. Кінгстон, Онтаріо) під керівництвом професора Джорджа Перліна та за фінансової підтримки Канадського Агентства Міжнародного Розвитку (CIDA) було підготовлено посібник «Громадянська освіта: основи демократії» для учнів 11(12) класів і підручник для студентів педагогічних ЗВО «Громадянська освіта: основи демократії та методика його навчання» (видавнича група

«Основа», 2009). Над цим проєктом працювали Тетяна Ладиченко, Тамара Бакка, Олександр Желіба, Сергій Клепко, Тетяна Мелещенко, Валерій Дубровський, Олександр Наровлянський, Любов Марголіна.

Мета дослідження – розкрити значущість шкільного предмета «Громадянська освіта» та необхідність змістовної підготовки майбутнього вчителя громадянської освіти в реаліях Концепції «Нова українська школа».

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність громадянської освіти в Україні викликана процесами демократизації, трансформації та глобалізації, що розгорнулись в Україні в кінці ХХ та в першій чверті ХХІ століття. Сучасне інформаційне суспільство потребує відповідної форми політичної організації, яка б забезпечувала умови для розкриття творчих можливостей людини та потенціалу нових технологій, що можливе лише за умов вільного демократичного суспільства, яке сповідує триаду «вільна людина – розвинене громадянське суспільство – сильна держава». Основою демократичного ладу є людина, яка спроможна брати на себе відповідальність, розкрити його потенціал і для якої демократія є природним середовищем задоволення особистих та суспільних інтересів. Сучасний глобалізований світ дуже багатогранний. Він вимагає від людини знань про суспільство, в якому вона живе, про оточуючих її людей, їх взаємозв'язки, співпрацю, співіснування в одному просторі. Така особистість повинна бути високоосвіченою, високоінтелектуальною і глибоко духовною та відповідати всім вимогам сучасної спільноти.

Сучасна демократія вимагає від особи не лише політичної активності, а й усвідомлення нею власної ролі й значення в житті суспільства та дії відповідно до власних переконань і цінностей, що підтверджується останніми подіями в нашій державі впродовж останніх років.

Нині як ніколи Україні вкрай необхідна консолідація демократії та зразків поведінки, характерних для демократичної політичної культури, подальше формування та вдосконалення різноманітних демокра-

тичних структур, звикання людей до життя в умовах демократії. Україна, незважаючи на більш як двадцятип'ятирічний досвід розбудови демократії, перебуває в суперечливих і складних трансформаційних процесах, намагаючись звільнитися від спадщини тоталітаризму в економіці, політиці та національній самосвідомості її громадян. Для політичного й громадянського життя України досі характерні: войовнича політична непримиримість, чорно-біле бачення світу, звичка ділити людей на «своїх» та «ворогів», нетолерантність, нездатність до діалогу, зневага до прав людини, вимоги одностайності в питаннях, що за своєю суттю потребують плюралістичного підходу. Громадянська освіта – це предмет, який вчить наше майбутнє покоління відстоювати та захищати свої права, не забуваючи про наші обов'язки. Адже бути громадянином – це не тільки проблема шкільного виховання, це те, ким ми мусимо бути протягом усього свого свідомого життя.

Громадянська освіта є складною динамічною системою, що поєднує в собі громадянські знання, на основі яких формуються уявлення про форми та способи функціонування громадянина в політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі демократичної держави; громадянські вміння та досвід участі в соціально-політичному житті суспільства та практичного застосування знань; громадянські чесноти (норми, настанови, переконання, цінності та якості, притаманні громадянину демократичного суспільства).

Концептуальні засади громадянської освіти сформульовані і задекларовані в «Законі про освіту», «Концепції громадянської освіти України», «Хартії Ради Європи про ОДГ/ОПЛ», Концепції «НУШ». У цих документах визначено актуальність громадянської освіти в Україні, її мету та завдання, основні принципи, зміст, а також шляхи її реалізації в системі освіти сучасної України.

Уряд затвердив Концепцію розвитку громадянської освіти в Україні, яка передбачає визначення ціннісних орієнтирів, завдань та специфічних підходів до громадянської освіти, характеристики системи

громадянської освіти, а також підготовку нормативно-правової бази.

У зазначеному документі громадянська освіта розуміється як навчання та громадянське виховання на основі національних та загальнолюдських цінностей.

Основними її стратегічними напрямками є:

- правова освіта громадян, зокрема в частині розуміння та вміння реалізовувати власні конституційні права та обов'язки;
- посилення здатності брати участь у суспільному житті та використовувати можливості впливу на процеси прийняття рішень на всеукраїнському та місцевому рівні.

Громадянська освіта має охоплювати всі види освіти (формальну, неформальну, інформальну), а також усі складники освіти, всі рівні освіти і всі вікові групи громадян, зокрема освіту дорослих, та бути спрямованою на формування громадянських компетентностей.

Урядовим рішенням також передбачено завдання Міністерству освіти і науки разом із центральними органами виконавчої влади розробити та подати в шестимісячний термін Кабінетові Міністрів України проекти Стратегії розвитку громадянської освіти на період до 2022 року та плану заходів щодо її реалізації [6].

Школа вчить учнів основам загальних знань про природу і суспільство, про історію минулих поколінь. Багато часу вони проводять за партами, вивчаючи фізику, біологію, хімію, опановують складні математичні задачі, розв'язують логічні ланцюжки надскладних наукових проблем. Це все чудово! Але школа має підготувати молоде покоління до життя у сучасному демократичному суспільстві, суспільстві, в якому має панувати верховенство права, повага до прав людини, людської та особистої гідності.

Для формування молодої людини в такій системі координат покликана громадянська освіта. Це система знань, умінь і практичних дій, які дають змогу людині і громадянину жити в демократичному суспільстві. Громадянська освіта допомагає молодому поколінню зрозуміти демокра-

тію як політичний режим, освоїти і озброїти демократичними цінностями і вийти із стін школи активним громадянином молоді України. Школа має підготувати молодь до дорослого життя, життя, в якому їм прийдеться брати на себе відповідальність, підприємницької діяльності, вільно орієнтуватися в ринковій економіці, будувати свої відносини в сім'ї, колективі, загалом у суспільстві.

Як зазначено в посібнику «Громадянська освіта» для учнів 11(12) класу, «Громадянська освіта поєднує в собі:

- громадянські знання, на основі яких формуються уявлення про форми і способи функціонування громадянина в політичному, правовому, економічному соціальному та культурному полі демократичної держави;

- громадянські вміння та досвід участі в соціально-політичному житті суспільства і практичного застосування знань;

- громадянські чесноти – норми, настанови, цінності та якості притаманні громадянщині демократичного суспільства.

Громадянська освіта – це не просто набір теоретичних знань; вона необхідна для оволодіння практичними навичками життя в суспільстві. Тому зміст громадянської освіти спрямовується на здобуття досвіду громадянських дій і переживань, основних громадянських умінь, а саме:

участь у виборах та інших формах прямої демократії;

- обстоювання своїх прав через участь у діяльності об'єднань громадян та громадянських акціях, взаємодію з державними органами та органами місцевого самоврядування; апелювання до суду, правоохоронних та правозахисних організацій;

- орієнтування в умовах вільного ринку; обстоювання своїх прав як споживача і платника податків;

- критичне сприйняття інформації, самостійний її аналіз;

- ведення діалогу, пошук виходу з конфліктних ситуацій, знаходження компромісу» [1, с. 3–4].

Нова українська школа як осередок громадянської освіти має сприяти розвитку демократичної політичної культури мо-

лоді, формуванню громадянської компетентності, політико-правових знань, громадянських умінь, гідності та відповідальності, усвідомленню та визнанню ними демократичних принципів життя та пріоритету прав людини. Отже, ми даємо знання про життя в глобалізованому суспільстві й яку роль відіграє сам громадянин, яка його роль і значущість для цілої держави.

Щоб реалізувати поставлені завдання, НУШ, насамперед, потрібно звернути увагу на підготовку конкурентоспроможного вчителя, який володіє теоретичними знаннями, вчителя, в якого сформовані основні компетентності. Особливе місце має займати теоретична підготовка, яка базується на засвоєнні і розумінні сучасних теорій і технологій педагогічної підготовки майбутнього вчителя громадянської освіти. Поряд із традиційними принципами педагогічної науки підготовка спеціаліста має спиратися на положення особистісно-орієнтованого, діяльнісного та конкретно-історичного підходів у набутті знань і досвіду активного громадянина.

Підготовка майбутнього вчителя розуміється не лише як теоретична підготовка, а й як діяльність, що має зовнішні цілі та існує для самої людини. Нині підготовка майбутнього вчителя базується на принципах розбудови інформаційного суспільства, в якому виробництво і поширення інформації стає однією з основних сфер зайнятості широких верств населення, а користування новими інформаційними технологіями є нормою для викладача, студента, вчителя, учня. З огляду на це, «основним видом їхньої роботи стає інтелектуальна праця, що вимагає високого рівня професійних знань, доступу до інформаційних потоків, складної інтелектуальної техніки і технології переробки, накопичення знань, правового захисту результатів цієї праці» [3, с. 6–7].

Належне викладання громадянської освіти в школі потребує підготовки вчителя, якому притаманний високий рівень компетентності в галузі людинознавства і спілкування, що забезпечує адекватне відображення реальності, формування у нього власної ставлення до явищ дійсності та умінь його виявляти.

Для вчителя громадянської освіти спеціальна підготовка має вмещувати перелік спеціальних суспільствознавчих дисциплін, елементи інформації яких інтегруються у шкільний предмет «Громадянська освіта». Це такі курси, як «Філософія», «Політологія», «Соціологія», «Герменевтика», «Основи економічних знань», «Конфліктологія», «Зв'язки з громадськістю», «Основи лідерства», «Глобалістика», «Медіаосвіта та медіаграмотність», «Громадянська освіта та методика її навчання» та ін.

Опанування системою понять вищезазначених курсів дасть змогу майбутньому вчителю вільно володіти теоретичною базою понятійного апарату громадянської освіти. Як зазначено в шкільній програмі з «Громадянської освіти», поняття в даному предметі розподілені за наступними напрямками:

- *морально-етичний*: усвідомлення особистістю суспільних цінностей, громадянських ідеалів, формування етичних норм поведінки, моральних якостей, громадянської відповідальності, громадянської самосвідомості;

- *політико-правовий*: засвоєння знань про права, свободи людини та механізми їхньої реалізації, способи суспільно-політичної участі; розуміння громадянського обов'язку, політичних подій і суспільних процесів;

- *економічний*: формування знань про економіку в повсякденному житті родини, місцевої громади, українського суспільства та розвиток ключових економічних компетентностей громадянина. Розвиток економічної грамотності, дотримання правових норм у економічному житті, участь у творенні громадянського суспільства.

- *екологічний та глобалізаційний*: формування екологічної культури особистості, розуміння нею сучасних екологічних проблем, викликів глобалізації та цілей сталого розвитку, усвідомлення їхньої актуальності, розвиток особистої відповідальності за стан довкілля, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки та здорового способу життя;

- *інформаційно-медійний*: розвиток поінформованості учнів/учениць, розвиток

здатності шукати, обробляти, використовувати та перевіряти інформацію, вміння критичного аналізу різнобічної інформації та створення власних медіаповідомлень;

- *інтеркультурний*: оволодіння сукупністю здатностей, необхідних для життя у багатокультурному суспільстві на засадах толерантності; виховання культури соціальних відносин та ефективної комунікації [7].

Оволодіння системою понять громадянської освіти поряд із психолого-педагогічними курсами в закладах вищої педагогічної освіти створює професіограму особистісних якостей вчителя. Василь Кремень у своїй праці «Вища освіта і наука. Проблеми вищої школи» «пропонує карту професійно значущих особистісних якостей учителя, яка включає такі складові:

Психологічні риси особистості як індивідуальності: сильний, урівноважений тип нервової системи, тенденція до лідерства, впевненість у собі, вимогливість справедливості, добросердя, чуйність та акуратність.

Учитель у структурі міжособистісних відносин: переважання демократичного стилю спілкування, лише конструктивні конфлікти з принципових питань, прагнення до співробітництва з колегами, адекватна самооцінка, рівень ізоляції у колективі дорівнює нулю.

Професійні риси особистості вчителя: широка ерудиція і вільний виклад матеріалу, вміння враховувати психологічні й вікові особливості учнів, темп мови 120–130 слів на хвилину, загальна і специфічна грамотність, звернення до учнів на ім'я, миттєва реакція на ситуацію, уміння чітко формулювати конкретні цілі, а також організовувати навчальну роботу всіх учнів одночасно, перевіряти ступінь розуміння навчального матеріалу.

Ефективність професійної діяльності: висока віддача навчальних занять, робота на вищому рівні вимог, високий рівень навченості, високий рейтинг [5, с. 79].

Необхідність для майбутнього вчителя громадянської освіти розвинути в себе такі психологічні характеристики: самокритичність, здатність до інверсії, що значить сприймання особистості в розвитку;

емпатія як уміння поставити себе на місце учня та учениці, зрозуміти їх позицію; критичне мислення та громадянські компетентності, що допоможуть учителеві співпрацювати з учнівським колективом в опануванні громадянської освіти.

Висновки. Подальше впровадження громадянської освіти та підготовка майбутнього вчителя громадянської освіти – це надзвичайно важливий процес, який актуальний за сучасних умов. Учителю важливо вміти

сформувати мотивацію та основні вміння, потрібні для відповідальної участі молоді в громадсько-політичних процесах, критично-конструктивне ставлення до життя суспільства, а також створити умови для набуття учнями та ученицями досвіду громадських дій, демократичної поведінки та конструктивної взаємодії. До того ж, професіонал своєї справи зможе сприяти активній життєвій позиції громадян щодо реалізації ідеалів і цінностей демократії України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громадянська освіта: основи демократії: 11(12) клас: навчальний посібник / Бакка Т. В., Ладиченко Т. В., Марголіна Л. В. та ін. Харків: Вид. група «Основа», 2009. 207 с.
2. **Журавський В. С.** Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні. Київ: Видав. Дім «Ін Юре», 2003. 416 с.
3. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Інформаційний збірник МОН України. 2000. № 22.
4. Концепція громадянської освіти в Україні // Громадянська освіта: книга для вчителя / Арцишевський Р. А., Бакка Т. В., Гейко І. М. та ін. Львів: ТЕКА, 2002. С. 8–16.
5. **Кремень В.** Вища освіта і наука. Проблеми вищої школи // Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). Київ: Грамота, 2003. С. 100–130.
6. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-hromadyanskoyi-osviti-v-ukrayini>
7. Навчальна програма інтегрованого курсу для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58875/>

REFERENCES

1. **Bakka T. V., Ladychenko T. V., Margolina L. V., & Meleshchenko T. V.** et al. (2009) Shkil'nyy kurs «Hromadyans'ka osvita: osnovy demokratiyi» ta metodyka yoho navchannya: Pidruchnyk dlya studentiv [School course "Civic education: the foundations of democracy" and its teaching methodology: Textbook for students]. Kharkyv: The Publishing Group Osнова, 207 p. (in Ukrainian).
2. **Zhuravsky V.** (2003) Vyshcha osvita yak faktor derzhavotvorennya i kul'tury v Ukraini. [Higher education as a factor of state formation and culture in Ukraine]. Kyiv: In-Yure Publishing House, 416 p. (in Ukrainian).
3. Kontsepsiya hromadyans'koho vykhovannya osobystosti v umovakh rozvytku ukrayins'koyi derzhavnosti [The concept of civic education of the individual in the conditions of development of the Ukrainian statehood] (2000) Informatsiynyy zbirnyk MON Ukrayiny - Information collection of the Ministry of Education and Science of Ukraine, № 22 (in Ukrainian).
4. Kontsepsiya hromadyans'koyi osvity v Ukraini // Hromadyans'ka osvita: Knyha dlya vchytelya [The concept of civic education in Ukraine / Civic education: A book for the teacher / Artyshevsky, R., Bakka, T., & Geiko, I. Et al.] (2002). Lviv: TEKA, pp. 8–16. (in Ukrainian).
5. **Kremen V.** (2003) Vyshcha osvita i nauka. Problemy vyshchoyi shkoly [Higher education and science. Problems of Higher Education] // Osvita i nauka Ukrayiny: shlyakhy modernizatsiyi (Fakty, rozdumy, perspektyvy) – Education and Science of Ukraine: Ways of Modernization (Facts, Reflections, Prospects). Kyiv: Gramota, pp. 100–130. (in Ukrainian).
6. Pro skhvalennya Kontsepciyi rozvytku hromadyans'koyi osvity v Ukraini [About approval of the Concept of development of civic education in Ukraine]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-hromadyanskoyi-osviti-v-ukrayini> (in Ukrainian).
7. Navchal'na prohrama intehrovanoho kursu dlya 10 klasiv zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv [Integrated course curriculum for 10 classes of secondary schools]. Retrieved from <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58875/> (in Ukrainian).

Марія ДЕБИЧ

доктор педагогічних наук, доцент,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
відділу політики і врядування у вищій освіті,
Інститут вищої освіти НАПН України
ORCID 0000-0002-5999-3989

Ключові слова: стратегія інтернаціоналізації вищої освіти, забезпечення якості вищої освіти, Національне агентство із забезпечення якості, оцінювання якості вищої освіти.

У статті проаналізовано нормативно-правову основу забезпечення якості вищої освіти національного та європейського рівнів. Рушійною силою забезпечення якості вищої освіти на національному рівні є Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Участь Національного агентства у міжнародних проєктах та членство у Міжнародній мережі агентств із забезпечення якості вищої освіти свідчить про інтернаціоналізацію системи забезпечення якості України. Залучення міжнародних компаній (роботодавців) до акредитації освітніх програм сприяє підвищенню якості отриманої освіти та конкурентоспроможності українських фахівців на міжнародному ринку праці.

УДК 140.8+37.01(207+477)

DOI 10.31392/NPU-VOV.2020.2(77).12

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ СИСТЕМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ГЛОБАЛЬНА ТЕНДЕНЦІЯ

© Дебич М., 2020

З'ясовано, що агентства із забезпечення якості вищої освіти європейських країн – лідерів у галузі міжнародної освіти (Велика Британія, Німеччина, Франція) проводять міжнародні акредитації та мають міжнародних експертів у своєму складі. Членство у міжнародних та регіональних мережах із забезпечення якості сприяє розвитку культури якості у вищій освіті в міжнародному вимірі, обміну досвідом, кращих практик та інтернаціоналізації систем забезпечення якості вищої освіти.

Постановка проблеми та її актуальність. Протягом останніх 20 років основною місією Болонського процесу та головною метою структурних реформ є забезпечення й покращення якості та відповідність навчання й викладання. На конференції міністрів, відповідальних за вищу освіту (Париж, 2018), відзначено значні досягнення Болонського процесу за 20 років: широкомасштабна студентська мобіль-

ність, покращення порівнюваності та прозорості систем вищої освіти, підвищення якості й привабливості вищої освіти. «Забезпечення якості є ключовим у розвитку взаємної довіри, а також підвищенні мобільності та справедливого визнання кваліфікацій і періодів навчання в усьому Європейському просторі вищої освіти (ЄПВО). Таким чином, ми визнаємо прогрес, якого було досягнуто в запровадженні «Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості у ЄПВО» у національні та інституційні практики більшості країн, і ми зобов'язуємось усунути перешкоди, що залишаються, щодо їх запровадження у національні законодавства і правила» [6].

Водночас інтернаціоналізація вищої освіти, як явище та як процес, що впливає на розвиток вищої освіти у світі, стала одним із найважливіших напрямів освітньої політики.

Інтернаціоналізація є предметом глобального інтересу та всесвітнього географічного охоплення, включно з Україною. Для того щоб розробити та реалізувати національну стратегію інтернаціоналізації вищої освіти України, необхідно враховувати тенденції і закономірності на міжнародному ринку освітніх послуг: а) збільшення кількості закладів, які надають транскордонну освіту, та поява нових учасників на ринку освітніх послуг; б) комерціалізація освітніх послуг; в) комодифікація вищої освіти; г) глобальна конкуренція за залучення студентів і фахівців; д) регіональні особливості інтернаціоналізації; е) врахування місцевого контексту і культурних особливостей при включенні в глобальні транскордонні процеси; є) інтернаціоналізація наукових досліджень [2].

Метою статті є проаналізувати міжнародну діяльність агентств із забезпечення якості європейських країн – лідерів міжнародної освіти (Великої Британії, Німеччини, Франції), які входять до Європейської асоціації із забезпечення якості вищої освіти, та України.

У законі України «Про вищу освіту» (2014) визначено підготовку «конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного роз-

витку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях» основним пріоритетом розвитку вищої освіти. Серед основних принципів державної політики у сфері вищої освіти Закон визначає: сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя; доступність вищої освіти; міжнародну інтеграцію та інтеграцію системи вищої освіти України у ЄПВО, за умови збереження і розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи [3].

У Стратегії Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти до 2022 р. зазначено, що рушійною силою забезпечення якості вищої освіти має стати Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (далі – Національне агентство), яке є незалежним постійно діючим колегіальним органом і створення якого передбачено Законом України «Про вищу освіту» (2014). Перший склад Національного агентства було обрано у 2015 р. У 2018 р. відбулося перезавантаження Національного агентства Законом України «Про освіту» (2017). Наприкінці лютого 2019 р. Національне агентство офіційно розпочало свою діяльність, обрало Голову Секретаріату і приступило до відбору та призначення його працівників.

Однією із стратегічних цілей Національного агентства є інтернаціоналізація вищої освіти України загалом та діяльності Національного агентства зокрема. Досягнення цієї цілі реалізується за кількома напрямками. Національне агентство під час розробки Положення про акредитацію освітніх програм і критеріїв їхнього оцінювання ставило за мету забезпечити повну відповідність «Європейським стандартам і рекомендаціям щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» (ESG–2015), які детально описують процедури внутрішнього і зовнішнього забезпечення якості [7].

Національне агентство бере активну участь у міжнародних проектах та співпрацює із європейськими агентствами. Проект «Імплементация системи забезпе-

чення якості освіти через співробітництво університету – бізнесу – уряду в закладах вищої освіти» (EDUQAS) має на меті впровадити системи забезпечення якості освіти шляхом розроблення ефективних внутрішніх стандартів якості, що сприятимуть підвищенню можливостей працевлаштування студентів університетів країн-партнерів проекту: Болгарії, Казахстану, Латвії, Румунії, України, Франції, Швеції. Внутрішня система контролю якості ґрунтується на аналізі потреб і можливостей закладів вищої освіти, досвіді та кращих практиках забезпечення якості вищої освіти у країнах – учасниках Болонського процесу [5].

Проблемні питання акредитації PhD програм та польський досвід щодо оцінювання докторських шкіл обговорили під час польсько-українського семінару «Польсько-українська співпраця Агентств із забезпечення якості при підготовці здобувачів ступеню Доктор філософії (Polish-Ukrainian Cooperation of the QA Agencies in Higher Education and Doctoral Training). Підписано двосторонній меморандум про співробітництво між Національним агентством та польською Комісією оцінювання науки.

Національне агентство, як виконавець європейського проекту ЕРАЗМУС+ EDUQAS, приділяє велику увагу формуванню мережі зацікавлених сторін та їх залученню до роботи в експертних групах щодо оцінювання якості вищої освіти.

Найбільш впливовою та масштабною подією з питань якості вищої освіти у Європі є щорічний Європейський форум забезпечення якості (European Quality Assurance Forum, EQAF), що проводиться групою Є4 (Європейська асоціація університетів, Європейська асоціація із забезпечення якості вищої освіти, Європейська асоціація закладів вищої освіти, Європейський союз студентів) вже 14 років поспіль [4].

Цей форум є платформою для дискусій, професійного розвитку та обміну досвідом між основними зацікавленими сторонами забезпечення якості вищої освіти. EQAF–2019 відбувся 21–23 листопада у Берліні на базі Технічного університету (Technische Universität Berlin) та об'єднав близько 500 учасників із 59 країн світу. Основними те-

мами форуму були: вплив системи вищої освіти на суспільство; роль системи забезпечення якості в соціальній залученості університетів та їхня відповідність зростаючим суспільним інтересам. Вимоги суспільства до закладів вищої освіти дедалі стають складнішими, а зовнішня та внутрішня системи забезпечення якості сприяють широкому залученню зацікавлених сторін до освітнього процесу, проведенню якісних наукових досліджень, впровадженню інновацій в освітню діяльність та її інтернаціоналізацію. Національне агентство вперше взяло участь у такій масштабній події, це є одним із важливих кроків до інтеграції Національного агентства до європейських структур якості вищої освіти, розвитку міжнародних контактів і вивчення іноземного досвіду формування зовнішніх і внутрішніх систем забезпечення якості вищої освіти.

Національне агентство є повноправним членом Міжнародної мережі агентств із забезпечення якості у вищій освіті (International Network for Quality Assurance Agencies in Higher Education, INQAANE) [21]. Міжнародна мережа створена для обговорення глобальних питань, які виходять за рамки національних чи регіональних кордонів, наприклад, транскордонна освіта. Основна мета та роль мережі – сприяти і розвивати передовий досвід у вищій освіті за допомогою активної міжнародної спільноти агентств із забезпечення якості. Для досягнення цієї мети мережа зосереджується на розробленні теорії та практики забезпечення якості, обміні та розумінні політики та дій її членів, а також на просуванні забезпечення якості на користь вищої освіти, закладів, студентів та суспільства [21]. Основними для роботи мережі є ключові цінності, які підтримують політику та практику забезпечення якості: визнання цінності колективної мудрості, зібраної з практики членів та їхньої здатності вирішувати виклики освітніх та соціальних структур, у яких вони працюють. Така співпраця допоможе Національному агентству рухатися вперед у напрямку забезпечення та покращення якості вищої освіти в Україні.

Отже, Національне агентство розглядає інтернаціоналізацію як один із головних

напрямів своєї діяльності. Основним довгостроковим завданням є вступ Національного агентства до Європейського агентства із забезпечення якості та включення його до Європейського реєстру агентств із забезпечення якості вищої освіти. Членство в цій організації передбачає відповідність діяльності Стандартам і рекомендаціям щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area), а також зовнішній аудит організації, що проводиться раз на 5 років. Рішення про членство виносяться на підставі результатів цього аудиту. Також необхідно проводити роботу з іншими європейськими організаціями, які займаються оцінкою якості вищої освіти та акредитацією програм та інститутів.

Європейська асоціація із забезпечення якості вищої освіти (European Association for Quality Assurance in Higher Education, ENQA) створена у 2000 р. для заохочення європейської співпраці у сфері забезпечення якості, контролю та гарантування якості освіти у ЄПВО. Місія полягає у тому, щоб сприяти розвитку системи забезпечення якості, представляючи агентства на міжнародному рівні, підтримуючи їх на національному рівні і надаючи їм комплексне обслуговування та можливості для співпраці. ENQA сприяє підвищенню якості та розвитку культури якості у вищій освіті, є відкритою для систем вищої освіти, підходів до забезпечення якості та дотримується таких цінностей: прозорість, незалежність, співпраця, чесність [14].

У 2008 р. у Брюсселі (Бельгія) було створено Європейський реєстр агентств із забезпечення якості (European Register of Quality Assurance Agencies, EQAR), засновником якого стала група Є4. Головною умовою включення до реєстру є відповідність Європейським стандартам та рекомендаціям щодо забезпечення якості у ЄПВО та ряд інших критеріїв, визначених у доповіді групи Є4 на конференції у Лондоні 2007 р. Метою діяльності EQAR є забезпечення прозорості і доступної інформації про надійні агентства із забезпечення якості освіти, що працюють у Європі, а

також сприяння мобільності студентів та підвищення довіри до закладів вищої освіти [20].

Аналіз національних стратегій інтернаціоналізації вищої освіти засвідчив, що стратегії інтернаціоналізації вищої освіти у країнах мають національні особливості. Проте можна спостерігати загальні цілі й завдання, наприклад: підвищити репутацію закладу вищої освіти, увійти в рейтинги, розширити впізнаваність (*англ.* visibility) і конкурентоспроможність; залучити талановитих студентів і вчених; отримати короткострокові та / або довгострокові економічні вигоди; поліпшити демографічні аспекти; розширити можливості міжнародного працевлаштування випускників; підвищити соціальну активність випускників; поліпшити якість викладання, навчання і досліджень, а також підготовку студентів до життя і праці в глобалізованому світі та інтеркультурному середовищі [2].

Європейські лідери в галузі міжнародної освіти (Велика Британія, Німеччина, Франція) вважають поліпшення якості викладання і навчання, підготовку студентів для життя і праці в глобалізованому світі основними мотивами для інтернаціоналізації вищої освіти. Політика регіонального / національного рівня є ключовим зовнішнім фактором впливу на інституційні політики інтернаціоналізації. Розширення міжнародної (і особливо вихідної) мобільності студентів є одним з ключових напрямів у політиці інтернаціоналізації; разом з міжнародною мобільністю студентів пріоритет надається міжнародному співробітництву в галузі досліджень і міжнародним стратегічним партнерським відносинам в інтернаціоналізації, яку проводять європейські заклади вищої освіти. Ці країни реалізують стратегію інтернаціоналізації, яка включає мобільність студентів і персоналу; інтернаціоналізацію курикулуму і цифрового навчання; стратегічне співробітництво, партнерство та розвиток потенціалу. Міжнародне співробітництво орієнтоване на глобальний освітній ринок [1; 2].

У ENQA представлені 3 агентства забезпечення якості Великої Британії: Британська акредитаційна рада (British Accreditation

Council, London, BAC) [11], Агентство із забезпечення якості вищої освіти (Quality Assurance Agency for Higher Education, Gloucester, QAA) [11], Королівський коледж ветеринарів-хірургів (Royal College of Veterinary Surgeons, London, RCVS) [11].

Відповідно до схем Міжнародної вищої освіти (International Higher Education) та Міжнародного центру (International Centre) *Британська акредитаційна рада* акредитує інституції у Болгарії, Греції, Гонконзі, Маврикії, Монголії, Сінгапурі, Південній Африці, Швейцарії та ОАЕ. Крім того, співпрацює з Радою вищої освіти (Higher Education Council) у Бахреїні, розробляючи рамки акредитації закладів вищої освіти. Британська акредитаційна рада також провела консультації Міністерству освіти Албанії у зв'язку з переглядом акредитації вищої освіти та забезпечення якості. Британська акредитаційна рада є дійсним членом Міжнародної мережі агентств із забезпечення якості у вищій освіті.

Агентство із забезпечення якості вищої освіти займає провідну роль у розробленні міжнародних стандартів вищої освіти та якості, підтримує тісні стосунки з іншими національними агентствами із забезпечення якості. Міжнародна робота з перегляду кваліфікацій, що надаються через транснаціональну освіту, проводиться за допомогою візитів у країни, де знаходиться значна кількість здобувачів вищої освіти. Упродовж останніх років проведено оцінювання закладів вищої освіти Великої Британії, які працюють у Сінгапурі, Малайзії та Індії, Китаї. Агентство із забезпечення якості вищої освіти є членом Міжнародної мережі агентств із забезпечення якості у вищій освіті, Азійсько-Тихоокеанській мережі (Asia-Pacific Quality Network) та має зв'язки з партнерськими агентствами світу.

Королівський коледж ветеринарів-хірургів проводить міжнародні акредитації та співпрацює із зарубіжними агентствами: Європейська асоціація закладів ветеринарної освіти (European Association of Establishments of Veterinary Education, EAEVE), Австралійське ветеринарне правління (Australian Veterinary Board, AVBC), Американська асоціація ветеринарної ме-

дицини (American Veterinary Medical Association, AVMA) та Південно-Африканська ветеринарна рада (South African Veterinary Council, SAVC). Королівський коледж ветеринарів-хірургів є головою Акредитаційного комітету для підготовки ветеринарних медсестер (Accreditation Committee for Veterinary Nurse Education, ACOVENE), який акредитує програми для підготовки ветеринарних медсестер в ЄС.

У ENQA представлені 6 агентств забезпечення якості Німеччини: Інститут акредитації, сертифікації і забезпечення якості (Accreditation, Certification and Quality Assurance Institute, Bayreuth, ACQUIN) [9]; Акредитаційне агентство для освітніх програм у галузях інженерія, комп'ютерні науки, природознавчі науки та математика (Accreditation Agency for Study Programs of Engineering, Information Science, Natural Sciences and Mathematics, Düsseldorf (ASIIN e.V) [8]; Агентство із забезпечення якості через акредитацію освітніх програм (Agency for Quality Assurance through Accreditation of Study Programs, Cologne, AQAS) [10]; Агентство з оцінювання (Evaluation Agency of Baden-Württemberg, Mannheim, EVALAG) [16]; Фонд акредитації програм міжнародного бізнесу управління (Foundation for International Business Administration Accreditation, Bonn, FIBAA) [18]; Центральне агентство з оцінювання і акредитації (Central Agency for Evaluation and Accreditation, Hannover, ZEvA) [11].

Діяльність *Інституту акредитації, сертифікації і забезпечення якості* [9] включає: акредитацію і забезпечення якості у викладанні та навчанні у вищій освіті; оцінку причин упровадження нової програми, її мети, актуальності, змісту; процедури та стандарти експертизи; заходи щодо забезпечення якості.

Акредитаційне агентство освітніх програм у галузях інженерія, комп'ютерні науки, природознавчі науки та математика [8] працює на міжнародному рівні на приватно-правовій основі, але розташоване в Німеччині та уповноважене відповідно до національного законодавства в Німеччині та Казахстані. Акредитаційне агентство вповноважене присуджувати європей-

ські знаки якості в галузі техніки (EUR-ACE®), інформатики (Euro-Inf®) та хімії (Eurobachelor® / Euomaster®). У галузі програмної акредитації Акредитаційне агентство спеціалізується на перегляді освітніх програм у галузях «Інженерія», «Математика», «Інформатика», «Природничі науки», на інституційному рівні проводить оцінювання систем управління якістю у закладах вищої освіти. Акредитаційне агентство активно працює у Західній, Центральній та Східній Європі, на Балканах, Кавказі та Середній Азії, в арабському регіоні, Африці, Латинській Америці, а також у Південно-Східній Азії.

Агентство із забезпечення якості через акредитацію освітніх програм [10] – одне з одинадцяти агентств з акредитації у Німеччині. Агентство вперше отримало акредитацію від Німецької акредитаційної ради (German Accreditation Council, Akkreditierungsrat) 14 лютого 2002 р. тривалістю на п'ять років. З того часу акредитація була поновлена двічі і діяла до лютого 2017 р.

Із 2010 р. *Агентство з оцінювання* [16] зареєстровано у Європейському реєстрі з оцінювання якості та пропонує послуги на міжнародному рівні. Спеціальні міжнародні послуги – це акредитація програм відповідно до національних критеріїв та інституційна акредитація. Після успішної акредитації Агентство з оцінювання присуджує свій інституційний знак якості. Агентство з оцінювання здійснює проекти в Австрії, Лівані та Литві, є активним членом Європейської асоціації із забезпечення якості та Міжнародної мережі агентств із забезпечення якості у вищій освіті, співпрацює з європейськими агентствами із забезпечення якості.

Фонд акредитації програм міжнародного бізнес управління [18] проводить акредитації у Німеччині, Швейцарії, Австрії, Казахстані, Нідерландах. Фонд акредитації є активним членом Європейської асоціації із забезпечення якості, зареєстрований у Європейському реєстрі із забезпечення якості та є членом Міжнародної мережі агентств із забезпечення якості у вищій освіті, співпрацює з європейськими агентствами із забезпечення якості. Крім того, Фонд акредитації співпрацює з агентства-

ми різних країн: Центрально-Східна європейська мережа агентств із забезпечення якості вищої освіти (Central and Eastern European Network of Quality Assurance Agencies in Higher Education, CEENQA e.V), Міжнародний центр досконалості з підготовки в галузі туризму та готельного бізнесу (International Centre of Excellence in Tourism and Hospitality Education, THE-ICE, Австралія); Європейська асоціація з управління у галузі медицини (European Health Management Association, EHMA); Європейський зв'язок якості (European Quality Link, EQUAL); Європейська асоціація університетів (European University Association, EUA); Консалтингова компанія (CHE Consult GmbH, Німеччина), Незалежне агентство із забезпечення якості (Independent Kazakhstan Quality Assurance Agency for Education, IQAA, Казахстан); Незалежне агентство акредитації (Independent Agency for Accreditation Rating, IAAR, Казахстан); Рада з планування, оцінювання, акредитації і координації у вищій освіті (Higher Education Planning, Evaluation, Accreditation and Coordination Council, YÖDAK, Кіпр); Польський комітет акредитації (Polish Accreditation Committee, PKA, Польща); Агентство із забезпечення якості вищої освіти і розвитку кар'єри (Agency for Higher Education Quality Assurance and Career Development, AKKORK, РФ); Національне агентство розвитку кваліфікацій (National Agency for Qualifications Development, NARK, РФ); Національне агентство з акредитації у галузі освіти (National Accreditation Agency in education sphere, NAA, РФ).

До складу правління *Центрального агентства з оцінювання і акредитації* [11], першого німецького агентства акредитованого Радою акредитації (Accreditation Council) у Бонні, входять представники німецьких та закордонних закладів вищої освіти.

Загалом, німецька система забезпечення якості вищої освіти є складною через те, що існує декілька практик забезпечення якості – старі та нові.

У ENQA представлені 2 агентства забезпечення якості Франції: Комісія з під-

готовки інженерів (Commission des Titres d'Ingénieur, CTI) [12] та Вища рада оцінювання досліджень і вищої освіти (High Council for the Evaluation of Research and Higher Education, HCERES) [17].

Французьке законодавство уповноважило *Комісію з підготовки інженерів* [12] на акредитацію програм за кордоном. Ці програми отримують визнання уряду Франції. Комісія з підготовки інженерів працює у кількох країнах: Бельгія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Китай, Швейцарія та В'єтнам.

Крім міжнародної діяльності з акредитації, Комісія з підготовки інженерів є членом Європейської асоціації із забезпечення якості, Європейського консорціуму з акредитації (European Consortium for Accreditation, ECA) та Мережі агентств із забезпечення якості Франкофонії (Francophone network of quality assurance agencies, FrAQ-Sup), Європейської мережі з акредитації інженерної освіти (European Network for Accreditation of Engineering Education, ENAEE) та одним із 14 агентств, що мають право надавати Європейський знак якості в галузі інженерії (European quality label for engineering studies, EURACE).

Вища рада оцінювання досліджень і вищої освіти [17] включає: оцінювання агентств або закордонних установ у Європі та на міжнародному рівні (Саудівська Аравія, Вірменія, В'єтнам), надання експертизи іноземним агентствам у створенні чи розвитку (Ліван, Марокко); активну участь у міжнародних та європейських мережах та розвиток мережі співпраці з іноземними агентствами (NIADE-UE в Японії, CNA у Колумбії, CONEAU в Аргентині, CEES у Квебеку, VISTEC у В'єтнамі); оцінку діяльності французьких закладів вищої освіти та науково-дослідницьких організацій за кордоном (включаючи транскордонну освіту та спільні ступені).

Детальний аналіз діяльності агентств із забезпечення якості країн – лідерів міжнародної освіти дозволяє зробити висновок про інтернаціоналізацію системи забезпечення якості вищої освіти: національні агентства (загального та галузевого профілів) проводять акредитацію освітніх програм у закор-

донних закладах вищої освіти; міжнародні експерти входять до складу агентств. Членство у Міжнародній мережі агентств із забезпечення якості вищої освіти та регіональних мережах сприяє розвитку культури якості у вищій освіті в міжнародному вимірі, обміну досвідом та кращих практик.

Висновки. Аналіз нормативно-правової основи забезпечення якості вищої освіти національного рівня дає змогу зробити такі висновки. Рухійною силою забезпечення якості вищої освіти на національному рівні є Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Участь Національного агентства в міжнародних проєктах та членство в Міжнародній мережі агентств із забезпечення якості вищої освіти свідчить про інтернаціоналізацію системи забезпечення якості України. Залучення міжнародних компаній (роботодавців) до акредитації освітніх програм сприяє підвищенню якості освіти, отриманої в українських закладах вищої освіти, та конкурентоспроможності українських фахівців на міжнародному ринку праці. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти співпрацює з європейськими агентствами із забезпечення якості, розробило Положення про акредитацію освітніх програм і критеріїв їхнього оцінювання відповідно до Європейських стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» (ESG–2015), бере участь у європейських форумах щодо забезпечення якості.

Європейські лідери в галузі міжнародної освіти (Велика Британія, Німеччина, Франція) мають національні агентства із забезпечення якості, які проводять міжнародні акредитації та мають міжнародних експертів у своєму складі. Членство в Міжнародній мережі агентств із забезпечення якості вищої освіти та регіональних мережах сприяє розвитку культури якості у вищій освіті в міжнародному вимірі, обміну досвідом та кращих практик.

Отже, основним довгостроковим завданням є вступ Національного агентства до Європейського агентства із забезпечення якості та включення його до Європейського реєстру агентств із забезпечення якості вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо оцінювання якості вищої освіти в умовах євроінтеграції: аналітичні матеріали (частина II) (препринт) / О. Воробйова, М. Дебич, В. Луговий, О. Оржель, О. Слюсаренко, Ж. Таланова, К. Трима; за ред. В. Лугового, Ж. Таланової. Київ: Ін-т вищої освіти НАПН України, 2019. 150 с. URL: <https://ihed.org.ua/publications/>.

2. **Дебич М. А.** Теоретичні засади інтернаціоналізації вищої освіти: міжнародний досвід: монографія. Ніжин: ПП Лисенко. 2019. 408 с.

3. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.14 р. № 1556-VII // Голос України. 2014. № 148 від 06.08.

4. Європейський форум забезпечення якості EQAF – 2019. URL: <https://naqa.gov.ua/2019/11/>

5. Національне агентство із забезпечення якості: проекти. URL: <https://naqa.gov.ua/category/>

6. Паризьке комюніке. Париж 25 травня 2018 р. 9 с. URL: http://erasmusplus.org.ua/images/phocadownload/PARIS_COMMUNIQU_En_UA_2018_web.pdf.

7. Стратегія Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти до 2022 року. URL: <https://naqa.gov.ua/>.

REFERENCES

1. Analiz providnoho vitchyznianoho ta zarubizhnoho dosvidu shchodo otsiniuvannya yakosti vyshchoi v umovakh yevrointehratsii: analitychni materialy (Chastyna 2) (preprint) [Analysis of the leading domestic and foreign experience concerning the higher education assessment under the conditions of European integration: analytic materials (Part II) (preprint)] / O. Vorobiova, M. Debych, V. Luhovyi, O. Orzhel, O. Sliusarenko, Zh. Talanova, K. Tryma; V. Luhovyi, Zh. Talanova (editors). Kyiv: Instytut vyshchoi osvity NAPN Ukrainy [Institute of Higher Education of NAES of Ukraine, 2019]. 150 p. URL: <https://ihed.org.ua/publications/>. (in Ukrainian).

2. **Debych M. A.** Teoretychnizasadyinternatsionalizatsii vyshchoi osvity: mizhnarodnyi dosvid [Theoretical basis for higher education internationalization: international experience] : monograph. Nizhyn: PP Lysenko. 2019. 408 p. (in Ukrainian).

3. Zakon Ukrainy pro vyshchu osvitu [The law of Ukraine "On Higher Education"] dated July 1, 2014 No. 1556-VII. Hazeta "Holos Ukrainy" [The newspaper "Voice of Ukraine"] 06.08.14 r. Number 148. (in Ukrainian).

4. Yevropeiskiy forum zabezpechennia yakosti [The European Quality Assurance Forum (EQAF)]. 2019. URL: <https://naqa.gov.ua/2019/11/>. (in Ukrainian).

5. Natsionalne ahentstvo iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity: Proiekty [National Agency for Quality Assurance of Higher Education: Projects]. <https://naqa.gov.ua/category/>. (in Ukrainian).

6. Paryzke komiunike [Paris communique]. Paris 25 May 2018 p. 9. URL: http://erasmusplus.org.ua/images/phocadownload/PARIS_COMMUNIQU_En_UA_2018_web.pdf. (in Ukrainian).

7. Stratehiia Natsionalnoho ahentstva iz zabezpechennia yakosti do 2022 roku [The strategy of the National Agency for Quality Assurance of Higher Education until 2022]. URL: <https://naqa.gov.ua/>. (in Ukrainian).

8. Accreditation Agency for Study Programmes of Engineering, Information Science, Natural Sciences and Mathematics, Düsseldorf (ASIIN e.V). URL: <https://www.asiin.de/en/quality-management/accreditation-degree-programmes.html>.

9. Accreditation, Certification and Quality Assurance Institute, Bayreuth (ACQUIN). URL: <https://www.eqar.eu/register/agencies/agency/?id=5>.

10. Agency for Quality Assurance through Accreditation of Study Programmes, Cologne (AQAS). URL: <https://www.aqas.eu/>.

11. British Accreditation Council. URL: <https://www.the-bac.org/>

12. Commission des Titres d'Ingénieur (CTI). URL: <https://www.cti-commission.fr/>

13. Communiqué of the Conference of Ministers responsible for Higher Education in Berlin on 19 September 2003. "Realising the European Higher Education Area". URL: www.bologna-berlin2003.de/pdf/Communique1.pdf

14. ENQA Mission Statement. URL: <https://enqa.eu/index.php/about-enqa/enqa-mission-statement/>

15. European Quality Assurance Agency for Higher Education. Members. URL: <https://enqa.eu/index.php/enqa-agencies/members/full-members/>

16. Evaluation Agency of Baden-Württemberg, Mannheim (EVALAG). URL: <https://www.evalag.de/>

17. High Council for the Evaluation of Research and Higher Education, Paris (HCERES). URL: <https://enqa.eu/index.php/enqa-agencies/members/full-members/>

18. Foundation for International Business Administration Accreditation, Bonn (FIBAA). URL: <https://www.fibaa.org/en/welcome-page.html>

19. Quality Assurance Agency for Higher Education. Members. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Quality_Assurance_Agency_for_Higher_Education

20. Report to the London conference of ministers on a European Register of Quality Assurance Agencies. URL: www.enqa.eu/pubs.lasso

21. The International Network for Quality Assurance Agencies in Higher Education. Mission and Values. URL: <https://www.inqahe.org/presentation>

ABSTRACTING REVIEW OF JOURNAL ARTICLES

HEAD EDITOR PAGE

V. P. ANDRUSHCHENKO'S SPEECH AT THE WORLD SUMMIT
OF DEFENDERS OF PEACE, FREEDOM AND JUSTICE5

URGENT PROBLEM

Viktor ANDRUSHCHENKO

PERSONALITY AGGRESSIVENESS AND ITS MINIMIZATION

BY MEANS OF EDUCATION.....7

Aggression, as usual, is defined as a stable personality trait, which is manifested in the effective manifestation of intolerance to another position or behavior, rejection of the state of affairs in the team, the existing order of things, their denial, sharp opposition to their own alternative. This state of personality is accompanied by emotions of anger, hostility, hatred, and so on. Aggression has different manifestations at different stages of socialization and can take the form of intimidation, insulting another person, harming her. Aggression is quite common in the education system. There are manifestations of aggression not only among students but also among teachers. Of course, this does not contribute to the educational process. Minimizing (reducing) aggression is the task of parents and caregivers, peers and friends. The most effective means of this is education. Let's dwell on this problem in more detail.

Keywords: person, education, culture, aggression, violence, upbringing.

Serhii MAKSYMENKO, Ksenia MAKSYMENKO, Nikolay POPUCHA

SYSTEMATIC NATURE OF THE HUMAN PSYCHE

AND THE PSYCHOLOGY OF LEARNING 13

The article presents the results of a systematic study of the human psyche. Genetic methods and personality design mechanisms are considered. The methodological component, according to which a person is a form of the human psyche, is defined as integrity to self-development, self-determination, conscious objective activity and self-regulation, and has its own unique and unique inner world. Genetically ascending contradictory unit of personality, which is constantly evolving and forming, there is a need. It acts as an informational and energetic property of a person; it consists in the expansion of life in ontogenesis and phylogenesis. The principles of the construction of EGM (experimental genetic method) and the Genetic Modeling Method (POL) are substantiated. It has been proven that these methods are the most adequate in psychology (along with the Lon-Gitdun), which make it possible to investigate both the highest mental functions and personal qualities.

On the basis of theoretical - methodological analysis and experimentally empirical materials, the idea of scientific and applied performance of genetic methods (EGM, fuel and lubricants), the study of the systemic mentality of the psyche in science has been confirmed. It is proved that these methods are the area of psychological knowledge that can provide prediction of the development of the systemic personality psyche.

Keywords: psyche self-determination system, life, personality, mental functions, psyche, learning psychology, principles of EGM methods, experimentally-genetic method, thought processes, genetic modeling method (POL), need (source and driving force of personality development).

Oksana YAKYMCHUK

UKRAINIAN EDUCATION REFORM: 2007–2015 25

The first steps of reforming education after the declaration of independence, provided by the State National Program "Education" ("Ukraine of the XXI century"), revealed the first contradictions, overcoming which required a new philosophy and methodology of reform. Their con-

tours for the ten-year period of state-building processes, defined by the Decree of the President of Ukraine "On Urgent Measures to Ensure the Functioning and Development of Education in Ukraine" (2005), turned out to be quite contradictory. On the one hand, the ideas of integration of our state into the European educational space were actively implemented, and on the other hand, the reform processes that began in the first half of the first decade of the new century began to slow down. How could such contradictory tendencies be combined and what did it ultimately lead to in the context of the qualitative growth of Ukrainian education? The research which results are stated in this article is devoted to this problem.

Keywords: education reform, European integration in the area of education, Lisbon Declaration, Bologna Process.

INNOVATIVE SCIENCE AND MODERN EDUCATION

Tetyana SAIENKO

ENVIRONMENTAL EDUCATION IS THE BASIS OF ECO-SAFETY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT 30

Environmental issues are a major global problem of today. Europe is based on the ideas of democracy and human rights, which is why it attaches great importance to the European Core Values Code and its transfer to young people. The tasks of value education include the formation of a European consciousness, which includes the care of the ecological balance of Europe and the world space.

The processes of greening of consciousness, formation of a new ecological outlook, ecological culture have always been characteristic for Ukraine. Domestic education tries to preserve its own pedagogical heritage, make it understandable to other peoples, to combine with the achievements of the leading countries of the world and European in particular.

Deepening environmental crisis prompts moral and ethical exacerbation in the society. That, what is called a "democracy" in Ukraine is not civil society, but the arbitrariness of power-financial elite, which has formed the ideology of a depressed, completely dependent on foreign will policy. The implementation of these measures depletes the internal resources and capabilities of our existence. The economic and environmental expansion of our country can be regarded as social terrorism. Researchers characterize the current state of affairs in Ukraine as far from being sustainable development.

Keywords: European values, environmental education, environmental culture, eco-safety, social terrorism, sustainable development.

Olena KOFANOVA, Oleksii KOFANOV

THE ROLE OF GEOECOLOGY IN THE FORMATION OF THE RESEARCH COMPETENCIES OF STUDENTS-ENVIRONMENTALISTS AND FUTURE MINING PROFESSIONALS..... 37

In the article, it is emphasized that the educational process needs to be reformed in order to strengthen its research component. Competence is a kind of indicator of students' readiness to apply the acquired knowledge and skills, experience, etc. in the educational process, research conduction, future professional activities. Thus, the article outlines the basic principles and analyzes the prospects for the formation of the research competencies by means of geochemistry, ecology, geology, etc. for environmental students and future mining specialists. In particular, during their studies, students conduct various research projects aimed at investigating the geochemical conditions of areas located near mining enterprises, quarries, roads, etc. The study of geochemical anomalies makes it possible to investigate the sources of certain elements or compounds, the flows of their dispersion and localization, to identify dangerous concentrations (levels) and to assess both negative and positive effects of their dispersion. The proposed in the article problem-research approach contributes to the development of students' personality, their creative attitude to educational activities, strengthens motivation for learning and search activities.

Keywords: geoecology, mining, higher education, competence approach, competence, research competences.

Igor SHPACHYNSKYI

EDUCATIONAL ENVIRONMENT SAFETY IN HIGHER EDUCATION

INNOVATION 46

Safety of the educational environmental is known to be one the essential and basic principles for effective functioning at any educational institution. Therefore, it is necessary to continue researches of its problematic fields and to improve its methodological tools to solve emerging tasks. Among all the components of this safety (psychological, environmental, informational), to our mind, the informational component has a priority since the development (and corresponding impact) of media is difficult to overestimate these days. This fact is starting to take a key role in personality formation from the very beginning.

The article analyses the component of the concept “informational safety” itself and possible suggested ways to maximize it. The relevance of what is outlined not only in the development of critical thinking, but also the realization of the creative potential of the individual as a whole is emphasized.

Keywords: information, safety, education, philosophy, creativity.

HIGER EDUCATION SCIENTIFIC PROJECTS

**Yevhenia KOCHERHA, Svitlana LUKIANCHENKO, Stanislav SHAPOSHNIKOV,
Roman KANDIBUR, Alena KHLYSTYK**

DRUM CIRCLE – PRACTICES FOR UNITING THE EDUCATIONAL COMMUNITY52

The article emphasizes one of the main European values – the value of peace and its importance for Ukrainian society. There is information about the educational project "Creators of Concord: creative methods of conflicts transformation", which is being implemented in Dnipro, Ukraine. The drum circle method is described as one of the effective creative methods for transformation of conflicts and uniting groups. The drum circle is influencing the emotional and sensual spheres of a person. Due to this effect, the person increases vitality, decreases the level of aggression, improves mood, reduces fatigue and stress, increases concentration. The drum circle is also an effective method of teaming up and transforming conflicts by working with group dynamics. There is some results of the project implementation for the first year of activity.

Keywords: peace, association, rhythm, rhythmic facilitation, drum circle, project “Creators of Concord”, conflict transformation.

PERIOD OF CHANGE: EDUCATION PROCESS METHODOLOGY AND METHOD

Natalia DEMYANENKO

TUTORING AS PEDAGOGICAL ACTION AND NEW PROFESSION:

SYSTEMATIC APPROACH TO THE PROBLEM..... 59

The systematic analysis of tutoring in the context of historical development of this phenomenon and modern scientific positions of support pedagogy (works by A. Boyko, A. Zotkin, T. Kovaliova, M. Kulagina, N. Pylypchevska, N. Pohribna, T. Shvets, P. Benson, L. Dam, H. Knauf, R. Pemberton) allowed to interpret it as a pedagogical action related to the dependent concepts: "tutor", "individualization of education", "educational route", "individual educational trajectory", "individual educational program", "tutoring". Tutor professionally supports building of pedagogical environment in formal, non-formal and informal education, benefiting from individual educational request, planning of individual educational trajectory, developing, providing methodologically and implementing individual educational program.

Reliance on the contextual-scientific relational approach contributed to the recognition of tutoring as innovative educational technology, and pedagogically appropriate subject-subjective tutor-student relations became the basis and condition for its implementation. Focus was on the individual-socializing nature of tutoring, as tutor was responsible not only for the level of knowledge and competencies, but also for the formation of values in personality.

The "tutor" occupation was introduced in the dictionary of occupational titles of Ukraine to meet the increasing demand for educational institutions in teachers-tutors. An experience of professional training of teacher-tutor in the framework of the master's educational and professional program 011 Sciences in Education, Pedagogy (Pedagogy of the Higher School. Tutoring) was generalized by the Department of Pedagogy and Psychology of the Higher School of the National Pedagogical Drahomanov University.

Keywords: tutor, tutor training, individualization of educational space, tutor support, individual educational program, self-improvement, self-development.

Galyna KOZLAKOVA, Bogdan SUS, Oksana KOVALENKO, Julia IVANOVA, Iryna STAVITSKA

DISTANT TECHNICAL EDUCATION IN CONDITIONS OF QUARANTINE 67

System of Ukrainian higher technical education on the spring of 2020 was in specific situation when it was necessary to fulfil conditions of virus quarantine and to find the possibilities not to lost an educational year. The most of universities organized on-line education and in this way created distance communication of professors with students and electronic control of educational results.

Several specific features of organization educational process in conditions of virus quarantine were analyzed by an author's collective of this article. Each author works at one of technical university (NTUU "Kiev Polytechnic Institute named after Igor Sikorskiy", National University of Nature Resources of Ukraine and others). There are characterized an experience and methodological approaches to using different educational platforms for creation of educational courses, communication of educators and students and control of achievements of those who study at different universities..

Professors and educators of Kiev Polytechnic Institute named after Igor Sikorskiy were prepared for this work by special training in Ukrainian Institute of Information Technologies in Education as special Department of the university. At the same time they were used famous in the World systems of Internet-communication such as Moodle, Zoom, Cisco Systems, Coursera, Google classroom so on. New platform "Sikorskiy" (created on the base of Moodle) was successful used for study of special courses in on-line education.

National University of Nature Resources of Ukraine is represented by the successful experience and on-line work of Higher Mathematics Department. Positive and negative features of this work in system E-learn are described.

Specific of distant educational work with groups of students in conditions of quarantine was shown at the end of article with using of special handbook in physics (with electronic representation.).

An analyze of various specific features and perspectives of improvement and expansion of such kind of educational process with using of different types of computer platforms and Internet resources was represented in this article too. The authors watch for new level of educators qualification and new discussions during new science-pedagogical conferences on these themes.

Keywords: distant education, educational platforms, technical universities, on-line education, control of educational results.

HUMANIZATION OF EDUCATION AND TRAINING

Tamara BAKKA

PREPARING A FUTURE TEACHER FOR CIVIC EDUCATION AT SCHOOL..... 75

The peculiarities of the readiness and preparation of future teachers to study civic education in the conditions of approval of the Concept of the New Ukrainian School are substantiated, emphasis is placed on the importance of professional development of the modern teacher. The purpose, objectives and content of the civic education school subject are analyzed. Attention is drawn to the meaningful preparation of a future civic education teacher.

Keywords: future teacher, teacher training, competencies, New Ukrainian School Concept, civic education, content of civic education.

FOREIGN EXPERIENCE

Mariia DEBYCH

INTERNATIONALIZATION OF HIGHER EDUCATION QUALITY SYSTEMS

AS A GLOBAL TREND..... 81

The article analyzes the regulatory framework for ensuring the quality of higher education at the national and European levels. The driving force behind the quality of higher education at the national level is the National Agency for Quality Assurance of Higher Education. The participation of the National Agency in international projects and membership in the International Network for Quality Assurance Agencies in Higher Education testifies to the internationalization of Ukraine's quality assurance system. Involving international companies (employers) in accrediting educational programs helps to improve the quality of education and the competitiveness of Ukrainian specialists in the international labor market.

Thus the main long-term task is the accession of the National Agency to the European Agency for Quality Assurance and its inclusion in the European Register of Quality Assurance Agencies for Higher Education.

European leaders in the field of international education (UK, Germany, and France) consider improving the quality of teaching and learning, preparing students for life and work in a globalized world as the main motives for the internationalization of higher education. Regional / national policies are a key external factor influencing institutional internationalization policies. Expanding international (and especially outgoing) student mobility is one of the key areas in internationalization policy; together with the international mobility of students, priority is given to international research cooperation and international strategic partnerships in the internationalization of the European higher education institutions. These countries are implementing an internationalization strategy that includes student and staff mobility; internationalization of curriculum and digital learning; strategic cooperation, partnership and capacity development. International cooperation is focused on the global educational market.

It has been found out that quality assurance agencies for higher education in European countries – leaders in the field of international education (Great Britain, Germany, France) conduct international accreditations and have international experts in their composition. Membership in international and regional networks for quality assurance promotes the development of a quality culture in higher education in the international dimension, the exchange of experience, best practices and the internationalization of quality assurance systems in higher education.

Keywords: higher education internationalization strategy, higher education quality assurance, National Agency for Quality Assurance, higher education quality assessment

CONTENTS

HEAD EDITOR PAGE

V.P. ANDRUSHCHENKO'S SPEECH AT THE WORLD SUMMIT OF DEFENDERS OF PEACE, FREEDOM AND JUSTICE 5

URGENT PROBLEM

Viktor ANDRUSHCHENKO

PERSONALITY AGGRESSIVENESS AND ITS MINIMIZATION BY MEANS OF EDUCATION 7

EDUCATION PHILOSOPHY OF THE XXI CENTURI: SEARCH FOR PRIORITIES

Serhii MAKSYMENKO, Ksenia MAKSYMENKO, Nikolay POPUCHA

SYSTEMATIC NATURE OF THE HUMAN PSYCHE AND THE PSYCHOLOGY OF LEARNING 13

Oksana YAKYMCHUK

UKRAINIAN EDUCATION REFORM: 2007–2015..... 25

INNOVATIVE SCIENCE AND MODERN EDUCATION

Tetyana SAIENKO

ENVIRONMENTAL EDUCATION IS THE BASIS OF ECO-SAFETY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT 30

Olena KOFANOVA, Oleksii KOFANOV

THE ROLE OF GEOECOLOGY IN THE FORMATION OF THE RESEARCH COMPETENCIES OF STUDENTS-ENVIRONMENTALISTS AND FUTURE MINING PROFESSIONALS..... 37

Igor SHPACHYNSKYI

EDUCATIONAL ENVIRONMENT SAFETY IN HIGHER EDUCATION INNOVATION..... 46

HIGER EDUCATION SCIENTIFIC PROJECTS

Yevhenia KOCHERHA, Svitlana LUKIANCHENKO, Stanislav SHAPOSHNIKOV,

Roman KANDIBUR, Alena KHLYSTYK

DRUM CIRCLE – PRACTICES FOR UNITING THE EDUCATIONAL COMMUNITY 52

PERIOD OF CHANGE: EDUCATION PROCESS METHODOLOGY AND METHOD

Natalia DEMYANENKO

TUTORING AS PEDAGOGICAL ACTION AND NEW PROFESSION: SYSTEMATIC APPROACH TO THE PROBLEM..... 59

Galyna KOZLAKOVA, Bogdan SUS, Oksana KOVALENKO, Julia IVANOVA,

Iryna STAVITSKA

DISTANT TECHNICAL EDUCATION IN CONDITIONS OF QUARANTINE 67

HUMANIZATION OF EDUCATION AND TRAINING

Tamara BAKKA

PREPARING A FUTURE TEACHER FOR CIVIC EDUCATION AT SCHOOL 75

FOREIGN EXPERIENCE

Mariia DEBYCH

INTERNATIONALIZATION OF HIGHER EDUCATION QUALITY SYSTEMS AS A GLOBAL TREND 81

Abstracting Review of Journal Articles..... 89

Contents 94

To Autors Attention 95

ДО УВАГИ АВТОРІВ ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ

1. Статті, що пропонуються до друку, мають бути написані спеціально для часопису «Вища освіта України», відповідати вимогам департаменту атестації кадрів МОН України до наукових праць і скеровуватися на потреби керівників і колективів ВНЗ, освітніх політиків, науковців й аналітиків. Не рекомендовано надсилати статті хрестоматійного чи примітивно-перелічувального характеру. Стаття обов'язково має містити авторську позицію з обраного питання чи теми. Новий авторський матеріал і незалежні висновки мають складати не менше третини статті. Оформлення статті має свідомо скеровуватися на ефективність сприйняття та економію часу в осіб, які будуть знайомитися з нею.

2. Редакція залишає за собою право доцільно скорочувати і виправляти текст статті, а також вносити уточнювальні зміни в назву.

3. За достовірність фактів, дат, назв і точність цитування повністю відповідальні автори.

4. Редакція не листується з авторами.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Стаття не приймається до розгляду і повертається автору на відповідне доопрацювання у разі порушення хоча б одного пункту оформлення, відсутності фото та ін.

1. Статті приймаються у вигляді файлів у текстових редакторах MS Word for Windows (версії 6, 7 чи 98) електронною поштою. Електронна адреса редакції: wou@ukr.net

Графіки і малюнки (jpg або подібні варіанти) мають бути виконані чітко, займати окреме місце і не оточуватися текстом, формули – написані в узвичаєній математичній символіці, мати розмітку і відповідати формату журналу. Графічний матеріал подати також в окремому файлі. Автори мають піклуватися про легкість сприйняття матеріалу у чорно-білому варіанті.

2. Обсяг матеріалів (тексту, анотацій, літератури на усіх мовах та ін.) рекомендований у межах 20–22 000 знаків (включаючи пропуски) і не повинен перевищувати 24 000 знаків, чи 0,6 друк. арк. (близько 13–14 машинописних сторінок через два інтервали включено з таблицями, графіками і малюнками).

3. Стаття має бути підписана всіма авторами і супроводжуватися:

а) авторської довідкою за наведеною нижче формою. (З метою забезпечення об'єктивності зовнішнього рецензування в самій статті вказуються лише прізвища та ініціали авторів);

б) прізвищем та ім'ям, назвою статті, ключовими словами та стислою анотацією (300–400 знаків) українською, російською та (700–800 знаків) англійською мовами;

в) УДК.

4. Джерела (до 12–15) у списку літератури слід подавати за алфавітом у такому порядку: українською, російською, латиною. У посиланні на використане джерело зазначити порядковий номер джерела у списку та сторінку. Забороняється винесення посилань унизу кожної сторінки. Список має бути загальним і наводитися наприкінці статті. Рекомендовано спиратися на найновіші і найважливіші національні і зарубіжні джерела.

Увага! У зв'язку з включенням журналу до реферативної бази даних наукової періодики «Scopus» необхідно додати переклад списку літератури англійською мовою з максимальною акуратністю.

ФОРМА АВТОРСЬКОЇ ДОВІДКИ

1. Назва статті.

2. Адреса для листування, телефон, факс і електронна пошта для контакту.

3. Прізвище, ім'я, по батькові.

4. Науковий ступінь, вчене звання.

5. Місце роботи.

6. Посада.

Окрім того, додається електронне фото у двох-трьох версіях (jpg, tiff (300 pixel/inch) та ін.). Для сканування не приймаються неякісні фото, фото на рельєфному папері, вирізки з газет і журналів, принтерні роздруківки тощо.

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ

Теоретичний
та науково-методичний
часопис

ДЕРЖАВНЕ
ІНФОРМАЦІЙНО-ВИРОБНИЧЕ
ПІДПРИЄМСТВО
ВИДАВНИЦТВО «ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»

В. о. директора видавництва
Костянтин КОРНІЄНКО

Головний редактор
редакції журналів
Ніна БЕРІЗКО

Адреса видавництва:

02094, м. Київ, вул. Попудренка, 54
Тел.: (044) 292-83-05
(067) 974-43-74; (099) 215-70-90
www.pedpresa.com.ua
e-mail: 2345255@ukr.net

Над номером працювали:
Володимир КОЧУБЕЙ

Світлана РАДІОНОВА

© Усі права захищені. Жодна частина, елемент, ідея, композиційний підхід цього видання не можуть бути копіюваними чи відтвореними в будь-якій формі і будь-якими засобами – електронними і фотомеханічними, зокрема через ксерокопіювання, запис чи комп'ютерне архівування без письмового дозволу видавця.

Підписано до друку 11.06.2020 р.
Формат 70 × 100^{1/16}. Папір офсет.
Друк офсет. Ум. друк. арк. 10,4
Обл.-вид. арк. 11,0. Наклад 314 пр.
Зам. 19707

Видруковано ТОВ «Прінстор Груп»,
вул. Данила Щербаківського, 4,
м. Київ, 03190